Poštarina plaćena u gotovu

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU, UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA
GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU, UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

25

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 50·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 38·—. Pretplata se plaća unapred!

SADRŽAJ 25. SVESKA:

	Str.
Dr. B. Širola i dr. M. Gavazzi: Muzikološki rad Etnografskog Muzeja u Zagrebu (sa 22 slike)	1
Dr. Tomo Smiljanić-Bradina: Pleme Brsjaci (sa 1 kartom i 16 slika)	81
Dr. Josip Matasović: Nekoji fragmenti historije XVIII. stoljeća I.	97
* * * Grafička zbirka Kr. Sveučilišne knjižnice u Zagrebu	107
Dr. N. Z. Bjelovučić: Ruševine crkvice sv. Jurja u Janjini (sa 2 slike)	110
Dr. Ivan Bulić: „Po koncu"	112
Dr. o. Juraj Božićković: Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599.	117
Mirko Breyer Jedan antijosefinski hrvatsko-kajkavski govor iz g. 1785.	119
Gjuro Szabó: Stari dom u gornjoj varoši zagrebačkoj (sa 2 slike)	120
Vladimir Tkalčić: Crkvene slike sa narodnim nošnjama (sa 2 slike)	122
Dr. Božidar Širola: Martinska ves (sa 26 slika)	124
Mićun M. Pavićević: Iz starih zemana	138
Publikacije	141
Bilješke	147
Privatni promicatelji Etnografskog Muzeja u Zagrebu	152

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13., 15. i 24. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin Božidar Maksimović, ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Zbog znatnog proširenja opsega ovom je broju povišena cijena za 6 dotično u knjižarama za 10 Dinara.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

Za napredak i raširenje „Narodne Starine" zauzeli su se u posljednje vrijeme: g. dr. Vj. Hengl, gradonačelnik, Osijek; g. Anto Perković, okružni inspektor, Osijek; g. dr. V. Lunaček, Zagreb (Trgovačko-Obrtnička Komora); g. Dušan Njegovan, inž. tehn. pukovnik, Zemun; g. Pavao Horvat, ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Zagreb; g. dr. Vladimir Njegovan, prof. univ., Zagreb: g. Vicko Dračevac, advokat, Bihać; g. dr. M. Benković, liječnik, Nova Gradiška; g. O. Gerić, kot. akcesista, Čakovec; g. Tvrtko Kanaet, profesor gimnazije, Mostar; g. dr. V. Turchetto, odvjetnik, Tivat; g. dr. Aleksej Jelačić, Beograd; g. ing. Julije Stipetić, Sisak; g. dr. N. Z. Bjelovučić, odvjetnik, Dubrovnik; gdjica Milka Badalićeva, nastavnica gimnazije, Sisak; g. Marin Somborac, profesor, Zagreb. U fond „Narodne Starine" darovao je veleč. gosp. Matej Gaži, župnik u Velikim Bukovcima Din 18·—.

GLASOVI ŠTAMPE

»Obzor« (LXX. br. 296): »... Dosadašnji svesci »Narodne Starine« sačinjavaju golemu riznicu prinosa, koji osvjetljuju kulturnu povijest Hrvata i ostalih južnih Slavena. Uredniku je pošlo za rukom, da listu dade naučan i podjedno popularno-informativan karakter. Kako mi nemamo bogatih enciklopedija, ni povjesnih djela, koja bi se osvrtala na cjelokupnu kulturnu prošlost, »Narodna Starina« je od velike važnosti za sve one, koji se zanimaju za bilo koju granu naše kulture... Prema ovoj mnogostrukosti sadržaja, koji su pridonijeli najbolji hrvatski, srpski i slovenski kulturni povjesnici, jasno razabiramo potrebu ovog časopisa i njegovu vrijednost«.

»Narodna Odbrana« (Beograd, V. 11. 1930.) »...I ako se urednik i izdavač »Narodne Starine« bori s materijalnim teškoćama jedva nalazeći sredstava da s vremena na vreme izda po neku svesku, »Narodna Starina« je još uvek najbolji istorijsko-kulturni i etnografski naš časopis. Pa i više, svakako dolazi u red najsjajnijih i najboljih naših publikacija u opšte.«

»Pregled« (Sarajevo) IV. 292.: ».... Naša bi javnost trebala na svaki način da pomogne ovu akciju (»Narodne Starine«) koja će, danas-sutra svojim radovima stvoriti kapital toliko potreban za proučavanje naše kulture u prošlosti...«

»Koprivnički Hrvat« (IX. 1.) »... Ova odlična revija bori se uslijed nemarnosti svojih pretplatnika i nehaja hrvatske inteligencije stalno s novčanim pitanjem. Dužnost bi nas bila, da je što izdašnije pomožemo, a to možemo samo time, da uredno predplatu šaljemo i prikupljamo pretplatnike.«

»Mladost« (Zagreb, VIII. br. 5.): »... Kolikogod smo mi narod odviše prožet tradicijom, ipak je kod nas općenito znanje historije veoma maleno, nekoliko podataka iz škole i nekoliko fraza, što su ih u teško doba narodne prošlosti izmislili patriotski povjesničari... I ako je (»Narodna Starina«) historički časopis, u njemu će naći interesantnih podataka svaki inteligentan čovjek. Nažalost, uza sve to, što je jedinstven časopis u nas, »Narodna Starina« nalazi malo odziva...«

»Slovenec« (LVII. 14.): Ta list... si je pridobil... zelo dober glas tudi v širših krogih inteligence, ki jo interesirajo ta vprašanja. G. Matasović se je potrudil, da da listu živahnosti, in da bodo prispevki, objavljeni v »Narodni Starini«, v prvi vrsti zanimivi in šele nato znanstveni.«

»Kruševački Glasnik« (Kruševac, IV. 132.): »... Svaka reklama ovom časopisu je suvišna, ali ne možemo se ipak uzdržati a da svojim prijateljima toplo ne preporučimo da se odmah na njega pretplate.«

»Napredak« (pedagoška i školska smotra. Zagreb, LXXI. god. 5—6.): »... Narodna Starina« jeste jedina revija ove vrste u Jugoslaviji i, kako se iz sadržaja navedenih svezaka vidi, određena je povijesti južnih Slovena... Revija je interesantna za naše učiteljstvo pa mu je preporučujemo za nabavu.«

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA

KNJIGA X.

GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ

GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA,
UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA GRADA ZAGREBA

GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU
UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA

GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU,
UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

U ZAGREBU 1931.

SADRŽAJ.

Strana

Bjelovučić N. Z. dr.: Ruševine crkvice sv. Jurja u Janjini 110
Božitković Juraj o. dr.: Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599. . . 117
Breyer Mirko: Jedan antijosefinski hrvatsko-kajkavski govor iz g. 1785. . . 119
Bulić Ivan dr.: »Po koncu« 112
Gušić Branimir dr.: Mljet 155
Heffler Ferdo: Krisnice i Zeleni Jure u karlovačkoj okolici u XIX. stoljeću 278
Kreševljaković Hamdija: Dva Bošnjaka povjesničara 273
Matasović Josip dr.: Nekoji fragmenti historije XVIII. stoljeća . . . 97, 267
Pavičević M. Mićun: Iz starih zemana 138
Prelog Milan dr.: Hrvatski hodočasnici u Moskvu g. 1867. 280
Schneider Artur dr.: Grafička zbirka Kr. Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu . 107
Smiljanić-Bradina Tomo dr.: Pleme Brsjaci 81
Szabó Gjuro: Stari dom u gornjoj varoši zagrebačkoj 120
Širola Božidar dr.: Fućkalice 231
Širola Božidar dr.: Martinska Ves 124
Širola B. dr. i Gavazzi M. dr.: Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu 1
Thaller Lujo dr.: Jedna polemika protiv Attomyra djakovčanina 277
Tkalčić Vladimir: Crkvene slike sa narodnim nošnjama 122

PUBLIKACIJE

»L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans. Premier recueil dédié à la memoire de Theodore Uspenskij. Paris 1930. 2 t.« (Gjorgje Manno-Zissi) 143
»Byzantinoslavica« Ročnik II Praha 1930, Ročnik III Praha 1931. (dr. V. Mošin) 283
»Koledar za 1931.« Izdala in založila Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru (dr. Fr. Ilešič) 145
»Laszowski Emil: Povjesni spomenici slob. i kr. grada Zagreba. Vol. XII. Isprave god. 1526—1564. Zagreb 1929.« (Mirko Stanisavljević) 141
»Mélanges Charles Diehl, Paris 1930.« (Gjorgje Manno-Zissi) . . . 146
»Melik Anton: Kozolec na Slovenskem. Ljubljana 1931.« (dr. Milovan Gavazzi) 289
»Slovanský Přehled« XXII (dr. Fr. Ilešič) 143
*** Nekrolozi 1931. 282
Bilješke 147, 291

SLIKE

1. Arhivski fonograf tipa III. 23
2. Arhivski fonograf tipa 1927. 24
3. Jednostrune gusle s gudalom 41
4. Lirica s gudalom 42
5. Gingara, dječje guslice iz kukuruzovine 43
6. Oblici tambura 43
7. Orgeljce, panova svirala 44
8. Svirala, šaltva 45
9. Dvojnice 46
10. Keramičke zviždaljke za djecu: »peharček« i »slaviček« 47
11. Diple 47
12. Gajde 48
13. Sopila 48

14. Rog od vrbove kore . . . 49
15. Rog kravarski . . . 49
16. »Bučina« truba od tikve . . . 50
17. Čegrtaljka . . . 50
18. Zvijezda, s kojom zvjezdari obilaze selom u božićno vrijeme . . . 56
19. Dječaci, koji na Jurjevo pjevaju u Sv. Nedjelji . . . 64
20. »Đuro« i njegov pratilac (u Ivanovčanima kod Bjelovara) . . . 66
21. »Kraljice« u Strizivojni . . . 68
22. »Ladarice« u Draganićima . . . 70
23. Varoš Kičevo . . . 84
24. Pazar u Kičevu . . . 85
25. Selo Bičinci kod Kičeva . . . 86
26. Svatovi i gajda u Prostranju Krasta (Gornji Železnik) . . . 87
27. Brsjačka oro i gajda . . . 88
28. Brsjačke žene na kladencu u prilepsko-bitoljskom polju . . . 89
29. Brsjačke nošnje. Krasti (Gornji Železnik) . . . 89
30. Tri Brsjaka 1890. g. u Beogradu (iz Kičevije i Orlanaca) . . . 90
31. Lenka, kći četničkog vojvode Micka iz Latovca (Rabetino) . . . 90
32. Izmenjena narodna nošnja brsjačkih žena . . . 91
33. Brsjačka ženska narodna nošnja iz Krastečije (Gornji Železnik) . . . 91
34. Brsjačka nošnja iz Kičeva . . . 92
35. Četnički vojvoda Gligur Sokolović . . . 92
36. Četnički vojvoda Micko s drugovima . . . 93
37. Manastir Sv. Prečista kod Kičeva . . . 93
38. Brsjačka kuća . . . 94
39. Nadgrobni spomenik Benka Thuróczy-ja, hrv.-slav.-dalm. bana 1615—1616 . . . 96
40. Slika Ivana Paraminskoga, konjaničkog pukovnika a župana turopoljskoga . . . 96
41. Ulomci arhitrava i transena sa crkve sv Jurja u Janjini (IX.—X. stoljeće) 111
42. Zagreb, Demetrova ulica 20 . . . 121
43. Iglenjača u formi Napoleonovog groba iz g. 1841. . . . 121
44. Crkvene slike sa narodnim nošnjama . . . 123
45. Ukras na glavnoj gredi (slamenji) u kući braće Brlić, Martinska Ves desna 18 124
46. Ukras na »lini« u kući braće Brlić, Martinska Ves desna kb. 18 . . . 124
47. Shematski tlocrti kata i prizemlja u kući braće Blić, Martinska Ves desna 18 125
48. Veliki sukač . . . 125
49. Mali sukač . . . 125
50. Mahalo . . . 126
51. Loparka . . . 126
53. Vaganec . . . 126
54. Pogled na Martinsku Ves sa tornja župne crkve . . . 129
55. Kuća Posilović u Martinskoj Vesi desnoj — pogled na pročelje s ulične strane 129
56. Zabat na kući Posilović, Martinska ves kbr. 43. . . . 130
57. Kuća Brlić u Martinskoj Vesi, detalj konstrukcije za podupiranje gornjeg poda 130
58. Kuća Šterc u Martinskoj Vesi desnoj . . . 131
59. Ponutrica »iže« u kući Posilović u Martinskoj Vesi desnoj . . . 131
60. Mara Dinčerova namata s vitla klupko . . . 132
61. Močenje konoplja u Savi . . . 132
62. Zavežljaji konoplje umočeni u rijeku . . . 133
63. Tri starije žene odjevene u »prostinu« s djevojčicom . . . 133
64. Žene s oplećkom »švabica« (ta je »moda« prevladala) . . . 134
65. Djevojke s oplećkom »švabica« . . . 134
66. Grupa župnikovih rođaka u narodnoj nošnji . . . 135
67. Jagica Hajenić u »mentenu« . . . 135
68. Košar sa sitnu stoku na baštini Barbarinus . . . 189
69. Košari za svinje u Govedarima . . . 191
70. Košar za tovare u Govedarima . . . 191
71. Shematski nacrt stare mljetske kuće . . . 192
72. Starinska mljetska kuća mednica u Zabrežju . . . 192
73. Oratorijo na palači Španića u Korčuli . . . 201
74. Tlocrt pregradom podijeljene kuće . . . 205
75. Kuća na pod. Prema natpisu na njoj datirana koncem XVII. stoljeća . . . 206
76. Shematski nacrt kuće na pod s ulazom postrance . . . 208
77. Tlocrt gornjega poda u kući s ulazom postrance . . . 209

78. Tlocrt gornjega poda u kući s ulazom na osoju . . . 209
79. Ulaz na gornji pod s prisoja, skaline sa solarom . . . 210
80. Ulaz na gornji pod s prisoja . . . 211
81. Shematski nacrt kuće s voltom . . . 212
82. Gustijerna na taraci. Župna kuća. Babino Polje . . . 216
83. Krov na jednu vodu . . . 217
84. Krov na lastavicu . . . 217
85. Konstrukcija krova . . . 218
86. a) Francuska kupa; b) konalica gornja; c) konalica donja; d) kupe konalice sastavljene . . . 220
87. Pogled s Klačine na Veliko Jezero . . . Prilog I
88. Žara i Pinjevci na debelom saplunu na Vrhu Mljeta . . . „ II
89. Vegetacija na Pristaništu na Velikom Jezeru . . . „ III
90. Pogled s Grabove Glave prema JI . . . „ IV
91. Pogled s Grabove Glave na Lastovo . . . „ V
92. Pogled na baštinu Štrulje i Polje od Maranovića . . . „ VI
93. Saplunara . . . „ VII
94. Pogled sa Straže na Veliko Jezero . . . „ VIII
95. Pinjevci. Formacija pinja . . . „ IX
96. Pogled sa Zlih Stijena na Solinska Vrata . . . „ X
97. Sovra, glavna mljetska luka . . . „ XI
98. Strma, jako erodirana vanjska obala. . . . „ XII
99. Pogled od Viline Vode na Kneže-Polje . . . „ XIII
100. Pogled s vrha Velikog Graca na Govedare . . . „ XIV
101. Selo Govedari usred borovih šuma . . . „ XV
102. Ruševine rimskog palacija . . . „ XVI
103. Današnje selo Polače, smješteno u zidinama rimskog palacija . . . „ XVII
104. Selo Rope. Zbijena skupina kuća predstavlja čitavo neveliko naselje „ XVIII
105. Selo Blata. Pročelja sviju kuća gledaju u polje . . . „ XIX
106. Pogled na Babino Polje s vrha Gradac više Vodica . . . „ XX
107. Pogled iz Babina Polja na maslinike i župnu crkvu sv. Vlaha . . . „ XXI
108. Ulica u Babinu Polju . . . „ XXII
109. Skupina Kuća u Babinu Polju . . . „ XXIII
110. Selo Blata. Desno starinska kuća sa skalinama, voltom i taracom . . . „ XXIV
111. Babino Polje. Odrina nad ulazom u komin . . . „ XXV
112. Prožura. Zbijeno naselje, sklonjeno iza sjevernog ivičnoga grebena . . . „ XXVI
113. Ruševine manastira lokrumskih benediktovaca u Prožuri . . . „ XXVII
114. Ruševine crkvice Marije od Brda . . . „ XXVIII
115. Korita. Kula sa skalinama i voltom . . . „ XXIX
116. Šematska karta Mljet . . .
117. Fućkalice . . . 234—264
118. Seoska kuća u gornjim Romanovcima . . . 293
119. Sa pazara u Skoplju . . . 294

PREDGOVOR

Publikujući ovdje prikaz rada Odsjeka za pučku muziku u Etnografskom muzeju u Zagrebu od njegova osnutka do konca godine 1929., vodila su nas u glavnom dva razloga. U prvom redu, da se strukovnjacima pruži za daljni studij jedan važan dio prikupljenoga i sistematski obrađenoga materijala, a u drugom redu radi obavještenja javnosti o zadaći i sadržini toga rada, koji je vođen principima moderne muzikologije.

Melografski radovi dosadašnjih sakupljača našeg narodnog (pučkog) muzičkog blaga svraćali su isključivo ili barem ponajviše svu pažnju na estetsku stranu, dok su puštali iz vida onaj momenat, koji je za naučno iskorištavanje, za produbljeno upoznavanje toga blaga od presudne važnosti: momenat etnografski, folkloristički.

Muzičko iživljavanje našega naroda u seljačkim krugovima, — a odavde je i crpen izvorni materijal, — tako je usko povezano uz narodne običaje, da je ono shvatljivo samo onda, ako se obrađuje u neposrednoj vezi s njima. Naš seljački narod tamo, gdje još nije natrunjen gradskim uplivom, bilo kad pjeva bilo kad svira vrši zapravo kult, koji gubi na istinskom izražaju, ako se trgne iz njegove okoline. Narod ne pjeva radi slušača, radi publike, već sebi i radi sebe, što se naročito jasno opaža kod »obrednih« popijevaka.

Toga radi pokušaji naših pjevačkih društava u novije doba, da originalno seljačko pjevanje i svirku donesu »na podij« pred publiku, napose u gradske koncertne dvorane, upravo su u kontradiktornom odnošaju prema nastojanjima moderne muzikologije; takav je način bezrazložno forsiranje propadanja naše velikim dijelom još čiste pučke muzike, koja se i onako poput i sve ostale naše etnografske građe već odviše brzim tempom gubi.

Cilj je muzikološkog rada u Etnografskom muzeju u Zagrebu, da narodno muzičko blago preda neokaljano u amanet poznijim naraštajima. Stoga apelujemo na sve one, kojima je na srcu čuvanje naše narodne biti a napose naše bogate narodne pučke muzike, da riječju i djelom pomognu taj rad.

Da je muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu mogao postići dosadašnje svoje uspjehe i kraj mnogih poteškoća, zasluga je kako

g. S. Bergera, osnivača i ravnatelja toga muzeja, koji je odmah u početku muzejskog djelovanja svojom pronicavošću ispravno shvatio zamašitost i potrebu takvog rada, te gg. referenata kod Prosvjetnog odjeljenja bivše Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju prof. Julija Benešića i dra Kazimira Krenedića, koji su se svojski zauzeli za osnutak i potporu »Odsjeka za pučku muziku« u tom muzeju, tako i prof. dra Božidara Širole, muzikologa i dra Milovana Gavazzija, univerzitetskog profesora u Zagrebu, koji su svojim požrtvovnim strukovnjačkim radom odredili smjernice i udarili prve brazde za daljni rad, kao i Phonogramm-Archiva Akademije nauka u Wienu, koji je Etnografskom muzeju u Zagrebu stavio na raspoloženje aparat za snimanje.

Posebna i velika hvala ide našem Ministarstvu prosvjete, koje je omogućilo štampanje ove edicije.

U Zagrebu, u mjesecu augustu 1930.

UREDNIŠTVO

MUZIKOLOŠKI RAD ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU OD OSNUTKA DO KONCA G. 1929.

Osnutak Odsjeka za pučku muziku u Etnografskom odjelu Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu zamislili su tadašnji kustos muzejski, prof. Vladimir Tkalčić u zajednici s muzikologom prof. Božidarom Širolom. Kada su o svojim pripremnim radovima referirali ravnatelju Etnografskog muzeja, g. Salomonu Bergeru, pozvao ih je on, da izrade detaljni predlog za osnivanje takovog Odsjeka za pučku muziku i da taj predlog obrazlože. Oni su to učinili, pa je ravnatelj, g. Berger — proučivši elaborat predloga — svojim dopisom (br. 8. od 22. veljače 1930) predlog upravio Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji s molbom, da se Odsjek za pučku muziku u Etnografskom muzeju u Zagrebu u smislu predloga doista i osnuje. Iz toga predloga ovo je izvadak:

> Mnogi su melografi zapazili, da i u našem narodu ulazak kulture u krajeve, koji su živjeli patrijarhalnim životom, znači smrt svakom umjetničkom zanimanju pučkom, jer se jeftinim tvorničarskim proizvodima nadomještaju pučki radovi, koje inače treba uz veliki napor vrlo dugo izrađivati jednostavnim i nespretnim alatima. Dugotrajni svjetski rat prekinuo je naglo i silovito prilike uobičajenog živovanja, mnogošta se u životu puka moralo promijeniti, zamukla je popijevka u naprezanju staraca i žena, što ostadoše na domu, da teže zemlju, dok se sinovi i muževi probijahu u dalekim, tuđim stranama svijeta. Tamo su upoznali i naučili tuđi govor, gestu, nošnju, pjesmu i popijevku, pa su to poslije donijeli kući, da u preudešenom izražaju unesu novo i tuđe ondje, gdje se do nedavna čuvala samo djedovska baština. U drugu je ruku rad pojedinaca melografa, koji u ljubavi prema rodnom kraju i narodu sakupljaju i bilježe pučko pjevanje, upravljen najvećma onamo, da njima samima, muzičarima, posluži kao građa za obradbu samostalnih kompozicija. Tom — inače hvale vrijednom — poslu nedostaje naučna i etnografska podloga. Muzičar ne traga za tim, da shvati i utvrdi stanje pučke popijevke i odredi odnošaj njezin prema životu puka. Njega zanosi ljepota pjeva, ljepota motiva, koji će u spretnoj obradbi upravo eksotičnošću svojom zapanjiti slušaoca.
>
> Odsjek za pučku muziku imao bi taj rad organizirati i starati se:
>
> 1) da se sabere i svrsta sav dosadašnji rad na području muzičkog folklora;
>
> 2) da se potpomogne rad suvremenih melografa, koji poznavanjem pojedinoga kraja i ljudi u njemu mogu u blizom doticaju s pukom pronaći najvrednije, najstarije i najosebujnije popijevke, a tako i pučku svirku;

3) da se sabiru pučki muzički instrumenti, izdjelani rukom pučkog svirača i to ne samo obzirom na umjetno-obrtnu vrijednost njihovu, već i zato, da se istraži njihova izražajna mogućnost te utjecaj instrumentalne muzike na pučko pjevanje;

4) da se prikuplja i upotpunjuje rječnik muzičkog nazivlja pučkoga;

5) da se svi vrijedni napjevi doista sačuvaju potomstvu i to u fonografskim snimkama, koje ne će samo ocrtati pjevnu liniju, reproducirati vjerno ritmiku pjevanja i svirke, već će dati i kasnijim pokoljenjima uvid u čitavo shvatanje pučkog pjevanja sa svim značajnim osebinama interpretacije;

6) da se priprema i povremeno izdaje kritično izdanje pučkih popijevaka, koje će moći poslužiti kao osnov jugoslavenske muzičke etnografije i kao osnov nacijonalnih muzičkih umjetničkih nastojanja.

U Odsjeku za pučku muziku ima se osnovati:

1) priručna knjižnica, u kojoj će se sabrati sav štampani materijal iz područja muzičkog floklora; dalje djela, koja obrađuju pučku muziku u drugih naroda;

2) arhiv, u kojem će se sabirati rukopisni materijal, koji se kasnije ima obraditi i štampati;

3) fonografska radionica, u kojoj će biti svi potrebni aparati za fonografsko snimanje, a uza to još i druga aparatura potrebna za naučno ispitivanje tog materijala;

4) fonografski arhiv, u kojem će se čuvati fonografske snimke;

5) zbirka pučkih muzičkih instrumenata.

Uprava Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja odmah je pregnula, da u smislu ovog nacrta započne organizacijom Odsjeka za pučku muziku. Zato je predložila svojim dopisom br. 15 od 22. veljače 1920, da se ustanovi novo mjesto čuvara u muzeju i da se takovim imenuje prof. Božidar Širola.

Dalje je blagohotnošću i susretljivošću Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu predana Etnografskom odjelu Hrvatskog narodnog muzeja Kuhačeva zbirka pučkih muzičkih instrumenata, koja je postala osnovom muzejske zbirke pučkih muzičkih instrumenata. Tu je zbirku Kuhač sabrao na svojim putovanjima širom svih pokrajina, u kojima žive južni Slaveni, pa je po raznolikosti svojoj i po vrijednosti pojedinih predmeta svakako jedna od najpotpunijih zbirki ove vrste. Kuhač je te instrumente potanko i opisao u raspravi »Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske«, kulturno-historijska studija, štampanoj u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu br. 38, 39, 41, 45, 50, 62 i 63. Zbirka sastoji od 59 objekata i to: gusle, lirica, diple, sopila, gajde, trumbete, rogovi, bučine, tambure, mnogo vrsta svirala i čegrtaljke. Među ovim instrumentima ima i veoma vrijednih primjeraka starijeg datuma; tako su dvije dvostrune gusle (gege) iz Slavonije i Srijema iz god. 1830, 1838 (inventarizirane u Etnografskom muzeju pod br. 416 i 417), i lirica iz Hvara iz god. 1820 (inventarizirana pod br. 420). Dalje je muzejska uprava primila pučke muzičke instrumente, koji su dotada bili pohranjeni u dvjema odjelima Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, i to u odjelu za umjetnost i umjetni obrt i u arheološkom odjelu, kuda ih smjestiše, jer posebnog muzeja etnografskog nije bilo. Ti su objekti, kao i svi drugi objekti etnografski, koji potječu iz spomenutih muzeja, inventarizirani pod novim brojevima 3 i 5. Među predmetima

ovdje spomenutim, a i među predmetima Kuhačeve zbirke bilo je i primjeraka eksotičnih instrumenata; eksotični su instrumenti iz Zbirke jugoslavenskih pučkih muzičkih instrumenata izlučeni i uvršteni u posebnu eksotičnu zbirku Etnografskog muzeja.

Već je iste te godine muzejska uprava odaslala prof. Božidara Širolu na naučno putovanje u Južnu Srbiju (Makedoniju) i to u krajeve, koji su upravo bili na mjestu najžešćih pozicijskih borbi (od Dorjanskog jezera uza samu granicu prema Grčkoj do Sermenina). Nijesu bili samo pučki napjevi, koje je valjalo zapisivati, već i druga etnografska građa. Iz izvještaja o tom putu neka je istaknuto ovo:

> Svake nedjelje poslije podne sabere se narod kraj crkve — ili ako nema tamo zgodnog mjesta — na drugom ravnom terenu. Gajdaš se spremi i zasvira, a momci i djevojke zaigraju »oro«. Ima više vrsti ovoga plesa. U gradovima i gradićima nadomješta gajdaša ciganska muzika, koju čine trojica: dva su svirača, a treći je bubnjar. Svirači sviraju na jednostavne oboe bez zaklopaca (zurle). Nijesu sami pravili tih instrumenata. Kupuju ih od majstora, koji obrtimice prave ove i druge muzičke instrumente. Bubnjar udara u bubanj, koji zove »tupanom«. Bubanj je dugoljat i visi na užetu vezan, a uže je prevješeno oko vrata bubnjarevog. Poseban je način, kojim bubnjar udara. Desnom rukom udara oštre udarce jakim zamahom udaraljke, (to je štap s na kraju obavitom glavom), a lijevom rukom pridržava dvije male udaraljke, kojima iza svakog udarca desnom rukom na lijevoj strani bubnja izvodi prigušeni tremolo. Plesači kao da su neumorni. Oni igraju tako dugo, dok svirači mogu još izdržati. Svirka se ovih igrača odvija čas u jednoglasju (zurle su jednako ugođene), čas zatim jedan zastane na jednom tonu, a drugi prebira dalje, pa se opet u svojim ulogama izmijene. Iza svake igre rastave se djevojke od momaka. Djevojke stoje u jednom skupu, a momci u drugom. Momci će iza svake igre poći do svirača i darivati ih. Pleše se do kasne večeri. Stariji se svijet skupi naokolo i promatra igru. Često se i djeca uhvate u posebno kolo sa strane, pa i ona zaigraju.
>
> Svirka ovakove ciganske muzike može se čuti i u drugoj prilici, na pr. za muslimanskih svetkovina (Kurban-barjam). Svirači obilaze mjestom od kuće do kuće i sviraju čitavu noć.
>
> Pjevanje se čuje preko dana rijetko. Večerom pjevaju i momci i djevojke.

Ovom izvještaju priloženo je još preko trideset zapisa pučkih popijevaka, zapisanih u raznim mjestima onog kraja: Bogdanci, Mirovče, Sermenin, Đevđelija i Kavadar. Ima i zapisa plesne svirke.

Muzejska uprava urgirala je rješenje svog podneska od 22. veljače 1920, pa je po odluci Povjereništva za prosvjetu i vjere sastavila i nacrt Naredbe, kojom bi se taj Odsjek imao osnovati kao i proračun za troškove organizacije Odsjeka. Dne 17. kolovoza 1921. bila je u Povjereništvu za prosvjetu i vjere sazvana konferencija, na kojoj se je imala raspraviti potreba organizacije i program rada Odsjeka za pučku muziku. Ta je konferencija i održana, pa su joj prisustvovali osim zvaničnih funkcijonara Povjereništva i muzejskog izaslanika još i dva profesora Državne muzičke akademije u Zagrebu.

Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji shvativši zamašaj nastojanja muzejske uprave oko uređenja Odsjeka za pučku muziku osnovalo je taj odsjek naredbom od 12. kolovoza 1921, br. 32.909.

NAREDBA

Povjereništva za prosvjetu i vjere od 12. kolovoza 1921, br. 32.909, kojom se u Etnografskom odjelu Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu osniva Odsjek za pučku muziku.

§ 1. U Etnografskom odjelu Hrvatskog narodnog muzeja osniva se Odsjek za pučku muziku.

§ 2. Svrha je ovoga Odsjeka, da organizira rad oko sabiranja jugoslavenske pučke muzike postupajući kod tog metodama moderne muzikologije i da izdaje kritična izdanja sakupljene gradje.

§ 3. Da se ta svrha postigne, sistematski se ustrojava u Odsjeku za pučku muziku:

a) stručna knjižnica, u kojoj će biti sabrana djela moderne muzikologije i zbornici pučkih popijevaka raznih naroda; ta će knjižnica biti sastavni dio knjižnice Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja;

b) fonografska radionica sa svim potrebnim instrumentima za fonografsko snimanje i za fiksiranje fonografskih snimaka;

c) fonografski arhiv, u kojemu će se čuvati fonografske snimke;

d) zbirka pučkih muzičkih instrmenata i sve građe, koja je u svezi s pučkom muzikom.

§ 4. Sve ove ustanove u Odsjeku za pučku muziku u Etnografskom odjelu Hrvatskog narodnog muzeja imadu da služe za studij domaćim i stranim naučenjacima.

§ 5. Odsjekom upravlja stručnjak muzikolog, koji je u svojstvu čuvara Hrvatskog narodnog muzeja podređen ravnatelju Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu.

§ 6. Prema potrebi pridijelit će se vremenom ovomu još i drugi muzikolozi bilo u svojstvu čuvara bilo u svojstvu pomoćnika (asistenta) Hrvatskog narodnog muzeja, zatim potrebito pomoćno osoblje (preparator, električar, mehaničar itd.) i podvornici.

§ 7. Ova naredba stupa na snagu danom njezinog proglašenja.

U Zagrebu, 12. kolovoza 1921.

Dr. *Alaupović,* v. r.

Kako se s budžetskih razloga nije moglo ustanoviti mjesto kustosa, to je Povjereništvo za prosvjetu i vjere svojim dekretom br. 26.019 od 17. kolovoza 1921, povjerilo organizaciju Odsjeku za pučku muziku dru. Božidaru Široli, profesoru Državne tehničke srednje škole u Zagrebu odredivši, da mu se u školi smanji broj propisanih sati predavanja. No posao u Odsjeku za pučku muziku zahtijevao je upravo u prvi čas veliku predanost i mnogo slobodnog vremena, pa je dr. B. Širola mogao uz vršenje svojih zvaničnih dužnosti samo djelomično ispunjavati zamašnu zadaću organizatora Odsjeka za pučku muziku, a kada su u narednoj školskoj godini postali uvjeti za vršenje dužnosti kustosa u muzeju još i teži, on je i dalje pomagao neprestance rad Odsjeka za pučku muziku, iako mu je to bilo moguće činiti samo u vanškolsko vrijeme i u skromnom opsegu. Tu volontersku kustosku dužnost vršio je dr. Božidar Širola godinama prateći vazda jednakom predanošću razvitak ove mlade i vrijedne ustanove u Etnografskom muzeju.

Odsjek za pučku muziku počeo je djelovati vrlo skromnim sredstvima. U proračunu nije bilo moguće ishoditi veće stavke, kojom bi bilo

omogućeno odmah pristupiti uređenju posebne fonografske radionice, a kako je muzejskoj upravi bilo stalo, da njezin novo osnovani odsjek počne raditi, obratila se svojim dopisom br. 117. od 31. listopada 1921, na Phonogramm-Archiv der Akademie der Wissenschaften u Wienu[1]) pitajući, bi li ugledni taj bečki zavod bio voljan primiti novo osnovani Odsjek za pučku muziku kao filijalnu stanicu svoje u cijelom svijetu razgranate djelatnosti. Bečki Phonogramm-Archiv odmah je na to pristao. Poslao je svoje publikacije, iz kojih se mogla proučiti tehnika fonografskog rada i način saradnje. Etnografski odjel Hrvatskog narodnog muzeja sklopio je potom s bečkim Phonogramm-Archivom posebni ugovor, koji regulira međusobni odnošaj obih institucija. Najvažnije odredbe ovog ugovora jesu:

1) Ravnateljstvo Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu obvezuje se, da će sve fonograme, što ih učini s arhivskim fonografom, a vrijedni su, da se sačuvaju, poslati bečkom Phonogramm-Archivu; svakoj fonografskoj snimci dodat će sve podatke, što su potrebni kod pojedine snimke, a i potpuni tekst. Ujedno će snositi troškove za potrebne transporte.

2) Ravnateljstvo Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu pridržava pravo publikacije tekstova i naučne obradbe ovih fonograma za vrijeme od dvije godine. Unutar tog vremena smiju se na tim fonogramima vršiti naučna istraživanja i ova publicirati samo uz izričito dopuštenje Ravnateljstva Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja.

3) Zato se obvezuje Phonogramm-Archiv bečke Akademije, da će poslane originalne snimke, ako su tehnički uspjele i ako su im priloženi svi potrebiti podaci i potpuni tekstovi, umnožiti i od svakog fonograma ustupiti po jednu kopiju uz vlastitu cijenu.

4) Negativi učinjeni prema originalnim snimkama, tako i poslani podaci ostaju u bečkom Phonogramm-Archivu, a ovaj može s njima u svakom pogledu slobodno raspolagati, kada mine rok označen u točki 2. ovog ugovora.

Bečki Phonogramm-Archiv ustupio je Odsjeku za pučku muziku namah i jedan aparat za snimanje (arhivski fonograf) i potrebne ploče za snimanje. Taj je aparat bio u pohrani kod dra. Josipa Širokoga u Virju; ovaj je s njime radio u Podravini, dakako za bečki Phonogramm-Archiv.

Međutim se je Odsjek za pučku muziku obratio na Ludvika Kubu, akademskog slikara u Pragu i priznatog sveslavenskog muzikologa, da ustupi svoje rukopisne zapise — poglavito one iz Istre i Dalmacije — za arhiv tog Odsjeka. Kuba se nije mogao odazvati tom pozivu, jer je svoje zapise ponudio na otkup Umjetničkom odjeljenju Ministarstva prosvjete u Beogradu.

Te godine obratio se i uvaženi naš melograf, dr. Vinko Žganec nuđajući svoj Zbornik međumurskih popijevaka svjetovnih i crkvenih, da ga Odsjek za pučku muziku izda štampom. Zbog veoma skučenih prilika nije to bilo moguće učiniti. Zbornik je poslije izašao u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Kako je u naredbi, kojom je osnovan Odsjek za pučku muziku, bila predviđena i potpuno uređena fonografska radionica, u kojoj bi se mogle

[1]) Kako će se ovaj visoki znanstveni zavod još češće spominjati, nazivat ćemo ga dalje kratko »Bečki Phonogramm-Archiv«.

prerađivati fonografske snimke, a i pripremati sav materijal za snimanje, muzejska se uprava obratila na mehaničku tvornicu Castagna & Co, Ges. M. B. H. u Wienu, da učini proračun za svu aparaturu, koja je kod uređenja fonografske radionice potrebna. Ugledna ova tvrtka, koja izrađuje svu aparaturu i za bečki Phonogramm-Archiv, poslala je vrlo povoljnu ponudu. Nato se muzejska uprava obratila molbom na Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Zagrebu, da se potrebna svota iz vanrednih sredstava doznači. Pokrajinska uprava, povjereništvo za prosvjetu i vjere u Zagrebu, nije mogla doznačiti cjelokupne svote, pa je i od predviđenog iznosa, koji je imao stajati na raspolaganje Odsjeku za pučku muziku, još dala potporu uglednoj Zagrebačkoj filharmoniji. Zbog toga nije došlo do osnivanja potpuno uređene samostalne fonografske radionice i Odsjek za pučku muziku radio je i dalje a i sada radi uz pomoć bečkog Phonogramm-Archiva. Iz spomenute dotacije doznačivane su potpore za istraživalački rad, koji je vodio uz povremenu saradnju dra Božidara Širole u glavnom dr. Milovan Gavazzi, kustos Etnografskog muzeja. No iz te su se dotacije mogla nabaviti i prva djela potrebna za osnutak stručne knjižnice. Tu je valjalo odabirati poradi skučenih sredstava, pa su nabavljena osim svih djela Kuhačevih još i strana djela, koja obrađuju u prvom redu muzičku etnografiju.

Fonografskim snimanjem moglo se započeti tek u jesen 1922. Aparat, koji nam je ustupio bečki Phonogramm-Archiv, predao je dr. Josip Široki početkom rujna te godine. Upravo je u isto doba putovao u Beč muzejski kustos dr. Milovan Gavazzi, pa ga je muzejska uprava uputila, da pođe u Phonogramm-Archiv i da se tamo uputi u postupak fonografiranja i rukovanje s cijelom aparaturom. On je to učinio i vrativši se ponio sa sobom prve pokusne fonografske ploče za snimanje (iz mekanog voštanog materijala; a to je posebna tako zvana Edisonova masa).

Dr. Milovan Gavazzi shvatio je odmah odlično prvu zadaću fonografkog snimanja, pa je svratio prvu pažnju upravo obrednim popijevkama. Učinio je to s dva razloga. U jednu ruku, te popijevke zacijelo su najstarije, jer su vezane na stare običaje i uz njih se čuvale u mnogim pokoljenjima, dok su se druge popijevke, naročito lirske, ljubavne popijevke, pričalice, mijenjale i gubile znatno više i brže. U drugu ruku, u našoj literaturi ima vrlo malo zapisa baš ovakovih popijevaka, a peta knjiga Kuhačevog velikog zbornika, koja sadrži te popijevke, nikada nije štampana i ostala je u ostavini Kuhačevoj nepristupna naučenjacima i umjetnicima.

Prve pokusne snimke učinio je dr. Milovan Gavazzi u samom muzeju, a onda je pošao u bližu okolicu zagrebačku. Tako u Markuševac kraj Zagreba, gdje je u zajednici s drom Božidarom Širolom snimio fonografski prastare žetelačke i svadbene popijevke. Pri tom su konstatirali, da se popijevka, koja je prenesena iz drugog muzičkog područja u taj kraj, na primjer iz Posavine, bitno promijenila, i da su je pučki pjevači i pjevačice prekrojili po svom osnovnom muzičkom poimanju. Ostade ritmika i glavna melodijska linija, a promijenio se cijeli duh i latentna harmonika. Oni su te popijevke pjevali baš tako, kako i svoje domaće. Ostale snimke te godine učinjene su u muzeju, a snimano je ono, što se prigodice samo od sebe nadalo. Tako je snimljen opis svadbenih običaja iz Kešinaca u Đakovštini, nekoliko turskih lirskih popijevaka iz Skoplja, dalje obredne i lirske popijevke iz Đakovačkih Selaca, pa iz Kralja kod Bihaća i iz Rečice-Luke kod Karlovca.

Jedna neprilika stalno prati djelovanje Odsjeka za pučku muziku. Kako nije uređena samostalna fonografska radionica u samom muzeju, upućen je Odsjek za pučku muziku na to, da dobavlja ploče za snimanje i odljevke snimaka iz Beča. Ploče za snimanje besplatno ustupa bečki Phonogramm-Archiv, a odljevke isti zavod priprema — prema navedenom ugovoru — uz vlastitu cijenu. Niti jedna niti druga pošiljka nije slobodna od carine. Samo one ploče, koje je Odsjek za pučku muziku slao na izradbu, mogao je slati prosto od carine, a i to se nije moglo vršiti bez posebne dozvole Generalne direkcije carina u Beogradu, pa je zbog toga otpremanje svake takove pošiljke bilo veoma oteščano i izvršivano s velikim zakašnjivanjem.

God. 1923. poklonio je dr. Milan Ogrizović, profesor dramatske škole u Zagrebu, lijep primjerak narodnih gusala iz Hercegovine.

Tek godine 1924. započelo se intenzivnim radom u Odsjeku za pučku muziku i to sistematskim fonografskim snimanjem pučkog pjevanja u Međumurju. Taj je pothvat nada sve dobro uspio. Dr. Milovan Gavazzi u sporazumu s drom Vinkom Žgancem, koji je uvaženi stručnjak i najbolji poznavač baš međumurske pučke popijevke, boravio je u Međumurju krajem mjeseca rujna, pa je snimao fonografski i fotografski u Kotoribi, Donjoj Dubravi, Podturnu, Dekanovcu i Vratišincu. Snimio je svega do 120 napjeva i dva odlomka govora na 31 ploči. Ujedno je fotografirao sve važnije pjevače zapisavši sve potrebne podatke o svakoj snimci i svakoj popijevci, pa i o običajima, uz koje se neke od tih popijevaka pjevaju. Ove snimke uz prije već svršeni melografski rad dra. Vinka Žganca, daju potpuni pregled današnjeg stanja pučke popijevke u Međumurju. Da se razabere opseg rada dra Milovana Gavazzija, potrebno je istaknuti, da nijesu snimane samo lirske (ljubavne) popijevke, već da se među fonografskim snimkama iz Međumurja nalaze svatovske, šaljive, plesne (što ih pjevaju uz kotoribsko kolo), naricaljke, božićne popijevke, seoske kronike, dudaš, dječje popijevke i mesopusne, napokon i velik broj crkvenih pjesama. O tom svom putu i radu napisao je dr. Milovan Gavazzi izvještaj i prikaz u »Svetoj Ceciliji« u br. 6 iz god. 1924 i br. 1 iz god. 1925.

Kako se nadala prilika za snimanje u samom muzeju, snimio je dr. Milovan Gavazzi iste godine i popijevke iz Brezovice; medju ovima plesne, jurjevske, svatovske i bećarske popijevke.

Kod ovog snimanja dr. Milovan Gavazzi konstatirao je, da svuda (u okolini zagrebačkoj i istočnom Međumurju, gdje su fonografske snimke pravljene) prodiru lagano no žilavo naročito tako zvane bećarske pjesme, ponajviše srijemskoga ili vojvođanskoga izvora, a šire se dobrim dijelom preko vojnika. U zapadnom se Međumurju susreće i slovenski utjecaj na svakom koraku, te ima čistijih starinskih međumurskih motiva razmjerno malo.

Godine 1925 snimano je manje. Najprije je dr. Milovan Gavazzi u zajednici s drom Božidarom Širolom snimio stare ivanjske popijevke u srednjem Pokuplju. Tom prilikom uspjelo je snimiti i starinsku lirsku popijevku »V jutro rano ja se stanem«. Ta je melodija zato znamenita, jer se o njoj vodila rasprava, da li je ona poslužila kao osnov Haydnovoj kompoziciji poznate austrijske carske himne. Kuhač nije mogao za potvrdu svojih nagađanja dati drugo nego svoje zapise, a tima uvijek nedostaje u neku ruku dokazna snaga zbog subjektivnosti zapisivača. U njegovo doba nije se još mogla dati objektivna potvrda na fonografskoj snimci. Iako snimka novijega datuma ne može imati one uvjerljivosti, koju bi imala snimka

učinjena u doba Kuhačevo, značajno je, da je ovdje pjevao skoro 90-godišnji starac, koji nije nikada bio vojnik i nije imao prilike čuti Haydnovu himnu uopće u svom životu. Uz te popijevke snimljene su i osobite pastirske popijevke, u kojima se razbira rudiment ličkog ojkanja. Uz fonografske snimke učinjene su i snimke fotografske, da se običaj pjevanja o Ivanju bolje prikaže.

Neprilika je bila, što je iste te godine dr. Milovan Gavazzi poslan na studij u inostranstvo (Njemačku i Češku). Zbog njegovog odlaska počeo je zaostajati i onaj skromni rad Odsjeka za pučku muziku, koji je bio lijepo započeo. Muzejska uprava ovaj put je svojski uznastojala, da dobije stalnu pomoćnu silu za vođenje tog Odsjeka. Uspjelo joj je, da je u travnju 1926 dodijeljen Etnografskom muzeju u svojstvu muzikologa dr. Božidar Širola, koji je — kako se razbira iz prijašnjega — cijelo vrijeme djelovanja Odsjeka za pučku muziku i aktivno i savjetom pomagao rad muzejski, ma da je iza prvog organizovanja Odsjeka prestao biti stalnom pomoćnom silom.

Početkom godine 1926. primio je Odsjek za pučku muziku dalmatinsku liricu kao poklon g. Luje Milića i uvrstio je u svoju zbirku pučkih muzičkih instrumenata.

Posredstvom kustosa dra Milovana Gavazzija, koji je studirajući u Pragu došao u doticaj sa sveslavenskim muzikologom Ludvikom Kubom, otkupljena je od ovoga mala njegova zbirka zapisa iz Macedonije s opsežnim referatom o muzici u Macedoniji. Taj je referat štampan u »Svetoj Ceciliji« godište XXI (1927) na str. 25 i 76.

Dr. Božidar Širola pregnuo je odmah po nastupu nove svoje dužnosti, da pripravi u godini 1926. potrebna putovanja, na kojima će se proučavati pučka muzika i učiniti potrebne fonografske snimke.

Pažnja je svraćena okolici zagrebačkoj (Turopolje, Samobor, Borčec), a onda je na veliko zasnovan studij staroslavenskog korala u biskupijama krčkoj i senjskoj. Jedan i drugi pothvat mogao se dakako odvijati u okviru skromnih sredstava, što ih je imala muzejska uprava za tu svrhu. Iz programa rada za sezonu 1926/1927 razbira se, da je bila namjera proširiti istraživanje i na druge krajeve. Tako je bilo u programu snimanje obrednih popijevaka (žetelačkih) u okolici Marije Bistrice; dalje proučavanje i bilježenje hodočasničkih popijevaka u Krapini i Mariji Bistrici. Rad na Krku i bližim otocima imao je obuhvatiti osim staroslavenskog korala još i druge popijevke, naročito obredne (kolede) i plesne (taranjkanje), napokon je pripremano i putovanje na Korčulu, da se ondje fonografski snime stare popijevke i svirka uz junačku igru zvanu »kumpanija« u mjestu Blatu.

Od fonografskog snimanja u okolici zagrebačkoj uspjelo je provesti naročito snimanje u selu Borčecu općine Vrapče. Snimljene su zborne popijevke obredne i to vinogradarske i svatovske. Pripremano snimanje u Samoboru i Turopolju nije bilo izvršeno usprkos zauzimanju uglednih pomagača (u Samoboru ravnatelja Milana Langa; u Turopolju komeša Franje pl. Lučića) zbog pomanjkanja dobrih pjevača.

Zato je to bolje uspjelo ispitivanje staroslavenskog korala na otoku Krku. Odsjek za pučku muziku obratio se molbom na krčkog biskupa, presvijetloga gospodina dra Josipa Srebrenića, koji je razumio zamašaj ovog nastojanja i toplo preporučio svim župnicima svoje biskupije, da se zauzmu za to nastojanje Odsjeka za pučku muziku. Oni su to doista i učinili i poslali vrijednih podataka već unapred, naznačili su pojedine popi-

jevke, način pjevanja, a odabrali su i upozorili podesne pjevače i pjevačice na rad Odsjeka. Uzato su pomagali muzejskog kustosa i kod samog posla djelotvorno, pa im je Odsjek za pučku muziku dužnu hvalu izrekao pismeno a čini to i ovim putem.

Dr. Božidar Širola nije mogao prema učinjenom programu izvesti cijeli put. Prošao je od Baške preko Jurandvora, Baščanske Drage, Krka, Dubašnice i Njivica do Omišlja. Najviše se zadržao u Jurandvoru, Baščanskoj Drazi, Dubašnici i Omišlju. Put je morao prekinuti zbog bolesti. Sabrao je preko trideset zapisa, većinom liturgijskih napjeva, a snimio je fonografski svirku sopilara (svatovske i plesne pijese), popijevke lirske, kolede, a najviše liturgijskih i crkvenih napjeva, staroslavenski koral U svom — još neštampanom — izvještaju o tom putu dao je skicu opisa pučkog pjevanja na otoku Krku, iz kojega neka su ovi podaci:

O pučkom pjevanju na Krku

Narod pjeva rado i mnogo. Osobine toga pjevanja jesu:

1) Pjeva se vazda dvoglasno. O pjevanju u crkvi govore, da se pjeva »na dvi strane«; to znači: pjevaju muškarci i žene, a oni se smještaju u crkvi na dvije strane. Jednu dionicu pjevaju muškarci a drugu žene. Dionice su tako postavljene, da muškarci pjevaju u položini baritonskoj, a žene u položini mezzosopranskoj. To daje pjevu, jer se glasovi u svoj srednjoj položini mogu lijepo razviti, osobitu puninu. U crkvi ozvanja pjevanje neobičnom snagom. Redovno ima jedan, koji vodi svaki »glas«, tako oni zovu dionicu. U Omišlju vodi muškarce u pjevanju tamošnji mežnar Tomo Lesica, s pridjevkom Micanić. To je mlad čovjek, ima mu samo 26 godina. Naučio je pjevanje još kao dijete, jer se već onda vrzao po crkvi obavljajući poslove crkovnjaka, koji već ostario trebaše zamjenika, pa je mladoga, agilnog Tomu učio svom poslu i uputio ga je podrobno u crkveno pjevanje. Tomo vrijedi kao vrstan pjevač — ma da ima oporo i snažno baritonsko grlo — a i kao najbolji poznavalac crkvenog pjevanja na cijelom otoku. Nije mnogo putovao, ali se sam izobrazio čitajući u dokolici i u slobodno vrijeme sve, što bi mu pod ruke došlo. Potječe iz obitelji, koja je već davninom u Omišlju. Ima izvrsno pamćenje, pa pjeva naizust mnoge tekstove a sigurno se sjeća potrebnih napjeva.

2) Pjevaju u najrazličitijim zgodama. U južnom je dijelu otoka upravo neobična naklonost prema pjevanju. Koje čudo, da se našlo i prostodušnih pjesnika pučana, što su za sebe i za drugove svoje ispjevali mnogo pjesama, pa se ove prenose generacijama u velikom poštivanju. Našao se čak i revnivi Baščanin, koji je sve te mnoge popijevke i pjesme posakupio i izdao pod naslovom »Baščanska pjesmarica«, štampana u Senju (sadržava dakako samo tekstove). Svrha je tog izdanja, da se spasu od zaboravi same pjesme, t.j. tekstovi, jer njih pjevači vrlo lako zaboravljaju. Zato se danas redovno pjeva iz te pjesmarice čitajući tekst pojedinih kitica.

3) I kada pjevaju same žene ili sami muškarci, pjeva se »na dvi strane«, pjeva se naime dvoglasno. U tom slučaju nijesu onda dionice — kao u slučaju opisanom pod 1) — razmaknute za sekstu, već se približe jedna drugoj na razmak od terce, većim dijelom male terce. Tu se izvrši obrat gornje dionice, prije ženske, u donju oktavu,

pa je to sada melodijska dionica. Sada pjeva pravu melodiju onaj, koji pjeva »debelo«, a onaj, koji pjeva »tanko«, pjeva kao i prije pratnju.

4) Pjevanje dvoglasno po svojoj je građi, po raspoređaju motivnog materijala, vrlo slično onome, što muzikologija i povijest muzike zovu dijafonijom, organumom u primitivnom obliku ili gimelom. To su najstariji oblici višeglasnog pjevanja uopće.

5) U pogledu tonaliteta ovo je pjevanje predmetom živog raspravljanja. Dr. Vinko Žganec kuša ustanoviti tako zvanu »istarsku ljestvicu« iz frigijskog srednjevjekovnog crkvenog tonusa. U tu svrhu mora on providjeti nekoliko stupaka u ljestvici redovnim akcidentalijama, koje opravdava razlozima melodijskim i harmonijskim. Njemu se u ostalom — a tako i drugima, koji su o istom predmetu pisali iza njega, Rudolfu Tacliku i Ivanu Matetiću — radi u prvom redu o tom, da nade shemu tako zvanih latentnih harmonija, kojima bi se dala providjeti takova »istarska popijevka«, da dobije suvremenicima pristupačan koncertni oblik. Dr. Božidar Širola je već prije — u svojoj disertaciji — bio naziranja, da tu, među istarskim popijevkama nema primjeraka tvorbi pučke umjetnosti iz doba, kada se je već razvilo harmonsko pojimanje čitave melodijske strukture. Kada muzičar prvi put čuje živo predavanje ovakovih popijevaka i osjeti stranu, da, strahotnu draž ovog pjevanja, razabrat će zacijelo, da su to preostaci jedne danas suvremeniku tuđe, sasvim tuđe muzičke tradicije, koja je nekada u punoj životnosti ozvanjala na najotmenijim mjestima čitave Evrope. To su zakašnjeli, ukrućeni primjerci nekada velikih i revolucionarnih nastojanja za proširivanjem muzičkog izražaja, za obogaćivanjem sredstava toga izražaja. Treba ih dakle gonetati kao heterofone tvorbe, u kojima još nema ili je tek u zametku pravo harmonijsko pojimanje. Zato se tako i opiru harmonizacijama i obradbama bilo koje vrsti osim sasvim slobodno polifonih.

6) Ugođaj pojedinih stupaka u toj ljestvici nije nikako temperiran; kao da nije niti dijatoničan u smislu prirodne ljestvice. Potvrdu ovog naziranja trebalo bi dati objektivnom metodom, t.j. direktnim mjerenjem apsolutnih sitnoća pojedinih tonova ljestvice. Sad bilo da se ta mjerenja izvedu na fonogramima bilo da se učine na licu mjesta, gdje pjevači sami pjevaju.

Prema izloženom to je pjevanje zanimljivo i u svom melodijskom i u svom heterofonomu ustroju. Treba mu posvetiti posebnu pažnju, jer u sebi krije elemente najstarije tradicije višeglasja, kakovo je bilo u porabi umjetničke muzike u Evropi na izmaku prvog tisućljeća.

O pučkom crkvenom pjevanju na Krku

Na pitanje, kako je došlo do toga, da je na Krku počeo kod službe Božje aktivno učestvovati cijeli puk, ima ovaj odgovor:

Negda je u svakoj župi krčke biskupije bio tako zvani ruralni kaptol, t.j. skup svećenika glagoljaša, koji nijesu niti imali sve ovlasti svećenika, pa nijesu uopće mogli izvršivati mnoge službe svećeničke. Ti su svećenici — zvali su ih popovi — postojali i obrazovali se u samoj župi iza učenja kroz nekoliko godina. Primali su niže redove, iza toga obavljali neke crkvene službe; smjeli su na pr. ispovijedati.

Da im se obezbijedi život, morala je obitelj, iz koje je bio dotičnik, njemu obezbijediti opskrbu u starosti posebnom zakladom. Tako je svako mjesto ovakovog popa glagoljaša bilo vezano na po jedan beneficij, a od prihoda toga beneficija uzdržavao bi se dotičnik, navlastito u slučaju, kada je obolio ili je morao zbog staračke nemoći ići u mirovinu. Beneficiji ostadoše na snazi i iza smrti dotičnika, pa ih se tako skupio lijepi broj u gdjekojoj župi.

Jedna od najprečih dužnosti svakog popa bila je dužnost pjevanja za vrijeme službe Božje i drugih pobožnosti crkvenih. Tu bi morali svi da budu i da pjevaju. I to pjevanje bilo je valjda jedan od glavnih predmeta njihovog obrazovanja. Obuka sama bila je usmena, učile se pjesme naizust, a tako i tekstovi svih molitava uz one obrede, na koje su bili ti popovi po svom položaju ovlašteni. Govore, da mnogi pop glagoljaš nije znao baš osobito čitati glagoljicu, mnogi je od njih znao samo svoju knjigu da čita, pa bi je nosio na svom putu, ako ga je služba nanijela na drugo mjesto; bez nje nije mogao ništa izvršiti. Ovakovi popovi nijesu mogli postati župnicima. Župnik je svaki morao znati misiti i u latinskom jeziku. No zato su popovi glagoljaši bili vjerni čuvari starih običaja i starih pravica, jer bi im svaka promjena u uređenju njihovog odnosa prema duhovnim vlastima zacijelo donijela i nametnula nove dužnosti (učenje latinskoga jezika i obreda na latinskom jeziku), kojima oni nijesu bili dorasli. Na njima je ostalo, da čuvaju pravo upotrebe staroslavenskog liturgijskog jezika u crkvi i u doba najjačeg mletačkog pritiska. A oni su to vjerno izvršili, oni su čak i sav puk naučili toliko duboko proživjeti sam obred službe Božje, da je puk u punoj mjeri saučestvovao u obredu preuzevši pomalo i samu dužnost tih popova glagoljaša, da pjeva za vrijeme samog svetog čina a i u drugim crkvenim obredima. Tako je puk na otoku Krku postao u pravom smislu zborom, koji odgovara svećeniku, kad misi.

Ako se pretpostavi, da se kod usmene predaje starih melodija i formula za lekcije u popova glagoljaša mogla sačuvati neokrnjena i neoskrvnjena stara predaja, to se zacijelo kod preuzimanja te dužnosti pjevanja po puku morala dogoditi promjena: zacijelo su se napjevi pojednostavnili; to se tumači onda samim postupkom kod takovih promjena. Prije su pjevali taj »staroslavenski koral« školovani pjevači, a poslije neškolovani puk. Taj je mogao a i morao preudesiti dotične melodije po svom muzičkom poimanju. I ma da se ovo možda u velikom dijelu poklapalo sa samom muzičkom građom toga »korala«, jer su ga i tako poučavali i proučavali popovi, koji su bili sinovi svog naroda i vjerni tumači lokalnih osebina — ipak je kod preuzimanja same službe pjevača po cijelom puku moralo doći do neke »reforme«, u ovom slučaju pojednostavljenja. Pri tom je pjevanje ujedno ušlo u usta jednog ovećeg skupa, pa je zbog toga u onoj pojednostavljenoj formi moralo ostati trajnom tekovinom čitavih generacija, koje su vjerno čuvale, što su im namrli preći. Takovo je došlo pjevanje do naših dana. Zato je u njemu još ona ukrućena, tvrda — ili ako se upotrebi likovni izraz — uglata koncepcija pjevne linije, koja neprestance i živo podsjeća na prastare rapsodijske i recitacijske formule.

Red pjesama, koje se pjevaju za vrijeme službe Božje u glavnom je po svim mjestima na otoku Krku isti i ovaj:

Pristup (introit) u obične nedjelje: »Videh vodu« (Vidi aquam), za zavjetne mise: »Rosite nebesa« (Rorate coeli). Na introit se pjeva i posebna antifona za koji blagdan.

Gospodi (Kyrie) pjeva se neobično, pjevaju naime sam zaziv »Gospodi« jedamput, a ne kako je propisano triput. Tako je to na početku i na svršetku. Samo u sredini pjevaju triput zaziv »Krste pomiluj«.

Slava (Gloria) pjeva se cijeli tekst. Samo je napjev različit prema svetkovini, a imaju redovno po 2 napjeva: jedan za svečanu, a drugi za običnu misu. Tako je to i kod drugih napjeva za stalne dijelove liturgijskog pjevanja (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus i Agnus).

Gradual je solistički pjev, koji je kod običnih misa zapravo u formi lekcije, ali se kod svečanih misa izvije u ovećoj melodijskoj liniji.

Vjeruju (Credo) pjeva se, ako to propisuje liturgija za dotični dan.

Praefatio ima za responzorije napjeve, koji su sasvim slični onima u rimskom misalu. Bit će tome uzrok, što su stari formulari pjevni pozaboravljeni, a novi svećenici, školovani u latinskim školama uvedoše latinske responzorije, koje je narod samo malo prilagodio svom načinu pjevanja.

Svet (Sanctus) pjeva se na dvije strane kao i drugi dijelovi mise, a ima svoj obični i svečani način.

Blagoslovljen (Benedictus) ima obično isti napjev kao i Svet.

Aganče (Agnus) pjeva vas puk na dvije strane; ima po dvije formule: svečanu i običnu.

Pričest (Communio) ima promjenljiv tekst već prema svetkovini, koja na dotični dan padne. To je solistički pjev.

Idite misa jest — ima za odgovor nekoliko raznih obrazaca. Redovno je to jednoglasna melodija velike jednostavnosti. Tekst tog odgovora je: Bogu hvali, a napjev redovno isti kao i zaziv »Idite misa jest«.

Nije u svim mjestima otoka Krka jednaki način melodijskog razvitka. Tu je u davnini moralo biti raznih utjecaja i pjev se u pojedinim mjestima mnogo razlikuje. No ne po muzičkoj građi, već po samoj melodijskoj liniji. Tako isto ima razlika i u razmještavanju pojedinih tekstova u toku same mise. I kod toga su davni lokalni običaji igrali presudnu ulogu i teško je danas točno ustanoviti, tko i kada je uveo koji običaj. Posvuda se običava na završetku mise pjevati pjesma »Budi hvaljeno po sve vrime Isusa, Marije, Josipa slavno ime«, makar i po različitim napjevima. Zato se na pr. u Omišlju odmah iza »Blagoslovljen« počinje pjevati pjesma: »Ja se kajem«, pa se pojedine kitice te pjesme nadovezuju sve do kraja mise. Tu otpadaju onda neki dijelovi teksta mise (Agnus i Communio). To se dakako vrši samo kod običnih misa.

Mnogi su običaji, ako i nisu liturgijski, davninom uvedene pobožnosti, kod kojih se moli rozarij (u Omišlju svake subote u večer, drugdje je koja druga hora). Među ovakove običaje spadaju: *Koleda* — na dane između Božića i Bogojavljenja (Dana svetih triju Kralja). U Dragi Bašćanskoj još idu »kolejani«. Ili je to družina djece ili — kada je više svečano — družina mladića, nekada su išli i stariji ljudi. Oni obilaze mjesto od kuće do kuće, a svagdje, gdje bi ih lijepo dočekali, otpjevaju po jednu pjesmu koledve. Ima više tekstova takovih koledvi štampanih u već spomenutoj Bašćanskoj pjesmarici. Ako je koledva svečana, pa idu u njoj i stariji ljudi — pogotovu je tako bilo u starije vrijeme — onda se ide najprije do župnikove kuće, pa do sučeve.

Procesija na Veliki Petak, davni je običaj, koji se i sada izvršuje uz veliko učestvovanje pučanstva. Pri tom ophodu pjeva se psalam »Pomiluj mene, Bože«. Intonira ga svećenik, a puk mu na stari način psalmodički odgovara refrenom: »Puče moj«. Taj je refren na sve kitice psalma isti. Procesija na Veliki Petak vrši se u noći, u prve noćne sate. Svaki, koji ide u procesiji nosi sa sobom upaljenu svijeću.

Osim toga je u tom izvještaju dan opis sopila (primitivnih oboa), koje upotrebljavaju mnogo još i danas na otoku Krku kod svirke uz ples. Uz opis sopila navedeni su svi nazivi svirke sopilara i običaja, uz koje se svirka sopaca izvodi.

Kako se kod ispitivanja pučke muzike na otoku Krku pokazala potreba, da se na fonogramu izmjere apsolutne sitnoće tonova, kako bi se time nedvoumno utvrdila intonacija pojedinih stupaka u tako zvanoj istarskoj ljestvici — o kojoj se, kako je već spomenuto, razvila raspra među melografima — izaslala je muzejska uprava kustosa dra. Božidara Širolu u Wien, da prouči metode, kojima se radi u bečkom Phonogramm-Archivu. Ovaj je to učinio početkom siječnja 1927. i podnio o tom referat, iz kojega vadimo ovo:

Subjektivna metoda određivanja apsolutne sitnoće tonova vazda je nepouzdana, kada se radi o ustanovljivanju vrlo malih razlika u broju titraju, naročito onda, ako melograf pojima savršeno temperiranu ugodbu intervala. I metoda ispoređivanja ugodbe pjevanih intervala s ugodbom intervala na pučkim muzičkim instrumentima pokazala se vrlo nepouzdanom, jer se gotovo uvijek konstatirala nesavršenost ugodbe na instrumentima uzrokovana u jednu ruku vrlo primitivnim alatom rukotvorca tog instrumenta, a u drugu ruku slabom tehničkom spremom njegovom u samom radu (on pravi instrumenat sam i rijetko se tim poslom bavi). Zato su izrađene nove metode — eksaktnije, da se to pitanje može pouzdano i objektivno riješiti.

Prva se metoda sastoji u brojenju ureza (valnih udubina) na samom fonogramu. Može se dakako primijeniti samo u slučaju jednoglasnog pjeva ili jednoglasne svirke, gdje predleži u fonogramu jednostavna valna linija. Fonogram se učini zgodnim namazom svjetlucavim, osvijetli se plitko sa strane, pa se valne izbočine u fonogramu broje direktno pomoću zgodno namještenog mikroskopa i točno centriranoga kruga, na kojem fonografska ploča leži. I ta je metoda u neku ruku nepouzdana, jer je samo brojenje valnih izbočina mučno i lako se desi, da istraživalac i nehotice učini po koju omašku.

Druga je metoda najobjektivnija. Na posebnom aparatu — kimografionu — mogu se zapisati vidljivo pravilna i nepravilna peri-

odska gibanja, a uz njih još i po volji maleni dijelovi vremenski. Ako se kimografion spretno postavi, može se na njemu zapisivati i odulja snimka — po nekoliko minuta trajanja. Ako se zapis kimografiona, koji je učinjen na počađenom papiru, fiksira još prije nego se papir s aparata skine, dobiva se vjerna slika periodskog gibanja, a frekvencije se ispcredbom s vremenskim oznakama lako brojenjem odrede.

Dalje proučavanje ovog problema nije se moglo nastaviti, jer nije bilo moguće nabaviti potrebnu aparaturu zbog vrlo skromne dotacije Odsjeka za pučku muziku.

Odsjeku za pučku muziku nadala se domala zamašna zadaća. Početkom siječnja godine 1927. pozvao je načelnik grada Frankfurta na Majni u Njemačkoj muzejsku upravu, da sudjeluje u izložbi »Muzika u životu naroda«, koju je izložbu priredio grad Frankfurt na Majni prigodom internacionalnog muzičkog festivala, što se te godine održao tamo krajem mjeseca lipnja i početkom mjeseca srpnja. Muzejska uprava odmah je izradila projekt za sudjelovanje na toj izložbi, predložila je taj projekt pretpostavljenom Ministarstvu, a poslala ga je na proučavanje i drugim etnografskim muzejima u državi. Ovi su se saglasili s projektom, koji je predvidio sudjelovanje države u muzičko-etnografskom odjelu izložbe. Izlošci su imali biti ovako raspoređeni:

1) Gusle i guslarsko umijeće. Najljepši primjerci gusala s jednom i sa dvije strune iz raznih krajeva naše prostrane domovine. Izdanja pjesama, što ih guslari pjevaju. Snimke fonografske, koje sadržavaju pjev guslara. U katalogu izložbe izradio bi se posebni članak, koji bi osvijetlio jedinstveni tip guslara, našeg rapsoda i barda, čuvara i buditelja narodne svijesti u doba najtežeg stradavanja.

2) Različite vrste tambura, kako ih narod sam pravi: bisernica, danguba, šargija, bugarija i berde. Tambura u haremu. Pjesma uz tamburu. Svirka na tamburi samoj (snimci fonografski).

3) Sviraljke: frule, stranke, sviralice, šaltve, dvojnice, trojnice, diple, gajde, kavali, sopila i t.d. U tom odjeljku kao i u odjeljku gusala svratila bi se naročita pažnja rezbarskom umijeću, jer su pojedini primjerci dvojnica, svirala i t.d. prava uzor-djela svoje vrste. (Snimci fonografski oživjeli bi sviračko umijeće pred posjetnicima izložbe).

4) Lirica jadranska. Oblici ove primitivne violine. Svirka na njoj uz ples. Fotografije plesa uz liricu. Fonografski snimci.

5) Pučka muzika u zapisima i izdanjima. Izlošci zapisa Kornelija Stankovića, St. St. Mokranjca, Fr. Ks. Kuhača, dra. Vinka Žganca, Ludvika Kube, Koste Manojlovića, Vlad. Đorđevića, Os. Deva, J. Žirovnika, M. Bajuka i dr. Izdanja pojedinaca i naših muzičkih i drugih institucija: Glazbene Matice u Ljubljani, Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, Kraljevske Srpske Akademije u Beogradu, Sarajevskog Muzeja i t. d.

6) Fonografski snimci. Muzički odsjek Etnografskog Odjela Hrvat. narodnog muzeja u Zagrebu počeo je već pred više godina snimati fonografski najstarije i najznačajnije pučke popijevke. Osobitu je pažnju svratio tako zvanoj obrednoj pjesmi, koja se pjeva uz neki davni pučki običaj (pjesme žetelačke, krijesnice, lazarice, krstari, kraljičke, dodolske, jurjevske, svatovske i dr.). Kako su pak sredstva za taj posao vazda znatno ograničena, moglo se

snimati dosada samo u gornjim krajevima (Međumurje, Turopolje, Pokuplje, Prigorje, otok Krk). Da se snime još za vremena najvažniji tipovi naših pučkih popijevaka — jer je u našem narodu neobično mnoštvo raznih oblika popijevaka — poliritmijsko pjevanje macedonsko, dvoglasno pjevanje dalmatinske Zagore, sevdalinka muslimanska, najstarija tradicija pjevanja u Staroj Srbiji i Crnoj Gori, bećarska popijevka srijemska i banatska, pjesme uz kolo, taranjkanje primorsko, ojkanje u Lici i Dalmaciji i t. d., pa da se u izložbi u Frankfurtu na Majni namjesti stalni fonograf, uz koji će se tumačiti to obilje oblika u našoj pučkoj muzici; to bi za našu pučku muziku, koja znači sasvim osobiti tip evropske pučke popijevke, značilo zamašan dobitak, a svjetskoj nauci znatan doprinos. Fonografske snimke treba da se učine po uvaženim muzikolozima i melografima našim tijekom mjeseca ožujka i travnja, tako da se u mjesecu svibnju mogu izraditi u čvrstom materijalu, da budu u lipnju spremne za izložbu. Kao muzikolozi uposlili bi se gg. prof. Kosta Manojlović i Vlad. Đorđević iz Beograda, koji poznaju muzički folklor naših istočnih i južnih strana, a uz njih bi surađivao kao fonografista koji kustos zagrebačkog Odsjeka za pučku muziku. Među muzikolozima slovenačkim istaknuli bismo gg. prof. dra. Mantuanija, O. Deva i M. Bajuka (iz Ljubljane i Maribora).

7) Predavanja. Kako se očekivao vrlo velik posjet internacionalnog naučnog svijeta, bilo je važno i potrebno za populariziranje naše muzičke etnografije, da se održi nekoliko predavanja. Za takova su predavanja bili predviđeni i strani strukovnjaci i naučenjaci: univ. profesori dr. Goetz iz Bonna, dr. R. Lach iz Wiena, dr. C. Sachs iz Berlina, dr. Gesemann iz Praga, akad. slikar L. Kuba iz Praga i t. d. Uputno bi bilo, da i naši naučenjaci održe nekoliko predavanja.

Predavanja bi obrađivala ove predmete: 1) Pučki muzički instrumenti, njihova klasifikacija, fabrikacija i način svirke na njima. 2) Muzički folklor, vrste pjevanja i svirke; važnost, što je pučka muzika ima u životu našeg naroda i u običajima njegovim. 3) Pučki ples uz pjevanje i svirku; narodna horeografija, plesovi i igre, eventualno uz kinematografsku projekciju (igre: »moreška« i »kumpanija« s Korčule). 4) Lirska popijevka, njezin postanak i razvitak, razni oblici pjesnički i muzički. 5) Dvoglasje kao posebni oblik pradavne heterofonije. 6) Problemi tonaliteta, koji se upotrebljavaju u našoj pučkoj muzici. 7) Pučka crkvena muzika s osobitim obzirom na pravoslavno pojanje i na staroslavenski koral u crkvama zapadnog obreda. I t. d.

Ovaj je projekt bio prihvaćen i od drugih etnografskih muzeja u državi, naročito od beogradskog, koji je u zajednici sa zagrebačkim preporučio sudjelovanje na izložbi i odredio kao svog izaslanika kod svih poslova organizacije prof. Kostu Manojlovića. Projekt je odobrio i voditelj muzičko-etnografskog odjela frankfurtske izložbe, berlinski sveučilišni profesor dr. Curt Sachs, najugledniji stručnjak u pitanjima muzičkih instrumenata; on je naročitu važnost polagao na to, da bude naša država zastupana na frankfurtskoj izložbi upravo svojom veoma vrijednom muzičkom etnografijom.

Do izlaganja na toj izložbi nažalost ipak nije došlo zbog pomanjkanja potrebnih finansijskih sredstava, koja su bila prilično velika.

Na internacionalnom muzičkom festivalu u Frankfurtu bili smo zastupani. 3. srpnja nastupilo je Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« iz Zagreba u frankfurtskoj operi izvodeći oratorij dra. Božidara Širole »Život i spomen slavenskih apostola, svete braće Ćirila i Metodija«. A i na samoj internacionalnoj izložbi nastupilo je dne 12. i 13. kolovoza u izložbenom prostoru Prvo hrvatsko pjevačko društvo »Zora« iz Karlovca pjevajući u nacionalnim kostimima naše pučke popijevke u harmonizacijama suvremenih naših kompozitora.

Kustos Odsjeka za pučku muziku dr. Božidar Širola, pozvan da aktivno sudjeluje u Wienu kod proslave 100-godišnjice velikog bečkog majstora Ludwiga van Beethovena od 26. do 31. ožujka 1927. izradio je i održao na internacionalnom muzikološkom kongresu — koji se tom prilikom prvi put iza rata održao — referat »Haydn und Beethoven und ihre Stellung gegenüber der kroatischen Volksmusik«. Referat je štampan u kongresnom izvještaju. (Kongressbericht der Beethoven-Zentenarfeier, Wien 1927. str. 111—115).

Muzejski kustos dr. Milovan Gavazzi pošao je krajem travnja te godine u Blato na Korčuli, da prisustvuje pučkoj svečanoj igri, zvanoj »kumpanija«. Ta se igra izvodila na dan svete Vincence, dne 28. travnja. Dr. Milovan Gavazzi proučio je i fotografirao mnoge figure ove svečane viteške igre, ujedno je fonografski snimio karakteristične starije i novije pučke popijevke. Učinjene su fonografske snimke starijih profanih obrednih popijevaka (božićnih i uskrsnih), važnijih pučkih crkvenih popijevaka, svirke mješnica kod »kumpanije«, pa još i pjevanje Kačićevih pjesama uz svirku narodnih gusala. Između fotografskih snimaka, učinjenih tom prilikom u Blatu na Korčuli ima i fotografija pučkih muzičkih instrumenata, od kojih su dva i akvirirana odmah za muzej. To su lijepi primjerci gusala i lirice.

Krajem svibnja iste godine pošla su obadva kustosa, koji su vodili cijelo vrijeme brigu oko Odsjeka za pučku muziku, u Krapinske Toplice i fonografirali su tamo stare jurjevske obredne popijevke i zvjezdarske popijevke, što se pjevaju u božićno vrijeme. Snimke su učinjene u pučkoj školi, a po pjevanju pučkoškolske djece.

Zbirka pučkih muzičkih instrumenata povećala se vrijednim primjerkom »lirice« s gudalom (dar Filipa Stančića iz Dola na Hvaru).

Sredinom godine 1927. obadva su kustosa bila znatno okupirana novim zvaničnim poslovima. Dr. Milovan Gavazzi pozvan je na zagrebačko sveučilište za profesora etnologije, a dr. Božidar Širola zauzet većim radom u svojoj školi, koja se razvila i proširila (dobila je veći broj odsjeka i razreda). No oni su ostali i dalje u uskoj vezi s muzejskom upravom, pa su sarađivali kod svih naučnih istraživanja i narednih godina. Ovo je pak istraživanje bilo poduprto s privatne strane. »Prosvjetni savez« darovao je upravo u svrhe fonografskog snimanja lijepi dar od 5000 Din., pa se radom moglo — iako još uvijek u skromnom opsegu — nastaviti.

Godine 1928. izaslan je dr. Božidar Širola s fonografom na otok Rab, gdje je uz proučavanje pučke muzike sabirao i ostalu etnografsku građu. Tom je prilikom osim zapisa pučkog liturgijskog pjevanja u crkvi fonografski snimio pjevanje popijevaka svatovskih s Lošinja, koleda u Loparu, a i svirku mješnica uz stari figurirani ples rapskih pučana. Opširan izvještaj o tom istraživanju štampan je u Zborniku za narodni život i običaje, u izdanju Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sv. XXVIII.

Iste te godine boravio je dr. Božidar Širola — krajem mjeseca studenoga — u Novom Vinodolskom, gdje je proučavao posebno svadbene popijevke, zapisivao popijevke od »vinčaca« i svirku sopaca za vrijeme svadbenih običaja. Izvještaj o tom putu sadržava opis cijele svadbe sa svim popijevkama. što se tom prilikom pjevaju. Među tim popijevkama osobito su značajne popijevke od »vinčaca« i popijevke plesne (od kola). U Novom Vinodolskom pleše se uz pjevanje junačkih pjesama, kratkih baladnih pričalica, a ples kola odvija se mirnim i otmjenim koracanjem. Druga vrsta kola zove se poskočnica. I poskočnicu plešu uz pjevanje, ali tada pjevaju šaljive popijevke. Ples uz svirku sopaca više se ne vrši, sopila je gotovo i nestalo, svira se u harmoniku-rastegaču.

I naredne godine 1929. radili su dr. Milovan Gavazzi i dr. Božidar Širola i dalje kao muzejski volonteri.

Dr. Milovan Gavazzi radio je u Podravini i to u tri maha: u Virovskoj Drenovici (i Đurđevcu), u Koprivničkom Ivancu i u Velikom Bukovcu, Imao je zadatak, da proučava pučke popijevke Podravine i da karakterističnije, napose starije, fonografski snimi, što je učinjeno na spomenuta tri mjesta (u Virovskoj Drenovici lirske i svadbene popijevke, uz Koprivničkom Ivancu lirske popijevke i dvije izrazite svadbene popijevke, u Velikom Bukovcu same lirske popijevke). Tim je u glavnim crtama zahvaćena muzička narodna tvorba Podravaca i za dalji studij dana podloga, napose za poređenje s bližom pučkom muzikom Međumurja.

Ova su putovanja i snimanja izdašno poduprta dotacijama, koje je doznačio komesar bivše zagrebačke oblasti, g. Petar Zrelec, u svemu 15000 dinara; iz te se svote imao nabaviti i novi fonografski aparat za snimanje i potrebne voštane ploče. Nabavka novog aparata pokazala se poželjnom, da, upravo potrebnom, jer je novi tip fonografa, kako ga je međutim uspjelo bečkom Phonogramm-Archivu i njegovom konstruktoru Castagni konstruirati pokazivao znatan napredak, posebice zbog toga, što je aparat znatno olakšan i vrlo lako prenosiv; osim toga uz taj aparat ne treba nuzgredne prtljage (stativi, lijevak). U svrhu nabavke novog aparata za snimanje zadržao se u Beču pri svom putovanju onamo (u augustu 1929) dr. Milovan Gavazzi, da preuzme nabavljeni aparat, pribor i ploče i da se uputi u rukovanje s njim. Ovom pomoću i pravim razumijevanjem sa strane zvaničnika kod bivše oblasne samouprave uvelike je unaprijeđen rad Odsjeka za pučku muziku uopće, a napose je proučavanje i fiksiranje podravskih popijevaka donijelo dragocjena materijala kao i spoznaju, da u tom kraju ključa još neobično živa i tvorno aktivna narodna popijevka, srodna u mnogočem onoj u Međumurju. Konstatirano je napose vrlo često vikariranje tekstova i melodija, a išlo se i za iznalaženjem pojedinaca poznatih i zajamčenih tvoraca pjesama.

Već se u Žgančevom zborniku međumurskih popijevaka konstatiralo, da su momci — vraćajući se kući iz vojništva — donosili tuđinske (mahom mađarske) napjeve i primjenjivali ih kod novih svojih tvorbi. Među ovim snimkama ima ih, koje potvrđuju neosporno, da u novije vrijeme momci donose popijevke iz južnih krajeva naše države, gdje su boravili kao vojnici, pa donesene motive upotrebljavaju kod stvaranja novih popijevki i to ne samo motive muzičke već i motive tekstovne. Na pr.

Lirska popijevka, koja se pjeva na sijelu djevojačkom na Bijelu nedjelju (sijelo se zove »matkanje«):

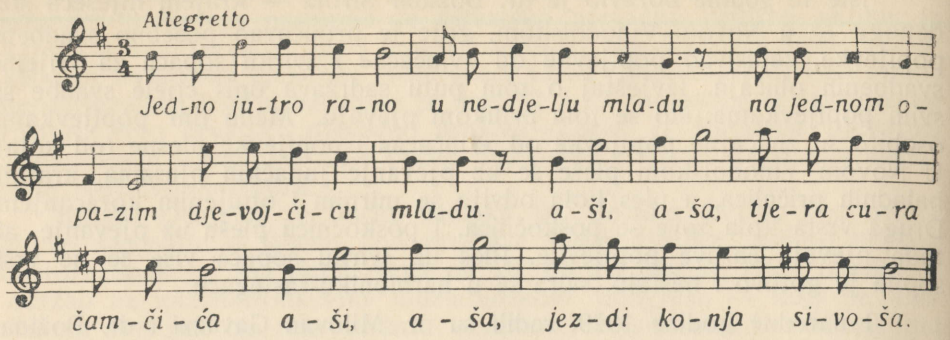

Ovoj pojavi trebat će svraćati i dalje pažnju, da se razabere način razrađivanja novih muzičko etnografskih elemenata u stariju utvrđenu već međumursko-podravsku tradiciju.

Kustos dr. Božidar Širola zaputio se na otok Pag, gdje je etnografski ispitao sjeverni dio otoka, u kojemu je još uobičajen liturgijski pjev staroslavenski; taj se je međutim kao i na Rabu evolucijom pretvorio gotovo u čisti hrvatski govor. Najviše vremena posvetio je dr. Božidar Širola ispitivanju etnografske građe velikog mjesta Novalje i bliže okolice toga mjesta (Stara Novalja, Novaljsko polje, Caska). Među zapisima, što su tamo učinjeni ima primjeraka starih napjeva crkvenih i obrednih. Među zapisanim tekstovima ima i novijih pjesama živih još, ali nepismenih pučkih pjesnika-pjevača. Fonografirane su svadbene popijevke, liturgijske i druge crkvene popijevke, pa i nekoliko lirskih pjesama.

U Novalji se mnogo pjeva. Svake večeri izlaze momci u omanjim grupama, pa šeću obalom pjevajući. Zapaža se već istaknuta činjenica, da i u ove krajeve prodiru popijevke bećarske (većinom srijemskog i vojvođanskog izvora), prenesene najpače po momcima, koji se vraćaju iz vojništva.

Vrijedno je istaknuti dvije osobine starih novaljskih napjeva. To je u prvom redu umetanje poluvokala — koji se u govoru posve izgubio — i to vazda u skupini konsonanata, među kojima ima likvescentnih, na primjer: zaruč-noga, vjen-čanja, (na mjestu stanke čuje se kod pjevanja poluvokal). Druga je osobina tog pjevanja u neobičnom staccato-kidanju otegnutog »oj« na kraju i na početku muzičke strofe a to je u toliko značajnije, što u krajevima, otkale su se Novaljani doselili (Lika, Hercegovina), takovog pjevanja više nema ili je na tom mjestu otegnuti »oj« iskićen dugotrajnim triljem ili vibratom.

Muzejska uprava mnogo se brinula oko toga, da ne bude rad Odsjeka za pučku muziku ovisan samo o volonterskoj saradnji bivših kustosa, pa je susretljivošću Ministarstva prosvjete osigurala u državnom budžetu mjesto za jednog honorarnog kustosa i pozvala ponovo dotadašnjeg volontera-kustosa, dra Božidara Širolu na redovnu saradnju; a on je to početkom travnja 1930 g. učinio i preuzeo vođenje Odsjeka za pučku muziku. Tako će sada tom odsjeku biti omogućeno, da normalno odvija program svoga sistematski smišljenoga rada.

METODE MELOGRAFIKE

Zadaća *komparativne muzikologije* jest: muzičke i muzičko-povijesne pojave razmatrati kao biološke funkcijske izražaje, a njihovom povijesnom redosljedu utvrditi unutarnju nuždu determiniranu psihološkim momentima. Ova nauka istražuje biološke izvore muzičkih i muzičko-povijesnih pojava, pa njihov povijesni redosljed smatra *prirodnom pojavom, razvitkom.* Koji su psihološki, fiziološki i antropološki razvojni faktori djelatni kod postanka jedne muzičke pojave? Zašto? Odakle? Kuda? Čemu? Upravo ta pitanja postavlja komparativna muzikologija. Zato ona ispituje utjecaje klimatske, rasne, utjecanje krvnog miješanja i t. d., jer po ovim utjecajima mora svagda i svuda postati ista, dotično jednaka muzička pojava, ako su joj isti ili slični biološki preduvjeti. Tako ona dolazi do općenitih zaključaka i radi vazda sintetički, pa reda muzičke i muzičko-povijesne pojave u neprekidan niz jednog prirodnog procesa, koji je uvjetovan unutarnjom nuždom: po tom ona i postaje sistematskom muzičkom naukom.

Komparativna muzikologija mora velik dio svojih problema rješavati služeći se rezultatima fiziologije grla i fonetike. Ti rezultati zapravo su ishodište komparativnoj muzikologiji za rješavanje ovih problema, naročito problema vokalne muzike i postanka njezinog uopće, kao i snošaja primitivne vokalne i instrumentalne muzike.

Još je važna uža veza komparativne muzikologije s antropologijom i etnologijom dotično s etnografijom. Čitav niz najvažnijih problema komparativne muzikologije ne bi se mogao raspravljati i razrađivati, pa niti postaviti bez pomoći, koju tu daje etnologija. Već k samom problemu postanka muzike ne bi komparativna muzikologija mogla niti pristupiti, ako joj etnografija ne pripremi tlo sabirući opažanja i iskustva svoja o uskoj vezi pjevanja, plesanja i mimike naročito na niskom stepenu muzičke prakse. A tako je i kod ispitivanja svega muziciranja primitivnih, polukulturnih i kulturnih naroda bližeg ili daljeg istoka. Tako je to i kod proučavanja postanka tonskih sistema, ljestvica, kod proučavanja postanka pjevnog i melodijskog stila (akcentski i koncentski princip). Tako je i kod istraživanja, kojim se utvrđuje postanak i upotreba raznih oblika i vrsta muzičkih instrumenata. Dalje se tako ispituje i razlika između raznih vrsta liturgijskog, obrednog i lirskog pjevanja pučkoga. Napokon je tu i najzamašniji problem komparativne muzikologije, koji još danas nije riješen: problem stila; kako i koliko se ističu različite etničke grupe posebnim muzičkim pojavama, tonskim sustavima, ljestvicama i t. d.

U vezi s tim posljednjim problemom komparativna muzikologija postavlja još i nastoji objasniti i druge značajne pojave kao stapanje orijen-

talnih kulturnih valova sa zapadnom kulturom; kao vezu između starogrčke, bizantske, ambrozijske, grgurovske, ruske i istočnoevropske melodike, postojanje orijentalnih pjevnih obrazaca u južnoevropskoj pučkoj popijevci, tako i stapanje orijentalnih pjevnih manira s muzikom balkanskih naroda. Dalje valja utvrditi prenošenje staroorijentalnih muzičkih znakova i prvog muzičkog pisma iz orijenta posredstvom Bizanta i Atosa u istočnoevropsku, rusku, novogrčku, srpsku i t. d. crkvenu muziku i notaciju, pa u zapadnu crkvenu muziku (koral).

Komparativna muzikologija mora sarađivati s ovim naukama i služiti se ne samo njihovim rezultatima već i njihovim metodama. Ipak su najvažniji postupci, koje je izradila komparativna muzikologija, ovi: 1) eksperimentalna metodika eksaktnih prirodnih nauka i eksperimentalne psihologije; 2) komparativna metodika uporedbenih nauka (filologije, prava, religije).

Izrađujući eksperimentalnu metodiku komparativna se muzikologija služi velikom aparaturom, što ju je moderna tehnika izgradila, a služit će se i dalje svakom novom tekovinom u tom području.

Najznatniji su aparati za fiksiranje svakog tonskog izražaja. To su fonograf (izumio ga je Th. A. Edison god. 1877) i gramofon (konstruirao ga je Berliner god. 1887). U biti su obadva aparata jednaka: val zvuka udara u elastičnu membranu, a njezine titraje urezuje spretno namještena igla u voštani valjak ili ploču. Dok igla fonografa titra okomito na ravninu ploče i urezuje krivulju titranja okomito na tu ravninu, zapravo dube voštanu ploču, to igla gramofona titra paralelno s tom ravninom, krivulja njezinog titranja je u samoj ravnini. Gramofon je istisnuo sasvim iz prometa fonograf, jer su snimke njegove snažnijega zvuka, (što je iz konstrukcije samog aparata i razumljivo). No za svrhe naučnog studija još će se dugo upotrebljavati samo fonograf. A razlog je tome vrlo jednostavan. Fonograf ne treba nikakovih pomoćnih velikih naprava. Edisonov fonograf s valjcima — kako ga upotrebljavaju berlinski instituti — sasvim je mala sprava, koju je lako prenositi. Odsjek za pučku muziku u zagrebačkom Etnografskom muzeju služi se tako zvanim arhivskim fonografom, što ga za potrebe bečkog Phonogramm-Archiva izrađuje uvažena mehanička tvrtka Castagna & Comp. u Wienu. U zagrebačkom Etnografskom muzeju najprije se radilo s fonografom tipa III., s njim je dosada učinjen i najveći broj snimaka. Aparat je za transport gotovo pretežak, a nespretan je i zbog toga, što se uza nj mora posebno nositi još i stativ i oveliki lijevak. Noviji arhivski fonograf tipa IV., koji je nabavljen potporom bivše zagrebačke oblasti, konstruiran je godine 1927. Njime su učinjene zadnje snimke nekako od broja 100 (vidi dalje u popisu fonograma). Taj se aparat odlikuje time, što je sam znatno laglji od onoga tipa III., a ne treba niti posebnog stativa, već se lijevak jednostavno umeće na dozu s membranom neposredno (vidi priložene slike 1 i 2).

Fonografi su konstruirani tako, da se njima snima na ploče a ne na valjke, što je velika prednost, naročito kod prijenosa u udaljene krajeve, jer veći broj valjaka zauzima veoma mnogo prostora.

Iz tako učinjenih fonografskih snimaka u mekanoj voštanoj ploči treba galvanoplastičkim putem napraviti kovni negativ (u bakru, poslije poniklovanom). Taj se negativ sprema, a pomoću njega može se odliti kolikogod treba pozitiva u tvrdom materijalu. Tako fiksirana snimka daje istraživaču u ruke sačuvani materijal potpuno *objektivno i eksaktno,* a to je glavna prednost fonograma. Poslije će ili taj istraživalac ili bilo koji

drugi naučenjak iz zbirke fonograma izvaditi one, koji mu za studij trebaju i moći će čuti vjernu reprodukciju snimljene muzičko-etnografske građe svagda i svuda.

Novija tehnika dotjerala je gramofonsko snimanje pomoću mikrofona do velikog savršenstva. No sve te naprave malo će poslužiti muzičkom etnografu, jer su zbog velike težine (a upotrebljavaju još i električnu energiju) vrlo nezgrapne i potpuno nepodesne za transport. Zato se mogu upotrebljavati tek u samom institutu.

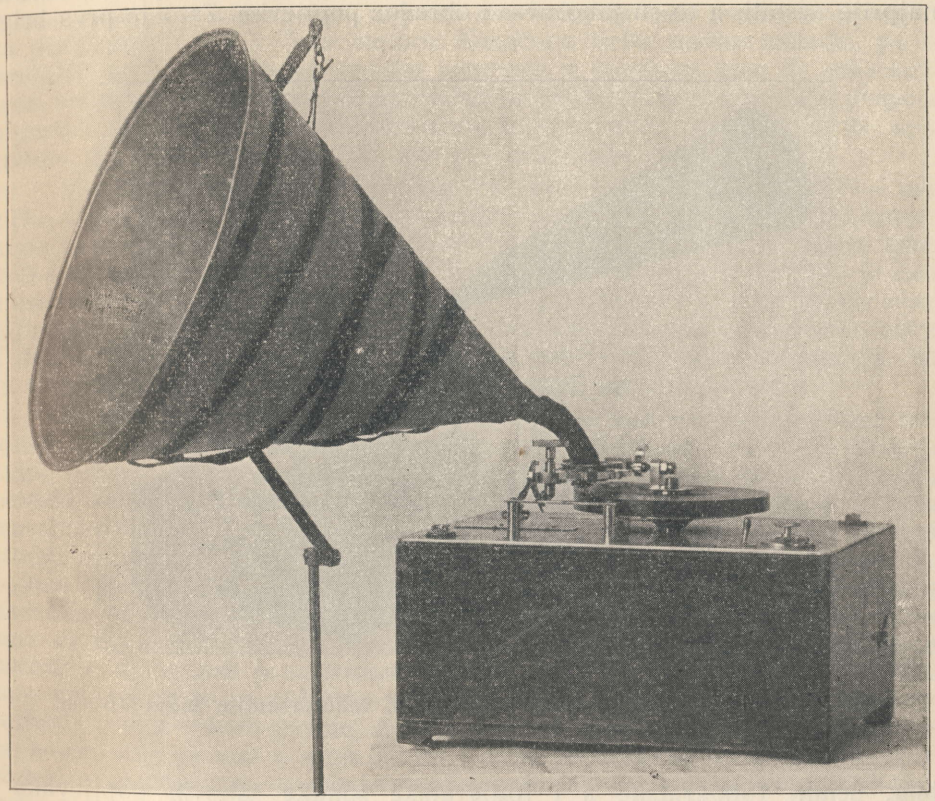

Sl. 1. Arhivski fonograf tipa III. Originalna veličina kutije 33,5×26 cm.

Dalje se služi komparativna muzikologija velikim brojem aparata, koji svi služe tome, da se utvrdi apsolutna sitnoća tona (broj titraja u sekundi). Ima takovih aparata veći broj i nije sa svima jednako lako raditi; Appunov tonometar, Hornbostelov tonometar, Sternov tonvariator, Königov monohord i t. d. Hoće li se titrajna krivulja realno nacrtati, da se može odrediti ne samo broj nego i oblik titranja membrane, poslužit će se istraživalac raznim drugim aparatima, kojih ima veći broj, pa spominjemo samo najjednostavniji od njih, a to je kimografion. Drugi će aparati služiti tome, da se utvrde različite značajke fonetske, artikulacija, postav i gibanje mišića u grlu, način disanja i t. d.

Tako je dr. Robert Lach, sveučilišni profesor u Beču označio zadaću i metode komparativne muzikologije u svojoj raspravi »Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme" (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, 200. Bd. 5. Abh. 1924). Ne upuštajući se dalje u detaljno razlaganje problema, što ih ova nauka uopće postavlja, već držeći na umu zamašaj zadataka, koji može i mora Odsjek za pučku muziku u Etnografskom muzeju u Zagrebu postaviti i riješiti, da svoja rješenja dade onda općenitoj nauci kao svoj potreban doprinos, ovaj je Odsjek u prvom redu poduzeo — kako je to već prije rečeno — da sabere onu muzičko-etnografsku građu, kojoj prijeti najviše pogibao, koja će u narodu najprije nestati, a to su tako zvane obredne popijevke. Zato je prva briga

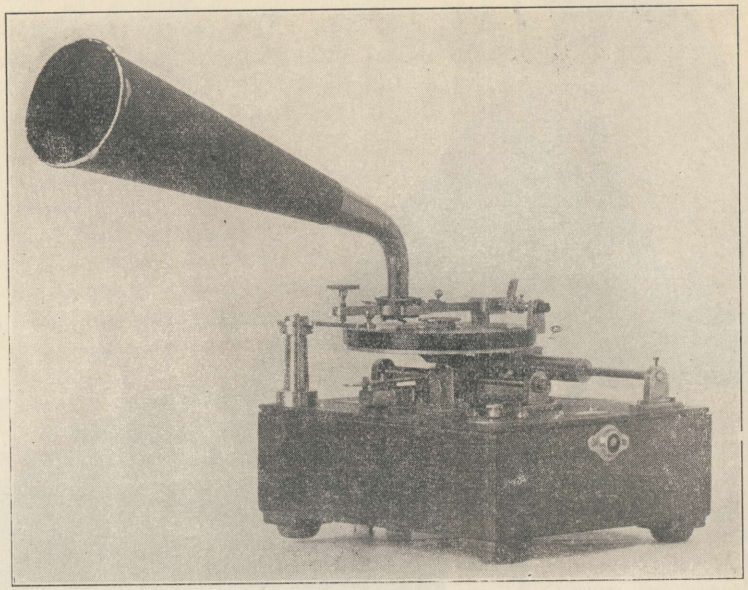

Sl. 2. Arhivski fonograf tipa 1927. Origin. veličina kutije 26,5×23,5 cm.

bila: učiniti fonografske a i fotografske snimke takovih popijevaka i obreda.

Pri tom se Odsjek za pučku muziku koristio svim iskustvima, koja su stariji istraživači pučke muzike naročito u pogledu izgradivanja svojih metoda sabiračkih iznijeli i razložili.

Zacijelo je u tom bio najopširniji prvi naš muzikolog, Franjo Ks. Kuhač. On je u manjoj raspravici svojoj »Zadaća melografa« (štampanoj u »Vijencu« godine 1892. na str. 75. i dalje), svratio pažnju melografa na mnoge činjenice, pokazujući pri tom, kako je sam postupao bilježeći pučke napjeve po svim krajinama, u kojima žive južni Slaveni.

Prva je zadaća melografa odrediti temperaturu intervala. To znači: konstatirati, kakova je ugodba intervala unutar tonskog niza, kojim se pučki pjevač služi izgrađujući svoj napjev. Kuhač upozoruje na to zbog toga, što je opazio, da pjevač, kada pjeva i dijatonski niz tonova, pjeva u

tako zvanoj prirodnoj ugodbi a ne u temperiranoj, koju poznaju izobraženi muzičari. Kuhač nalazi, da je »najbolje prispodabljati intervale dobre pučke svirale ili pučke tamburice s intervalima koje sviraljke orhestra ili glasovira«, jer po »temperaturi svirala pjeva također hrvatski puk«. Moderna nauka tu je metodu savim zabacila, jer 1) kod određivanja *dobre* svirale odlučuje subjektivni osjećaj istraživaoca, a 2) kod gradnje instrumenata utječu uz nevještinu običnog rukotvorca poglavito još i drugi nemuzički utjecaji (dekorativni, religijski i drugi). Vrtline i cijevi svirale namješta rukotvorac u jednakim razmacima zbog simetrije i t. d. Neugla-đenosti intonacije, koje zbog toga nastaju, popravlja vješt svirač zgodnom tehnikom svirke (jakost zapuha u sviralu, spretno prekrivanje rupica za prebiranje i t. d.). Zato metodu Kuhačevu treba sasvim zabaciti, pa se poslužiti kod određivanja ugodbe intervala u tonskom nizu ili subjektivnom metodom, koja zahtijeva vanredno tanki sluh i nikada ne daje potpune uvjerljivosti, ili objektivnom metodom, tonometrima i drugim sličnim aparatima. No tom metodom kod nas još nitko nije radio.

Melograf mora proučiti i prije još nego se dade na svoj rad — muzičke tonuse, kako ih je povijest muzike različitih naroda u raznim vremenima utvrdila i razložila. Melograf se dakle za svoj rad mora dobro spremiti i mnogo se mora čuvati, da ne unese svoje osjećaje u ono, što je čuo, a naročito ne svoje muzičko naziranje. Zapis melografa neka je što vjerniji, neka melograf ne oduzima i ne dodaje napjevu, što ga zapisuje, ništa. Tomu se dakako isprečuje mnogošta, naročito pak sporost pisanja. Na tu nadasve važnu činjenicu mnogi su melografi upozorivali.

Vladan Đorđević u predgovoru svog zbornika »Srpske narodne melodije« (Južna Srbija), izdanog od Skopskog naučnog društva u Skoplju 1928, ovako opisuje svoj postupak: »U svakom gotovo mestu, gde sam beležio melodije, a tako je svuda, ima ženskinja, a i muškaraca, koji se naročito ističu u lepom pevanju i znanju mnogih pesama. Ja sam se uvek trudio da nađem te ličnosti, i da od njih beležim melodije; u mnogo slučajeva bio sam u tome srećan. Svuda sam gledao da bude poviše pevača, naročito pevačica, pa su mi pevali bilo pojedinačno, bilo zajednički. Želeo sam da uvek jedno drugo kontroliše, popravlja i potseća. *Melodiju nisam zabeležio dotle, dok je sam nisam naučio pevati i svirati na violini.* Tek kad sam mogao da je sa ostalima potpuno otpevam, onda sam je beležio zajedno s prvim stihom pesme, a zatim i ostali njen tekst. Pa i tako zabeležene melodije ja sam u istom mestu i dalje proveravao od drugih pevača«. Kuhač ovaj postupak (u spomenutoj raspravici) još i dalje obrazlaže. Najprije treba melograf saslušati pjevača, dok ispjeva cijelu popijevku, t. j. sve kitice redom, makar je već i zapisao napjev. Pri tom će melograf zapaziti, kako pjevač mijenja muzički tekst zbog većeg obilja slogova u tekstu pjesme, bilo zbog novog ugođaja, koji opisuje, ili novog osjećaja, koji ga prožima. Kada je pjevač ispjevao prvi put prvu popijevku, a nastavio prvi put pjevati drugu, treću i dalje popijevke, valja mu dati prilike, da ponovi prvu popijevku, kako bi se ustanovilo, je li kod pjevanja konsekventan. Dobro je i to, da istu popijevku pjeva više pjevača — svaki za sebe. Kod znatnijih razlika naći će tim postupkom melograf namah varijantu svog zapisa. Za varijantama svojih zapisa tragat će melograf i u drugim mjestima, kada u njih zađe, eventualno i u drugim područjima muzičko-etnografskim. Kada je melograf svršio zapis, a pjevač ispjevao svoju popijevku do kraja, neka melograf zapisanu popijevku onda sam pjeva ili na kojem instrumentu izvede i to pred pjevačima, koji su mu pjevali. Sada će

pjevač i njegovi drugovi ispravljati zapis melografa slušajući njegovo pjevanje.

Dr. Vinko Žganec izričito ističe sporost pisanja kao glavnu zapreku melografskog rada. U svom zborniku »Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja« (Zbornik jugoslavenskih pučkih popijevaka, I. knjiga; izdanje Jugoslavenske Akademije u Zagrebu 1924) on opisuje svoj postupak ovako:

»Pučka se popijevka gotovo ne može zabilježiti po skupnom pjevanju mnogih pjevača, već zato, jer se na skupno pjevanje jedva kada možemo namjeriti. Mirno to skupno pjevanje teče kao rijeka, pa nema toga melografa, koji bi živ organizam pučke melodije mogao u takvom toku vjerno zabilježiti mrtvim notama. Pojedine intervale potrebno je analizirati i tek nakon toga moguće ih je ustanoviti i na papir fiksirati. Zato su mi kod pjevanja najviše poslužili pojedinci, koje sam prije samog bilježenja opširnim tumačenjem morao uzgojiti za pjevače. Istom onda, kad sam im iskreno i otvoreno protumačio, zašto se pučke melodije bilježe i koja će im sudbina biti nakon zabilježbe, postali su oni moji vjerni saradnici. U nekim selima imao sam vrsne pomagače, domaće orguljaše, koji su se trudili i sami skicirali pučke melodije i dolazili k meni, te sam ja po *njihovom* pjevanju revidirao njihove zapise«.

No gdje takovih pomagača nije bilo, gdje je melograf morao iz zbornog pjevanja zapisivati napjev — redovno i neopažen, jer bi njegova prisutnost pjevače smela i oni ne bi pred strancem niti htjeli zapjevati — ova je sporost pisanja omogućila tek to, da se od pjeva pojedinih kitica zapišu fragmenti, iz kojih melograf kasnije sastavi cijeli napjev. Kuba (u svojoj raspravi »Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji«, u Zborniku za narodni život i običaji južnih Slavena, knjiga III. i IV. izdanje Jugoslavenske Akademije u Zagrebu) o guslarskom pjevanju izričito kaže: »Pred nama je konj, koji trči uzagrapce, a uza nj je naš sluh i naša ruka kao troma kornjača, moguće je u duhu te glazbe napisati čitavu pjesmu ali za glazbenu nauku ne bi to bila dragocjena građa«. Opisujući svoj zapis pjevanja samotnog putnika, Kuba (u istoj raspravi) veli, da je zapisivao po prilici, jer je neprestani tremolo spojen s hromatizmom napjeva smetao, te nije mogao, kako treba, razaznati intervala, rastegnuto polagano gibanje nikako nije pomagalo ukloniti nejasnost takta; a kada je koje mjesto zapamtio s nakanom, da ga u dojdućoj kitici dobro uhvati i kako treba zapiše, opazio je, da se napjev nejednako mijenja. I tako se odrekao nade, da napjev potanko i vjerno zapiše, pa je samo kradomice uhvatio po komadić, koliko se i što se uhvatiti dalo. Zapisani je dakle napjev bio mozajik, kojemu je svaka kitica žrtvovala po komadić.

Još je jedna teškoća, koja se javlja u zapisivanju pučkog pjevanja, u tome, što je pojava nekih vrsta pjevanja samo iznenadna pojava u duhu predaje pučke muzike — dakle neke vrste improvizacija. Tako su i narodni svirači na sviralama (diplama, dvojnicama, sopilima, guslama, gajdama) izučeni u svom umijeću formalno a ne stvarno. U njih nema ponavljanja, već je neumorno stvaranje, koje staru građu u nove oblike izrađuje. Melograf ima zahvalno polje: sabirati dokaze za psihologiju naroda i loviti glazbene misli onim načinom, redom i brzinom, kojom se rađaju, a to se prostim sluhom i perom ne može.

Ovdje su samo dva puta, kojima se može ovaj (improvizacijski) način pjevanja i sviranja istražiti: ili da sami među narodom tako dugo boravimo, dok se tom pjevanju naučimo — a to nije tako lako, jer je velika

razlika naučiti se nečemu određenom ili prisvojiti samo predaju duha pučkog pjevanja — ili da se poslužimo fonografom.

No s narodom je teško doći u povjerljivi doticaj, malo kada ćemo ga nagovoriti, da nam zapjeva; osobito će se žena i djevojka stidjeti pred strancem.

Ovu improvizacijsku stranu pučkog pjevanja balkanskih naroda opazio je dr. Robert Lach; (Vorläufiger Bericht über die Aufnahme der Gesänge russischer Kriegsgefangener, 46. Mitteilung der Phomogramm-Archiv-Komission, Wien 1917) — opazio je, da po tom momentu varijacije nastaje neiscrpivo obilje muzičkih tvorbi, a to svjedoči, da je u tih naroda bezgranična tvorna melodijska snaga. Kako pak pjevači ne smatraju detalje svojeg pjeva nečim određenim i utvrđenim, već se prepuštaju vazda zamisli onog momenta i osjećaju, a to im navire samo u neprekidnom predavanju, to melograf — jer pišući svoje zapise po samom sluhu ruka ne može ispisivati istom brzinom, kojom pjevač pjeva ili recitira — često i prekida predavača, a ovaj onda gotovo uvijek izgubi nit svog predavanja i mnogi taj put počinje iznova. Desit će se pak, da on sada sasvim drugačije formulira i kiti svoj pjev. Desit će se drugi put, da će cijeli posao valjati prekinuti i pustiti pjevača, neka pjeva novu popijevku, a na staru se popijevku treba kasnije vratiti.

Na misao Kubinu — napred već istaknutu — da treba dulje vremena boraviti među narodom i naučiti se pjevanju narodnom, dolazi i dr. Vinko Žganec u članku »Organizacija naše melografije« (Nova Evropa VI, 1922, br. 3 i 4). Samo Žganec shvaća, da je nemoguće pojedincu obuhvatiti veće muzičko-etnografsko područje, ako melograf mora u svakom takvom području proživjeti dulje vremena. Zato on drži, da je krivo organizovati u jednom centru sakupljače i razašiljati ih u neistražene krajeve; oni ne će postići pravih rezultata. Treba jugoslavensku melografiku organizovati tako, da jedan odbor iz centra naše kulture sabere sve glazbenike, koji žive u narodu, te da ih obodri i uputi da sakupljaju pučke melodije. Svaki kraj morao bi da se razdijeli među više glazbenika, a ovi da sebi nađu u pojedinim zgodnijim mjestima stalne ljude, koji znadu pjevati mnogo pjesama, koji se za predmet zanimaju, koji će i sami tragati za melodijama i saopćivati ih melografu. Melograf ne smije da bane u nepoznato selo kao iz vedra neba grom. Ovakovi pomagači, koje će nastojati prije naći, bit će mu kao preteče i veoma će olakšati njegov posao.

Već je Kuhač istakao značajnu činjenicu, da je najbolje zapisati napjev i tekst u isti čas. Pjevač najvećma i ne zna točno recitirati teksta, jer se povodi za napjevom, koji upravlja i recitiranjem teksta. Zato je najbolje, da uz melografa bude netko, koji će u isti čas, dok melograf zapisuje napjev, bilježiti i tekst. Naročito se ne valja pouzdavati u štampane tekstove raznih sakupljača pučke poezije, jer ima vazda razlike između kazivanog i pjevanog teksta.

Ipak će se desiti koji taj put i slučaj, na koji upozorava Vladan Đorđević u spomenutom svom zborniku pučkih popijevaka iz južne Srbije. Pjevač naime nije znao cijelog teksta, pa je tako zapis teksta ostao krnj.

Dr. Robert Lach bilježeći napjeve tatarskih i ugro-finskih plemena u austrijskim zarobljeničkim logorima (za vrijeme rata 1916. i 1917.) vazda je potražio među svojim pjevačima po jednoga, koji je znao dotični jezik ili narječje, pa je ovaj uz njega ispisivao tekstove. Kada to nije bilo moguće — jer se među zarobljenicima ovih naroda i plemena nije mogao naći niti jedan pismen čovjek — dr. Lach je strpljivo zapisivao

riječ po riječ, davajući, da mu se ponovi koja riječ i po nekoliko puta. Usprkos ove strpljivosti i pažljivosti dosta je takovih tekstova ostalo toliko neodređenih, da su strukovnjaci, koji su kasnije fonetske zapise dra. Lacha razrađivali, muku mučili, da utvrde pravi tekst i njegov smisao.

Ako već jednoglasno pjevanje stavlja toliko zahtjeva na melografa, pače u mnogo slučajeva pjev uopće izmiče zapisivanju, razumljivo je, da pjevanje višeglasno znatno više otežčava njegov posao. Zato Kuhač predlaže, da se višeglasno pjevanje označi samo brojkama generalbasa povrh zapisane melodije. Kuba u svom članku (Razgled po slavenskoj melografici u Sv. Ceciliji 1925., str. 65. i dalje) dotiče se također tog predmeta, ali je širokogrudniji i manje je strog. On veli upravo: »Svakako je dobra strana bilježenja po sluhu i ruci: da sposoban i savjestan sabirač, slušajući i bilježeći građu, odmah teoretski proniče svoju ulogu, pa ako je sretno pogodio jezgru svog predmeta, sporedno je, ako mu je umakla koja podrobnost; važnije je, da je zahvatio partituru pjesme i pjevanja uopće i da je podao partituru zbora u glavnim njegovim dijelovima«.

Svraćajući pažnju na ritmijske značajke zapisa, Kuhač posebice upozoruje na sastavljene vrste takta ($^5/_4$, $^7/_4$ i sl.), jer njih valja utvrditi, ima li cijela taktova shema jednu težinu ili više njih. U potonjem slučaju imamo zapis poliritmijskog obrasca. Dalje Kuhač zahtijeva, da se tempo pjevanja označuje po metronomu, a da se ujedno pazi na sve dinamijske finese. Vladan Đorđević postupao je kod svojih zapisa malo drugačije. Ako je u melodiji bilo više raznih taktova, on ih je označivao na početku zapisa. Samo ondje, gdje je izmjenjivanje taktova bilo u većoj mjeri, on je promjene bilježio u toku napjeva. U nekim je napjevima označio isprekidanim taktovnim crtama samo pojedine stavke ili grupe, a gdje nije niti to bilo moguće odrediti, ispisivao je napjev bez taktovnih crta. Na tempo i dinamiku nije svraćao nikakovu pažnju, jer se to po njegovom mnijenju uopće ne može točno odrediti.

Kuhač je znao uvažiti i značenje muzičke etnografije u odnosu prema etnografiji uopće, pa je zbog toga uz svaku obrednu popijevku zapisivao i opisivao običaj, uz koji se takova popijevka pjeva. On je opisao i razne vrste plesova uz svoje zapise pjevanja i svirke. Tome nažalost nijesu svi zapisivači svraćali dovoljno pažnje, a time su zapisi njihovi izgubili mnogo svoje vrijednosti. Tako su primjerice u Žgančevu zborniku popijevke nanizane, a da nigdje nema spomena o zvjezdarima, betlehemarima, bračecima i drugim običajima i obredima. U tom i lijepi Đorđevićev zbornik čeka još svoju dopunu.

Za točno fiksiranje zapisa — zbog provjeravanja njegove sadržine — potrebno je, kaže Kuhač, označiti datum i mjesto zapisa, a tako i ime i nacijonal pjevača. Kuhač je pjevača ispitivao i to, zna li on, kakova je popijevka, koju je pjevao, je li stara ili nova; tako i zna li on, otkale je popijevka, je li domaća ili je unesena u selo i otkale je unesena.

Kritizirajući rad melografa Vladan Đorđević u svom članku »Nevolje naše narodne muzike« (Nova Evropa VI., 1922., br. 3 i 4) upozorava na to, da su mnogi sakupljači bez pravog sistema i bez kritike radili svoj posao. Građa, što su je oni sabrali, u mnogočem je nevrijedna. Neki od njih — budući stranci — nijesu se mogli pravo orijentirati, a kako su rijetko zalazili u narod, da iz njegovih usta čuju pučku popijevku, već su bilježili u gradovima, bilježili su transformirane, često i odnarođene seoske ili varoške popijevke, koje su gradili zanatlije i radnici, ili proizvoljne melodije ili su zapisivali čak i umjetničke popijevke, a da toga

nijesu niti znali. Zato Kuhač i upozorava melografa, da kod bilježenja tako zvanih varoških popijevaka bude što oprezniji. Neka ne sluša svaku popijevku, što je izvode tamburaški zborovi ili ciganske bande po kojekakovim krčmama, jer je među ovim napjevima mnogo toga sasvim tuđe, importirano. Dalje treba oštro lučiti među varoškim popijevkama ono, što je doista narodno (dakle ono, što je nastalo u krugovima muzički neizobraženih malih obrtnika i radnika) od onoga, što je umjetno uneseno u narod, poglavito školom. U tome je ozbiljna opomena svakog zdušnog melografskog rada činjenica, da je jozefinsko nastojanje koncem 18. i početkom 19. stoljeća sasvim zatrlo lijepu autohtonu crkvenu pučku popijevku hrvatsku (sačuvanu u rukopisnoj Pavlinskoj pjesmarici iz godine 1644. i u sva tri izdanja velikog štampanog zbornika »Cithara octochorda« iz godine 1701., 1723. i 1757.), a uvelo je umjesto toga trivijalne popijevke bečke poklasične crkvene muzike, ma da ima među tim popijevkama i vrijednih tvorbi velikih bečkih majstora.

Kuhač dalje upućuje i na to, da je dobro, ako se zapisuju i tuđi napjevi uneseni u naš narod, ako se pjevaju našim jezikom. Ti će zapisi u mnogočem poslužiti kod istraživanja tuđinskog utjecaja a pomoći će zacijelo i tome, da se utvrdi opseg tuđinskog utjecaja na našu pučku popijevku.

Melograf neka zapisuje sve, što čuje i kako čuje, a neka ga ne vodi neodređena težnja za nekom eksotičnosti. Tako on neka ne odlučuje o tom, da li je koji napjev lijep ili nije lijep; on neka ne prosuđuje, u prvi mah, dok vrši sabirački posao, da li je napjev znamenit ili nije. To je posao uporedbenog studija, za koji se hoće što više građe. Vrlo je probitačno, da melograf bilježi napjeve u onoj položini, u kojoj ih puk doista pjeva; neka se već iz tih zapisa onda razabere, koja i kakova grla pjevačka u nekom kraju prevladavaju. Negdje su to sitna grla (sopran i tenor), druguda srednja grla (mezzosopran i bariton), opet druguda krupna grla (alt i bas).

Melograf je često u prilici, da bilježi sve muzičko tehničko nazivlje i da opisuje pučke muzičke instrumente, pa i tu zadaću mora izvršiti rado i zdušno.

Gotovo se nitko — osim donekle Kuba — nije osvrnuo u svom postupku na tehniku pjevanja, na fraziranje, na portamenta, glisanda, tremola, trilj i slične pjevne manire. Razumljivo je to zbog toga, jer su to upravo one »podrobnosti«, kojima Kuba na drugom mjestu ne daje važnosti. No za prosuđivanje starosti tradicije takovog pjevanja, ovo je područje melografskog rada veoma važno. Samo je tu melograf na čudu, jer ako već nije mogao ili mu je teško slijediti duktus melodije, dok je pjevač pjeva, pa fiksirati pojedine intervale, to ga često sve te pjevne manire smetaju, pa sve kada bi im i mogao svratiti dovoljno pažnje, nema znakova, kojima bi ih mogao fiksirati u zapisu. To može samo fonograf, a iz njegovog vjernog zapisa još će u dalekim danima učenjak moći razabrati i saznati ne samo, što se pjevalo u naše doba, već i kako se pjevalo.

Odsjek za pučku muziku — zbog već istaknutih skromnih sredstava, kojima raspolaže u svom radu — svratio je pažnju, kako se to iz prvog poglavlja razabira, za sada modernom sabiračkom radu, pa u tom ima još da izvrši znatan dio posla organizujući melografsko sabiranje u još neistraženim i muzičko-etnografski potpuno nepoznatim mjestima. Tek onda će početi pravi istraživalački rad, kojemu će ova publikacija biti skroman početak.

ZBIRKA FONOGRAMA

Redni brojevi ovih fonograma nijesu vazda takovi, da bi se iz njih vidio namah i hronološki red fonografskog snimanja. Razlog je tome, što su se neke snimke pokazale kod ponovnog ispitivanja i reproduciranja slabe ili su kod transporta stradale, pa je njihovo mjesto u poretku rednih brojeva ostalo prazno i ispunjeno kasnije novim kojim fonogramom.

U prvom popisu naznačeni su ovi podaci: 1)sadržaj snimke; 2) pjevači ili svirači; 3) zavičaj njihov; 4) mjesto, u kojem je fonografska snimka učinjena; 5) datum snimke; 6) ime onoga, koji je fonografirao; 7) broj, koje je naša snimka dobila u bečkom Phonogramm-Archivu. Gdje uza snimku nema broja bečkog Phonogramm-Archiva znak je to, da ta snimka s bilo kojeg razloga još nije uvrštena u njegov registar.

U drugom popisu poređane su snimke po sadržini, a u trećem po mjestima, iz kojih je sadržina fonograma.

I.

1. *Dvije žetelačke popijevke* (a) Poglej, poglej, Marijoj; b) Pomozi, Bože, Marijoj). Pjevale Pepica Jantol, Kata Topolovec i Magda Špoljarec iz Markuševca. Snimio u Markuševcu 18.-II.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

2. a) *Svadbena popijevka* (Stal se jesam rano jutro), b) i c) *djevojačke popijevke* (Ni mi stalo na vom svjetu; Oj, Sa-, oj Savice). Pjevale iste kao i 1. Snimio u Markuševcu 18.-II.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

3. *Opis svadbenih običaja i dvije svadbene popijevke* (a) Pije druga blagoslova; b) Vinac višmo našoj drugi). Govorila i pjevala Marija Mandić iz Kešinaca. Snimio u Zagrebu 25.-III.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

4. *Turska lirska popijevka* (Mekam). Pjevao hodža Ali Numan iz Skoplja. Snimio u Zagrebu 20.-X.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

5. *Turska lirska popijevka* (Mili šarki). Pjevao isti kao i 4. Snimio u Zagrebu 3.-V.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

6. *Turska lirska popijevka* (Aman lei jadei). Pjevao kao i 4. Snimio u Zagrebu 3.-V.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

7. a) *Običaji žetveni* (govor); b) *Naricaljka* (Zbogom, dragi roditelji). Govorile i pjevale Liza i Tereza Macokatić iz Đakovačkih Selaca. Snimio u Zagrebu 18.-VIII.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

8. a) *Djevojačka popijevka* (Djevojka je ružu brala); b) *svatovska* (Aj, je l' ti žao). Pjevale Ruža Ćurić, Luca Brezinšćak i Jozo Vuković iz Kralja u Bosni. Snimio u Zagrebu 20.-VII.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

9. a) *Djevojačka popijevka* (Djevojka je ječam žela); b) *jurjevska* (Pisan Vuzem prošal je). Pjevale a) Magda Babić, Mara Vušir, Ana Žunac, Jaga Trupković i Bara Ivinac; b) Franjo i Andro Žunac, Ivan Vušir, Franjo Haviža i Janko Malek, svi iz Rečice-Luke. Snimio u Zagrebu 19.-VII.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

10. *Tri plesne popijevke* (Igraj kolo, Odi brate med katane, Staro sito i korito). Pjevale Eva, Barica i Franca Palčić iz Brezovice. Snimio u Zagrebu 20.-VII.-1923. dr. Milovan Gavazzi.

11. a) *Jurjevska* (Falen budi Jezuš Kristuš); b) *svatovska* (Oj zastavniče). Pjevale iste kao i 10. Snimio u Zagrebu 20.-VII.-1924. dr. Milovan Gavazzi.

12. a) *Jurjevska* (Prošal je, prošal pisani Vuzem); b) *svatovska* (Ki krajcarek, malen darek). Pjevale iste kao i 10. Snimio u Zagrebu 20.-VII.-1924. dr. Milovan Gavazzi.

13. a) *Bećarska* (Kukuruze klasale); b) *lirska popijevka* (Marice djevojko). Pjevale Barica i Franca Palčić, Janica Čižmešija i Katica Horvatić iz Brezovice. Snimio u Zagrebu 17.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3134.

14. *Četiri lirske popijevke* (Protuletje nam se 'tpira; Spevaj-der mi, Maro; Preblažena bila Hanzovraska gora; I mesečina sveti). Pjevale Franca Kolarić, Kata Pongrac i Mara Sobočanec iz Donje Dubrave. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3135.

15. *Tri ljubavne popijevke* (Mesečina sveti; Snoćka sem ti, draga; O Bože ljubljeni). Pjevale iste kao i 14. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3136.

16. *Tri lirske popijevke* (Ženi mi se Ivo sinek; Ve si zapopevlem; Opet se jedna pesmica). Pjevale iste kao i 14. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3137.

17. *Četiri lirske popijevke* (Ah, kak je toj lepa radost; I kulko čujem fučki v polju; Ljubav prevelika; Kranjec iz Ljubljane). Pjevale iste kao i 14. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3138.

18. a) *Lirska* (Ćuk sedi); b) *Svatovska* (Sejali smo bažuljka); c) *Lirska* (Vu polje sem išel). Pjevale iste kao i 14. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3139.

19. a) *Lirska* (Oj ti črna zemljica); b) *Svatovska* (Peljamo, peljamo); c) *Ljubavna* (Marica, ljubav ma); d) *Šaljiva* (Tri vandravci vandrali); e) *Brojanica* (Kranjec iz Ljubljane). Pjevale Franca Kovačić, Kata Pongrac, Mara Sobočanec i Greta Češnjak iz Donje Dubrave. Snimio u Donjoj Dubravi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3140.

20. *Pet popijevki uz ples, kotoripsko kolo* (Turki robe; Pod kopinom; Vu polju nam jarica pšenica; Tenka mala Vlahinjica; Prsten zvenknul v novem gradu). Pjevale Kata i Mara Matulić, Mara Dolenec, Kata Dobranski i Mara Vidović iz Kotoribe. Snimio u Kotoribi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3141.

21. *Pet popijevki uz ples, kotoripsko kolo* (Sunce shaja; Se su se gore; O Jelo, Jelica; Imala majka; V Dolmaciji dečki). Pjevale iste kao i 20. Snimio u Kotoribi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3142.

22. *Tri lirske popijevke* (Vulica, vulica; Ćuk sedi; Zove majka čerku). Pjevale iste kao i 20. i Kata Ujlaki iz Kotoribe. Snimio u Kotoribi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3143.

23. *Tri lirske popijevke* (Ftiček veli; Tri ftičice; Sunce, mesec i vi, drobne zvezdice). Pjevale iste kao i 22. Snimio u Kotoribi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3144.

24. a) *Svatovska* (Hodi mila z nami); b) *Naricaljka* (Joj meni tužni); c) *Lirska* (V Kotoribi sem se rodil); d) *Lirska* (Hodim, hodim). Pjevale iste kao i 22. Snimio u Kotoribi 28.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3145.

25. *Pet lirskih popijevaka* (Zapopevaj Maro; Hodi, golub; Hodim, hodim; Ophodil sem vnogo sveta; Đuro imal mlado ljubo). Pjevali Martin Petković i Valent Novak iz Poturna. Snimio u Poturnu 29.-IX-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3146.

26. *Tri lirske popijevke* (Došlo nam je protuletje; Pij, mila, pij; Pitam tebe, grličica). Pjevali isti kao i 25. Snimio u Poturnu 29.IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3147.

27. *Četiri lirske popijevke* (Ej, dve su ftice; Rasla trava; Saka veha vehne; Đuro imal). Pjevali isti kao 27. Snimio u Poturnu 29.-IX-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3148.

28. *Četiri lirske popijevke*. (Došlo nam je protuletje; Dva su mi se mili; Došlo nam je leto; O junaki, vrt zeleni). Pjevao Valent Novak iz Poturna. Snimio u Poturnu 29.-IX-1924. dr. Milovan Gavazi. Ph. A. 3149.

29. *Četiri lirske popijevke* (Dober večer, Marica; Veselo je na tim svetu; Zelena dubrava; Stal se jesam v jutro rano). Pjevao Martin Petković iz Poturna. Snimio u Poturnu 29.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3150.

30. a) *Crkvena* (Svet, svet, svet spevajo); b) *Božićna* (Sve kršćanstvo je veselo). Pjevao isti kao 29. Snimio u Poturnu 29.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3151.

31. *Tri crkvene popijevke* (Pozdravljeno budi; Agnec Božji; Tužna mati je Marija). Pjevao isti kao i 29. Snimio u Poturnu 29.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3152.

32. *Tri lirske popijevke* (Sako delo konec ima; Ja si jašem na konjaru; De je zelen grmčec). Pjevao Florijan Andrašec iz Dekanovca. Snimio u Dekanovcu 29.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3153.

33. *Četiri lirske popijevke* (Grad se beli; Hodi, draga, z menom; Vu toj nemačkoj zemljici; Sunčece rumeno). Pjevao isti kao i 32. Snimio u Dekanovcu 29.-IX.-1924 dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3154.

34. *Pet lirskih popijevaka* (Na toj trdoj klupi; Vu mleki se hmivam; Došel je oktober; Temna nam je noćka; Katica, Katica). Pjevao isti kao i 32. Snimio u Dekanovcu 29.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3155.

35. a) *Duhovna* (Otkupitel dragi); b) *Seoska kronika* (Žalosni verzuši); c) *Lirska* (Sunčece rumeno); d) *Seoska kronika* (Tužno pripećenje); e) *Duhovna* (Službu Božju poslušali smo). Pjevao Vinko Posavec iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3156.

36. *Pet lirskih popijevaka* (Kak plače slaviček; Kaj žaluješ; Teče teče bistra voda; Doletel je sivi sokol; Doletel je tiček). Pjevala Kata Petković iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3157.

37. *Četiri lirske popijevke* (Da bi bila znala; Išla je divojka; Spavaj mila; Za škrlakom). Pjevala Margareta Šoltić iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3158.

38. a) *Dudaš;* b) i c) *Božićne popijevke* (Simo hote, pastiri ovčari; Vu zraku je svetla zvezda). Pjevao isti kao 35. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3159.

39. *Tri lirske popijevke* (Počnem listek pisati; V petek večer petoga; Ruzen tibet farbu zgubil). Pjevala ista kao i 37. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3160.

40. *Pet lirskih popijevaka* (Kaj se pripetilo; Jovčar jovce pase; Ja sam se stal jutro rano; Vu imenu Božjem; Klinčec moj žalosten). Pjevao Lacko Novak iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924 dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3161.

41. *Pet lirskih popijevaka* (Imala sam sineka; Ovčar pase ovce; Guleš Binkeš Ferko; Daj mi Đuro; Na Ivanu je zlatno zlamenje). Pjevala Kata Petković iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3162.

42. a) *Govor »kapitana« svatova;* b) *»Spričavanje od zelja«*. Govorio i pjevao Martin Žganec iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph. 3163.

43. a) *»Javkanje«* (O široko polje); b) *Dječja popijevka* (Ringe raje); c) *Lirska* (Ftica vuga prepeljuje); d) *Nabožna* (Pozdravljeno budi). Pjevala Marija Žganec iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3164.

44. a) *Lirska popijevka* (Majka mi sineka); b) i c) *Duhovne popijevke* (Bože moli; Mladi Ivan); d) *Lirska* (Marica, ružica); e) *»Javkanje«* (O široko polje); f), g), h) *Lirske popijevke* (Došel nam je; Bibu haju; Tu za len). Pjevala Kata Petković iz Vratišinaca. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3165.

45. a) *Mesopusna* (Tu za len); b) *Šaljiva* (Črnjeka, beleka); c), d) *Crkvene* (Podignite oči vaše; Duh sveti, kruh presveti); e) *Ljubavna* (Trezika, ljubav ma). Pjevala ista kao i 44. Snimio u Vratišincima 30.-IX.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3166.

46. a) *Bećarska* (Oj čardaku); b) *Ivanjska* (Gori nam vatra kresnica). Pjevale Tereza Horvat i Marica Palčić iz Brezovice. Snimio u Zagrebu 9.-XII.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3167.

47. a) i b) *Ivanjske popijevke* (Grličica grkovala; Dajte, dajte, kaj kanite); c) *Pastirska* (Oj, milo moje spavaj-der). Pjevale Lucija Bahorić, Kata Bene, Verona Bahorić i Kata Misir iz Draganića. Snimio u Draganićima 7.-VI.-1925. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3241.

48. *Dvije lirske popijevke* (Stal se jesam rano jutro; Mlad junače bregom jaše). Pjevao Ivan Franetić iz Draganića. Snimio u Draganićima 8.-VI.-1925. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3168.

49. *Ivanjska popijevka* (Daj nam, Bože, dobro leto). Pjevale iste kao i 47. Snimio u Draganićima 7.-VI.-1925. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3169.

50. *Svirka na diplama = mišnjicama* (plesni motivi). Svirao Manojlo Vujanić iz Kistanja. Snimio u Zagrebu 11.IX.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

51. *Tri staroslavenske liturgijske popijevke* (Janjače Božji, Blagoslovljen, Bogu hvali). Pjevao Ivan Tomašić iz Baščanske Drage. Snimio u Baščanskoj Drazi 22.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3242.

52. *Lirska popijevka* (Zrasel mi je zelen bor). Pjevale Bare Juranić i Marija Šeršić iz Jurandvora. Snimio u Jurandvoru 21.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3170.

53. *Staroslavenska psalmodija* (Pomiluj mene, Bože). Pjevao Frane Sindičić iz Baščanske Drage. Snimio u Baščanskoj Drazi 22.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3171.

54. *Starinski tanac (svirka na sopilima).* Svirali Ivan Pindulić i Ivan Grego iz Omišlja. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3172.

55. a) i b) *Lirske popijevke* (Dobrinj je bili grad; Široka kuntrado); c) *Koleda* (Došli jesmo mi pred vrata). Pjevali Antun Fabijanić i Vjekoslav Štefanić iz Bašćanske Drage. Snimio u Bašćanskoj Drazi 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3173.

56. *Mantinjada* »Mlada nevestica« *(svirka na sopilima).* Svirali isti kao i 54. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3243.

57. a) *Mantinjada (za prvi pjat);* b) *Tanac; (svirke na sopilima).* Svirali isti kao i 54. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. B. Širola. Ph.A.3244.

58. *Liturgijska staroslavenska popijevka* (introit: Zdrava svetaja roditeljnice). Pjevali Tomo Lesica, Antun Kraljić i Tome Sršić, iz Omišlja. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3245.

59. *Dvije liturgijske staroslavenske popijevke* (Gospodi, Slava). Pjevali isti kao i 58. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. B. Širola. Ph.A. 3246.

60. *Dvije liturgijske staroslavenske popijevke* (Vjeruju, Gospod s vami). Pjevali isti kao i 58. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3247.

61. a) i b) *Dvije liturgijske staroslavenske popijevke* (Svet, Blagoslovljen); *Crkvena popijevka* (Ja se kajem). Pjevali isti kao 58. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3248.

62. a) i b) *Dvije liturgijske staroslavenske popijevke* (Dan on gnjiva; Iz glubin vozvah); c) *Pogrebna popijevka* (U raj odveli tebe). Pjevali isti kao 58. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3249.

63. a) *Crkvena popijevka* (Budi hvaljeno); b) *Staroslavenska psalmodija* (Rečet Gospod). Pjevali isti kao 58. Snimio u Omišlju 25.-VII.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3250.

64. *Vinogradarska popijevka* (Zasajal Jezuš vinograd). Pjevali Barica Sambol, Kata Kuharić, Eva Sokačić, Dragutin Bolfan i Josip Sokačić iz Borčeca. Snimio u Borčecu 26.-IX.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3251.

65. a) *Žetelačka popijevka* (U janjem polju); b) *Svatovska* (Zorja je, zorja). Pjevali isti kao i 64. Snimio u Borčecu 26.-IX.-1926. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3252.

66. *Hodžin zov* (turski). Pjevao hodža Ali Numan iz Skoplja. Snimio u Zagrebu 6.-VI.-1924. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3253.

67. a) *Božićna popijevka* (Čudnu rados ja van spravjan); b) *Pokladna* (Aj, di rečemo, da se sastanemo). Pjevao Jerko Žanetić iz Blata na Korčuli. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi Ph.A. 3254.

68. a) *Svibanjska popijevka* (Doša sam ti kantat); b) *Popijevka od jematve* (Ej, dojdi druže, da je poberemo). Pjevao isti kao 67. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3255.

69. *Dvije crkvene popijevke* (Zdravo tilo, Kad pod križon). Pjevao isti kao 67. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3256.

70. *Crkvena popijevka* (Isusovo tilo sveto). Pjevao isti kao 67. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3257.

71. *Svirka na »mišnjicama«* (uz igru kumpanije u Blatu na Korčuli). Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi. Ph. 3258.

72. *Pjesma uz gusle* (U gori je Vide Marušiću). Pjevao i svirao Ivan Miletić-Popovac iz Blata na Korčuli. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi.

73. *Dvije pjesme uz gusle* (Sinoć Jure razbi Armen-pašu; Veseli se, Bosno zemljo ravna). Pjevao isti kao i 72. Snimio u Blatu na Korčuli 30.-IV.-1927. dr. Milovan Gavazzi. Ph.A. 3259.

74. *Lirska popijevka »kantica«* (Što si zvizda za goron delala). Pjevali Jakov Mikac i Jelka Mikac iz Bresta u Istri (Ćićarija). Snimio u Zagrebu 2.-XII.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

75. *Lirska popijevka »kantica«* (Cvitje moje, ja bin tebe brala). Pjevali isti kao 74. Snimio u Zagrebu 2.-XII.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

76. *Lirska popijevka »kantica«* (Ne biš mi se — nenenoj — smilovala majka). Pjevala Jelka Mikac iz Bresta u Istri (Ćićarija). Snimio u Zagrebu 2.-XII.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

77. *Staroslavenska liturgijska popijevka* (Gospodi). Pjevali o. Metod Semenčić, Frane Vidas-Guščić, Šime Miš i Jovo Simičić-Mravić iz Kampora na Rabu. Snimio u Kamporu na Rabu 11.-VII.-1928. dr. B. Širola. Ph.A. 3260.

78. *Tri crkvene popijevke* (U se vrime godišća; Dan od gnjiva; Budi pofaljeno). Pjevali isti kao i 77. Snimio u Kamporu na Rabu 11.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3261.

79. *Dvije staroslavenske liturgijske popijevke* (Slava, Svet). Pjevao Krsto Mikelić iz Banjola na Rabu. Snimio u Banjolu na Rabu 12.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3262.

80. *Stara koleda* (Bog se rodi Vitlianoj). Pjevali Krsto i Antun Ivče iz Lopara na Rabu. Snimio u Loparu 13.-VII.-1928. dr. B. Širola. Ph.A. 3263.

81. a) *Društvena popijevka* (Stani, brate, da ga zapjevamo); b) *Svatovska* (O družino, mila braćo moja). Pjevali isti kao i 80. Snimio u Loparu 13.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3264.

82. *Stara crkvena legenda* (Štujmo, braćo, blagdan danas). Pjevali Josip Sokolić, Nikola Batistić i Josip Kaldana iz Raba. Snimio na Rabu 15.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3265.

83. *Stari tanac (svirka na mišnjicama).* Svirao Frane Španjol iz Mundanije na Rabu. Snimio u Kamporu na Rabu 15.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3266.

84. *Lirska popijevka* (Oj studenče, lipa diko naša). Pjevali Dinko Rukonić i Valentin Žuklić iz Nerezine na Lošinju. Snimio u Kamporu na Rabu 15.-VII.-1928. dr. Božidar Širola. Ph.A. 3267.

85. *Jurjevska popijevka* (Sveti Jure vu zelenju). Pjevali dječaci iz Krapinskih Toplica. Snimili u Krapinskim Toplicama 26.-V.-1927. dr. Božidar Širola i dr. Milovan Gavazzi.

86. *Zvjezdarska popijevka* na Staru Godinu (Dobar večer, dobri ljudi). Pjevali isti kao i 85. Snimili u Krapinskim Toplicama 26.-V.-1927. dr. Milovan Gavazzi i dr. Božidar Širola.

87. *Lirska popijevka, svadbena, od »vinčaca«.* (Divojka se svatom nadijala). Pjevale Kata Kabalin i Cila Mažuranić iz Novog Vinodolskog. Snimio u Novom Vinodolskom 25.-XI.-1928. dr. Božidar Širola.

88. *Popijevka uz kolo* (Kada se Pavle ženjaše); b) *Lirska popijevka* (Fran se i Lijana). Pjevale Cila Mažuranić, Kata Kabalin i Izabela Ježić iz Novog Vinodolskog. Snimio u Novom Vinodolskom 25.-XI.-1928. dr. Božidar Širola.

89. a) *Polka* »Izvor voda« (svirka na sopilima); b) *Lirska popijevka* (Izvor voda). Svirali i pjevali Jerko Mrzljak i Ivan Žvanović iz Novog Vinodolskog. Snimio u Novom Vinodolskom 25.-XI.-1928. dr. Božidar Širola.

90. a) i b) *Svatovske popijevke* (Oj, igrala; Cveće mi polje prekrilo); c) i d) *Plesne popijevke* (Aj maleno; Cvilio je star Novače). Pjevali isti kao i 89. Snimio u Novom Vinodolskom 25.-XI.-1928. dr. Božidar Širola.

91. a) *Polka* »Oj vi mladi tancarići« (svirka na sopilima); b) i c) *Lirske popijevke* (Oj vi mladi tancarići; Sve se vinca bele). Pjevali i svirali

Jerko Mrzljak, Ivan Žvanović i Franjo Piškulić iz Novog Vinodolskog. Snimio u Novom Vinodolskom 25.-XI.-1928. dr. Božidar Širola.

92. *Svatovska obredna i lirska popijevka* (Tronjaka, baba, tronjaka; Rosne bosne košutice). Pjevalo više seljanki iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

93. *Tri lirske popijevke* (Ranila djevojka lava i labuda; Išla je djevojka za goru zelenu; Vu ti crni gori žarki ogenj gori). Pjevalo više seljanki iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

94. a) *Ivanjska obredna popijevka* (Po puteku, po praheku, oj lipo Lado); b) i c) *Dvije lirske popijevke* (Ćuk sedi na zelenom boru; Kosci kose zelenu livadu). Pjevalo više seljanki i Pero Lukanec iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

95. *Dvije lirske popijevke* (Zorja moja zorja; Dremlje mi se majka, spala bi djevojka). Pjevale Regina Antoljak i Jelica Vitković iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

96. *Dvije lirske popijevke* (Duša moja, oj divojko; Drina voda presušila). Pjevalo nekoliko seljanki iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

97. *Tri lirske popijevke* (Bratec kosi livadu zelenu; Virovi, virovi, za sakaj pravice; Spevaj, spevaj, grlica). Pjevala Kata Draganić iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

98. *Tri lirske popijevke* (Pelin brala udovica mlada; Igral se je kralj s djevojkom; Trgala stručak od zemlje). Pjevala Kata Draganić iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

99. a) *Lirska popijevka* (Ženio se sinček Miško); b) *Anegdota o župniku i vješticama* (govor); c) *Obredni pozdrav domaćina na Badnjak* (govor). Pjevala i govorila Kata Draganić iz Virovske Drenovice. Snimio u Virovskoj Drenovici 2.-IV.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

100. a) *Svadbena popijevka* (Sejali smo bažuljka); b) *Lirska popijevka* (Draga dragom poručuje). Pjevale Dora Sremec, Ana Medvarić, Ana Grošić i Ana Gešić iz Koprivničkog Ivanca. Snimio u Koprivničkom Ivancu 9.-V.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

101. a) *Dvije svadbene popijevke* (Sestrica mila majku zgubila; Otprite nam vrata); b) *Lirska popijevka* (Jedno jutro rano u nedelju mladu; pjeva se na Bijelu nedjelju kod običaja »matkanje«). Pjevale Dora Sremec, Ana Medvarić, Ana Grošić i Ana Gešić iz Koprivničkog Ivanca. Snimio u Koprivničkom Ivancu 9.-V.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

102. *Dvije lirske popijevke* (Dober večer, grlica, ti želim; Temna nam je noćka na zemljicu pala). Pjevala Monika Štefanac iz Kapele. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

143. *Tri lirske popijevke* (Mladi jagar šeće po zelenoj šumici; Dober večer, srca moga kitica; Hodim, hodim, nahodim se). Pjevao Mijo Pivar iz Velikog Bukovca. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

104. *Dvije lirske popijevke* (U hrvatskoj, u Kapeli, lepe su vulice; Podravsko je ravno polje). Pjevale Marija Hemar i Monika Štefanac iz Kapele i Rozika Đuranec iz Velikog Bukovca. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

105. *Tri lirske popijevke* (Oj srdašce drago, tako ti ljubavi; Vura bije a sunašce zahaja; Oj nesrećne one vure bile). Pjevali Monika i Franjo Štefanac iz Kapele i Mijo Pivar iz Velikog Bukovca. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

106. *Dvije božićne popijevke* (Pastiri, stante se, svi skup veselte se; O detešce moje drago, spavalo bi ti). Pjevali isti kao 105. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

107. *Tri lirske popijevke* (Hajdmo spat, koji smo pospani; Sunčece sunčeno, de mi boš zahađalo; Ovo leto jesem se zalubila). Pjevali Monika Štefanac i Marija Hemar iz Kapele i Mijo Pivar i Rozika Đuranec iz Velikog Bukovca. Snimio u Velikom Bukovcu 10.-XI.-1929. dr. Milovan Gavazzi.

108. *Guslarska (uvodna i šaljiva) pjesma* (Da pjevamo, da se veselimo). Pjevao uz gusle Tanasija Vučić iz Bijele u Crnoj Gori (Drobnjak). Snimio u Zagrebu 5.-III.-1928. dr. Milovan Gavazzi.

109. *Epska (baladska) pjesma* (Hrani majka dva nejaka sina). Pjevao isti kao 108. Snimio u Zagrebu 5.-III.-1928. dr. Milovan Gavazzi.

110. *Epska pjesma* (Ženidba Banović Mihajla). Pjevao isti kao 108. Snimio u Zagrebu 5.-III.-1928. dr. Milovan Gavazzi.

111. *Epska pjesma* (Crnogorski bojevi). Pjevao isti kao 108. Snimio u Zagrebu 5.-III.-1928. dr. Milovan Gavazzi.

112. *Liturgijska popijevka* (Introit za 15. kolovoza: Radujmo se svi u Gospodinu). Pjevali Antun Semenčić i Antun Crnković iz Novalje na Pagu. Snimio u Novalji na Pagu 15.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

113. a) i b) *Liturgijske popijevke* (Aleluja, Vjeruju); c) *Crkvena popijevka* (Danaske je svim veselje). Pjevali Antun Semenčić, Antun Crnković i Josip Papić iz Novalje na Pagu. Snimio u Novalji 15.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

114. *Dvije staroslavenske liturgijske popijevke* (Svet, Blagoslovljen). Pjevali isti kao 113. Snimio u Novalji na Pagu 15.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

115. a) *Staroslavenski responzorij* (Gospod s vami); b) *Staroslavenska liturgijska popijevka* (Aganče Boži); c) *Molitva;* d) *Responzorij.* Pjevali isti kao i 113. Snimio u Novalji na Pagu 15.-VII.-1929. dr. Božidar Širola.

116. *Psalmodija* (Puče moj). Pjevali isti kao 113. Snimio u Novalji na Pagu 15.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

117. *Dvije crkvene popijevke* (Blagoslovljen, Veličat duša moja). Pjevali isti kao 113. Snimio u Novalji na Pagu 15.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

118. a) *Zaručna popijevka* (Od onoga zaručnoga dana); b) *Svadbena popijevka* (Zašla cura iz majkina dvora). Pjevale Marica Škunca-Ilijaš i Zorka Semenčić iz Novalje na Pagu. Snimio u Novalji 16.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

119. *Tri baladne popijevke* (Vidio sam slavnog Salamuna; Moj sokole, sivoga si perja; Još sam mlada govorila Zorka). Pjevale Tonica i Nevenka Crnković iz Novalje na Pagu. Snimio u Novalji 18.-VIII.-1929 dr. Božidar Širola.

120. *Dvije svatovske popijevke.* Pjevao Grgo Peranić-Tomičić iz Stare Novalje na Pagu. Snimio u Novoj Novalji na Pagu 18.-VIII.-1929. dr. Božidar Širola.

II.

1. *Običaji kod gospodarskih poslova*
   a) *Žetelačke popijevke* br. 1a, 1b, 7a, 65a.
   b) *Popijevka kod jematve* (maslina) 68b.
   c) *Pastirska popijevka* 47c.
   d) *Vinogradarska popijevka* 64.
2. *Običaji kod svetkovanja*
   a) *Koleda i Božićne popijevke* 30b, 38b, 38c, 55c, 67a, 80, 99c, 106a, 106b.
   b) *Mesopusne (fašinske) popijevke* 44h, 45a, 67b.
   c) *Jurjevske popijevke* 9b, 11a, 12a, 85.
   d) *Ivanjske popijevke* 46b, 47a, 47b, 49, 94a.
3. *Običaji porodični*
   a) *Svadbene popijevke* 2a, 3, 8b, 11b, 12b, 18b, 19b, 24a, 42a, 65b, 81b, 87, 90a, 90b, 92a, 100a, 101a, 101b, 118a, 118b, 120a, 120b.
   b) *Naricaljke i pogrebne popijevke* 7b, 24b, 43a, 44c, 62c
4. *Igre i plesovi*
   a) *Dječje popijevke* 43b, 44g.
   b) *Brojanice* 19e.
   c) *Plesne popijevke* 10a, 10b, 10c, 20a, 20b, 20c, 20d, 20e, 21a, 21b, 21c, 21d, 21e, 88a, 90c, 90d.
   d) *Svirka uz ples* na mješnjicama 50, 71, 83; na sopjelima 54, 56, 57, 89a, 91a.
5. *Zabave*
   a) *Bećarske popijevke* 13a, 46a.
   b) *Šaljive popijevke* 19d, 45b.
   c) *Pripovijetka* 99b.
   d) *Napitnica* 81a.
   e) *Spričavanje* 42b.
   f) *Seoska kronika* 35b, 35d.
6. *Lirika*
   a) *Djevojačke popijevke* 2b, 2c, 8a, 9a.
   b) *Ljubavne popijevke* 15a, 15b, 15c, 19c, 44e.
   c) *Lirske popijevke* 13b, 14a, 14b, 14c, 14d, 16a, 16b, 16c, 17a, 17b, 17c, 17d, 18a, 18c, 19a, 22a, 22b, 22c, 23a, 23b, 23c, 24c, 24d, 25a, 25b, 25c, 25d, 25e, 26a, 26b, 26c, 27a, 27b, 27c, 27d, 28a, 28b, 28c, 28d, 29a, 29b, 29c, 29d, 32a, 32b, 32c, 33a, 33b, 33c, 33d, 34a, 34b, 34c, 34d, 34e, 35c, 36a, 36b, 36c, 36d, 36e, 37a, 37b, 37c, 37d, 39a, 39b, 39c, 40a, 40b, 40c, 40d, 40e, 41a, 41b, 41c, 41d, 41e, 43c, 44a, 44d, 44f, 48a, 48b, 52, 55a, 55b, 74, 75, 76, 84, 88b, 89b, 90b, 90c, 92b, 93a, 93b, 93c, 94b, 94c, 95a, 95b, 96a, 96b, 97a, 97b, 97c, 98a, 98b, 98c, 99a, 100b, 102a, 102b, 103a, 103c, 104a, 104b, 105a, 105b, 105c, 107a, 107b, 107c.
   d) *Pričalice (balade)* 119a, 119b, 119c.
   e) *Svibanjska popijevka* 68a.
   f) *Turska lirika* 4, 5, 6.
7. *Epika*
   a) *Pjesme uz gusle* 72, 73a, 73b, 108, 110, 111.

8. *Crkvene popijevke* (duhovna lirika i epika) 30a, 31a, 31b, 31c, 35a, 35e, 43d, 44b, 44c, 45c, 45d, 61c, 63a, 69a, 69b, 70, 78a, 78b, 78c, 82, 113b, 117a, 117b.
   Dudaš 38a.
9. *Staroslavenski koral* 51a, 51b, 51c, 53, 58, 59a, 59b, 60a, 60b, 61a, 61b, 62a, 62b, 63b, 77, 79, 112, 113a, 113b, 114a, 114b, 115a, 115b, 115c, 115d, 116.
10. *Hodžin zov* 66.

III. a.

Fonografske snimke poređane po etnografskim područjima; broj označuje redni broj fonograma.

Bihaćka krajina
Kralje 8.

Crna gora
Bijela—Drobnjak 108, 109, 110, 111.

Ćićarija (Istra)
Brest 74, 75, 76.

Đakovština
Đakovački Selci 7.
Kešinci 3.

Hrvatsko Primorje
Novi Vinodolski 87, 88, 89, 90, 91.

Hrvatsko Zagorje
Krapinske Toplice 85, 86.

Južna Srbija
Skoplje 4, 5, 6, 66.

Korčula
Blato 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73.

Krk
Baščanska Draga 51, 53, 55.
Jurandvor 52.
Omišalj 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63.

Lošinj
Nerezine 84.

Međumurje
Dekanovec 32, 33, 34.
Donja Dubrava 14, 15, 16, 17, 18, 19.
Kotoriba 20, 21, 22, 23, 24.
Poturen 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.
Vratišinci 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.

Pag
Novalja 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119.
Stara Novalja 120.

Podravina
Koprivnički Ivanec 100, 101.
Veliki Bukovec 102, 103, 104, 105, 106, 107.
Virovska Drenovica 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99.

Pokuplje
Draganići 47, 48, 49.
Rečica-Luka 9.

Prigorje (zagrebačko)
Borčec 64, 65.
Markuševec 1, 2.

Rab
Banjol 79.
Kampor 77, 78, 83.
Lopar 80, 81.
Rab 82.

Sjeverna Dalmacija
Kistanje 50.

Turopolje
Brezovica 10, 11, 12, 13, 46.

III. b.

Mjesta, iz kojih potječu fonografske snimke alfabetskim redom; broj označuje redni broj fonograma.

Banjol na Rabu 79.
Baščanska Draga na Krku 51, 53, 55.
Bijela u Crnoj Gori 108, 109, 110, 111.
Blato na Korčuli 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73.
Borčec 64, 65.
Brest u Ćićariji 74, 75, 76.
Brezovica 10, 11, 12, 13, 46.
Dekanovec u Međumurju 32, 33, 34.
Donja Dubrava 14, 15, 16, 17, 18, 19.
Draganići 47, 48, 49.
Đakovački Selci 7.
Jurandvor na Krku 52.
Kampor na Rabu 77, 78, 83, 84.
Kešinci (Đakovština) 3.
Kistanje (Sjeverna Dalmacija) 50.
Koprivnički Ivanec 100, 101.
Kotoriba (Međumurje) 20, 21, 22, 23, 24.
Kralje (Bihaćka krajina) 8.
Krapinske Toplice 85, 86.
Lopar na Rabu 80, 81.
Markuševec 1, 2.
Nerezine na Lošinju 84.
Novalja na Pagu 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119.
Novi Vinodolski 87, 88, 89, 90, 91.
Omišalj na Krku 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63.
Poturen (Međumurje) 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.
Rab na Rabu 82.
Rečica-Luka (Pokuplje) 9.
Skoplje 4, 5, 6, 66.
Stara Novalja na Pagu 120.
Veliki Bukovec 102, 103, 104, 105, 106, 107.
Virovska Drenovica 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99.
Vratišinci (Međumurje) 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.

ZBIRKA PUČKIH MUZIČKIH INSTRUMENATA

Ova je zbirka nastala — kako je to u prvom poglavlju već istaknuto — iz tako zvane Kuhačeve zbirke, koja je iza smrti prvog našeg muzikologa prešla najprije u vlasništvo Hrvatskog Glazbenog Zavoda u Zagrebu. Muzički odsjek Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja zbirku je znatno proširio i obogatio novijim i starijim primjercima, među kojima ima i rijetkih i krasnih drvorezbarskih radnja. U ovom kratkom popisu ne će se dati opis pojedinih instrumenata, pa niti pojedinih rodova instrumenata, već će se nabrojati pojedine vrste i označiti samo njihova provenijencija, a u sasvim rijetkim slučajevima i vrijeme njihove izradbe. Da pak bude ovaj pregled zbirke zorniji, dodane su shematske slike za tipične oblike pojedinih vrsta instrumenata. Broj pokraj instrumenata jest redni broj inventara Etnografske zbirke muzejske.

I. **Žičani instrumenti** (hordofoni).

1. *Gudaljke.*

a) *Gusle* s jednom strunom

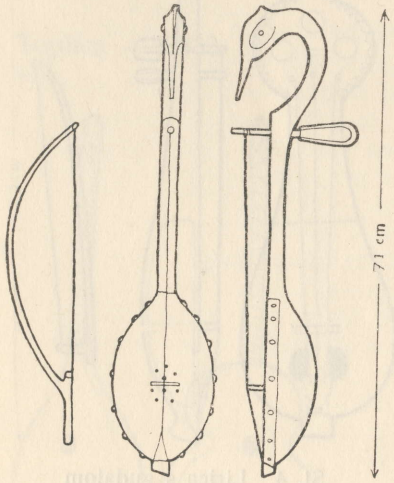

Sl. 3. Jednostrune gusle s gudalom.

iz Blata na Korčuli — 6222
iz Bugarske od god. 1868. — 416
iz Ćukovca u Lici od god. 1914. — 1028

iz Gackoga u Hercegovini — 1753
iz Hercegovine — 2560
iz Pišća u Pivskoj planini od god. 1908. — 7360
iz Podgore kod Drobnjačkog jezera — 7423
iz Podgore kod Drobnjačkog jezera — 7424
iz Rijeke ? — 415
iz Srbije od god. 1860. — 418
iz Srbije od god. 1897. — 5612
iz Srbije od god. 1897. — 5613
iz Uskoka kod Drobnjačkog jezera — 7422
iz Zmijanja u Bosni — 6451.

b) *Gusle* sa dvije strune
iz Kača u Srijemu od god. 1838. — 417
iz Plitvičkih Jezera — 6452
iz Prnjavora od god. 1830. — 416.

c) *Gusle* s jednom strunom, omanje, djetinje
iz Podgore kod Drobnjačkog jezera od god. 1914. — 7361
iz Žabljaka kod Drobnjačkog jezera — 7362.

d) *Lira — lijerica sa tri žice*
iz Blata na Korčuli — 6223
iz Dola na Hvaru od god. 1896. — 6325
iz Grablja na Hvaru — 7109
iz Hvara od god. 1820. — 420
iz Mljeta — 6727
iz Slanoga kod Dubrovnika — 4989
iz Sutivana na Braču — 7247.

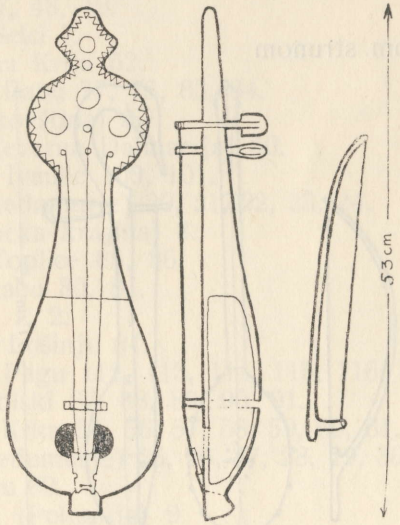

Sl. 4. Lirica s gudalom

e) *Gingara,* dječje guslice od kukuruzovine
iz Klanjca — 1282 (3 komada)
iz Stubice — 441

iz Šišljavića — 2842 f
iz Lukavca u Srbiji — 6660, 6661, 6662

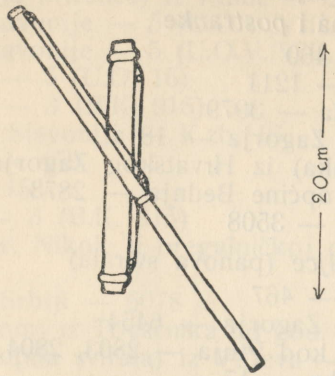

Sl. 5. Gingara, dječje guslice iz kukuruzovine

2. *Tambure*
a) sevuri iz Bugarske od god. 1875. — 445
b) bisernica iz Lepoglave — 446
c) danguba iz Novog Sada — 444
d) primašica iz Osijeka od god. 1863. — 447
e) šargija ili šara iz Zagreba — 443
f) tamburica iz Đurđica — 1933
iz Gudovca — 6889
iz Goraždevca (okolica Peći) — 7344
g) tambura — 448
iz Pazarišta — 1027
h) modeli tambure
iz Krapinskih Toplica — 6333
iz Kucure — 413.

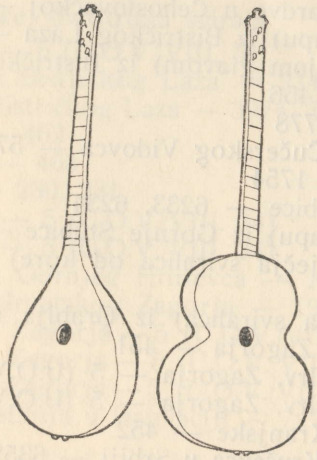

Sl. 6. Oblici tambura

II. **Sviraljke** (aerofoni).

1. *Usnate (labijalne) sviraljke*

a) *frule,* među njima i *postranke*

iz Banata — 460
iz Ivankova — 1211
iz Novog Sada — 3979
iz Hrvatskog Zagorja — 18
(žveglja-stranka) iz Hrvatskog Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 1)
iz Rinkovca, općine Bednja — 2873
iz Strizivojne — 3508

b) *Orguljice, orgeljce* (panova svirala)

iz Brezovice — 467
iz Hrvatskog Zagorja — 6454
iz Šent Vida kod Ptuja — 2803, 2804, 2805
iz Trškog vrha — 17

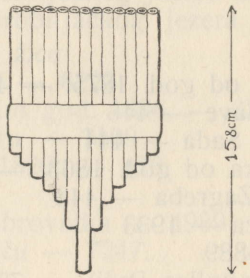

Sl. 7. Orgeljce, panova svirala

c) *Svirala, svirajka, žvegla* s jednom cijevi

iz Almaša — 457
(šaltva) iz Almaša — 454, 455, 458 (od god. 1874).
(pišt'ala) iz Bardve u Čehoslovačkoj — 3415
(svirala na štapu) iz Bistričkog Laza — 4409
(svirala s ptičjom glavom) iz Bistričkog Laza — 4410
iz Bizovca — 456
iz Bosne — 5778
(sviralica) iz Čučerskog Vidovca — 5716
iz Gackog — 1754
iz Gornje Stubice — 6233, 6234
(žvegla na štapu) iz Gornje Stubice — 840
(žvižjovica, dječja sviralica od kore) iz Grablja na Hvaru — 6474, 6475
(svirak, dječja sviralica) iz Grablja na Hvaru — 6472, 6473
iz Hrvatskog Zagorja — 451
(žveglja) iz Hrv. Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 4)
(žveglja) iz Hrv. Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 3)
(žveglja) iz Kranjske — 452
(svirajka) iz Kruševca u Srbiji — 6352, 6353, 6354, 6355, 6356, 6357, 6358, 6359, 6360, 6361.
(fujara, maloruska svirala) iz Kucure u Bačkoj — 412

iz okolice Peći — 7345
(sviralica) iz Petrinje — 1814
(duduk, dječja sviralica) iz Rume — 21
(šaltva) iz Slavonije — 5 (U.O.V./VIII. 15)
(šaltva) iz Slavonije — 5 (U.O.V./VIII. 14)
iz Slavonije — 5 (U.O. 16)
iz Slavonije — 3 (B.K. 916)
(trstenica) iz Slavonije — K.zb. 16.
iz Slovačke — 459
iz Srbije — 453
iz Srijema — 3 (B.K. 915)
(kafala) iz Sv. Nikole u bregalničkoj oblasti — 3326 (2 kom. na dršku)
iz Topole u Srbiji — 6078
(svirala s ćulom) iz Tovarnika od god. 1875 — 442.
(sviralina, krupna svirala) iz Viljeva — 449, 450

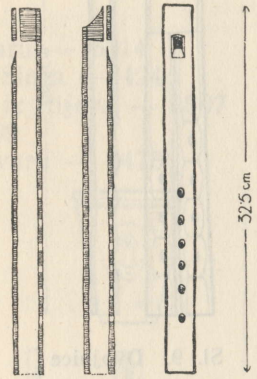

Sl. 8. Svirala, šaltva; razlika u pisniku razbira se iz presjeka

d) *Dvojnice, dvojke,* dvostruka svirala

iz Banovine — 5 (U.O.V./VIII. 5)
(sluškinja) iz Bistričkog Laza — 214
(dvojka) iz Bistričkog Laza — 3974, 3975
iz Bizovca — 462
iz Bukovca — 463
iz Čaglića — 230, 231
iz Dalmacije — 5 (U.O.V./VIII. 34)
iz Dalmacije — 5 (U.O.V./VIII. 34)
(sloškinja) iz Gornjeg Hruševca — 1810
(dvojke) iz Hrvatskog Zagorja — 19
iz Hrvatskog Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 10)
iz Hrvatskog Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 11)
iz Hrvatskog Zagorja — 5 (U.O.V./VIII. 13)
iz okolice Kistanja u Dalmaciji — 7272, 7273, 7274, 7275, 7276, 7277, 7278.
iz Kruševca u Srbiji — 6350, 6351
iz okolice Plitvičkih jezera — 6453

iz Sibinja kraj Slav. Broda — 2471
iz sjeverne Dalmacije — 2334
iz Slavonije od god. 1844. — 5 (U.O.V. VIII. 6)
iz Srba od god. 1904. — 3 (B.K. 817, 918, 919, 920, 921)
(dvojice) iz Široke Kule od god. 1921. — 1029
iz Topole u Srbiji — 6079
iz Velike kraj Požege — 6459
iz Velike Gorice u Turopolju — 464, 466
(dvojice) iz Zapadne Bosne — 1474
iz Žmina u Istri od god. 1882. — 463

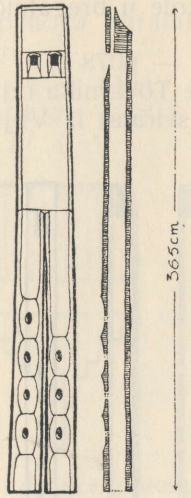

Sl. 9. Dvojnice

e) *trojnice, trojke,* trostruka svirala
(trojka) iz Bistričkog Laza — 3973
iz Broda na Savi — 1839
(trojke) iz Hrvatskog Zagorja — 461
f) *Četvorka,* četvorostruka svirala
iz Bistričkog Laza — 3842
g) *čuvik,* ptičje vabilo
iz Stubice — 440
h) *zviždalo,* pandurnica
iz Slavonije — 439
i) *keramičke sviralice* u obliku ptičice, konjića, vrča, najvećma s vodom
iz Baljevca — 1475
(fučkalice) iz Jerovca — 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852
(zviždalice) iz Jerovca — 2434, 2435, 2436, 2437
(slaviček) iz Krapine — 933 (2 komada)
(peharček) iz Krapine — 934
iz Negotina — 1668
(piščalje) iz Ribnice u Belokranjskoj — 3625 (9 komada)
iz Ribnice u Belokranjskoj — 3624 (2 komada)

iz Savskog Narta — 6141, 6142, 6143
iz Slovenije — 4910, 4911 (9 komada)
iz Srbije — 4858 (2 komada)
iz Trstenika — 7201
(bulbulče) iz Velesa — 3716 (9 komada)

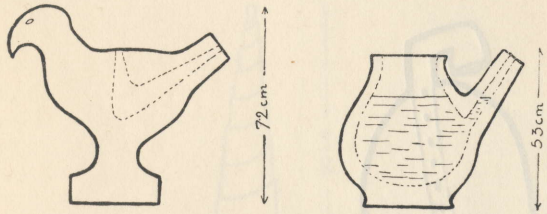

Sl. 10. Keramičke zviždaljke za djecu: »peharček« i »slaviček«

2. *Svirale s jezičcem*
a) *Diple, duplica*
iz Dola na Hvaru — 6514
iz Dolaza kod Sinja — 424
(zurla, diplica) iz Kijeva — 1807
iz Sinja — 1199
iz Svirča na Hvaru — 6470

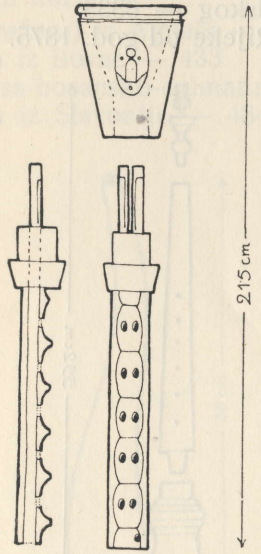

Sl. 11. Diple

b) *gajde, mješnice*
(berde s gajda) iz Almaša — 428
(karabe s gajda) iz Almaša — 426
(tuljac za karabe) iz Almaša — 427
(zubi za mješćić, mješnicu) iz Dola na Hvaru — 6515
(bez berdeta) iz Gackog — 2941

iz Ivanovčana kraj Bjelovara — 6611
(diple) iz Kistanja od god. 1928. — 7176
iz Komletinaca — 5 (U.O.V./VIII. 33)
iz Ravena — 429
iz Sv. Nikole kraj Štipa — 4081
iz ? — 430

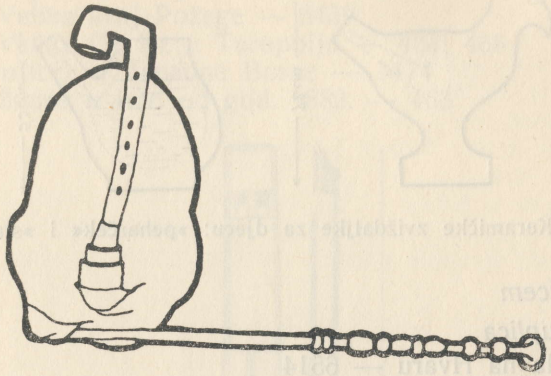

Sl. 12. Gajde

c) *sopjela*

iz Novog Vinodolskog — 6338
(malo sopilo) iz Rijeke od god. 1875. — 425

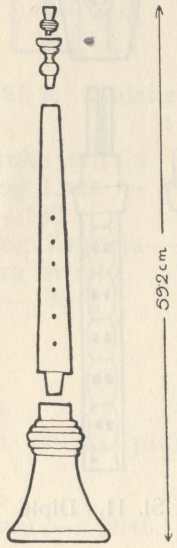

Sl. 13. Sopila

(velo sopilo) iz Rijeke od god. 1875. — 414
iz Vrbnika od god. 1923. — 2044

d) *rog od kore*

(uskrsni rog; na nj se puše kod vazmenice) iz Dulebske — 6610
(svinjarski rog) iz Lipika — 719 (2 komada)
(pastirski rog) iz Petrinje — 3417
(pastirski rog) iz ? — 7020

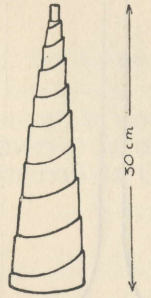

Sl. 14. Rog od vrbove kore

e) *Sviralice od slamke*

iz Raba — 7770 a, b, c.

3. *Rogovi i trube*

a) *rogovi,* volovski ili kozji

(rog noćnih stražara) iz Almaša — 436
(kravarski rog) iz Bosne — 433
(kozarski rog) sa bosansko-dalmatinske međe — 432
(kravarski rog) iz Slavonije — 434

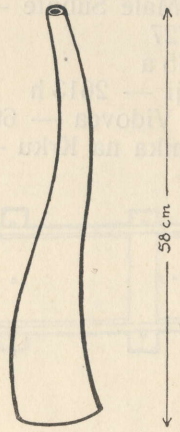

Sl. 15. Rog kravarski

b) *trube*

(trumbeta) iz Hrvatskog Zagorja — 435
(truba pastirska) iz Hrvatskog Zagorja — 5 (U.O.V./VII. 31)
(bučina) iz Iriga — 438

(trumbeta) iz Kraljevog Vrha kraj Bistre — 431
(bučina) iz Valpova — 437

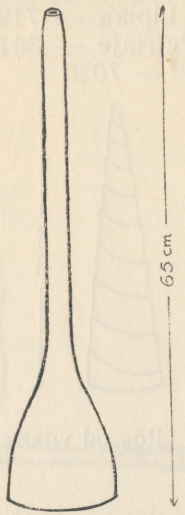

Sl. 16. »Bučina« truba od tikve

III. **Udaraljke** (idiofoni, membranofoni).

a) *brunda,* dječja igračka
iz Kraljevog Vrha kraj Bistre — 2583

b) *čegrtaljka* (škrebetaljka)
(čagrtaljka) iz Almaša — 468
(škrebetaljka, igračka) iz Krapinskih Toplica — 6331
iz Laminca — 1637
(za ministrante) iz Male Subote — 3649
iz Podsuseda — 1727
iz Petrovine — 2615 a
iz Stične u Sloveniji — 2613 h
(dječja igračka) iz Vidovca — 6054
(kleparnica) iz Vrbnika na Krku — 5858

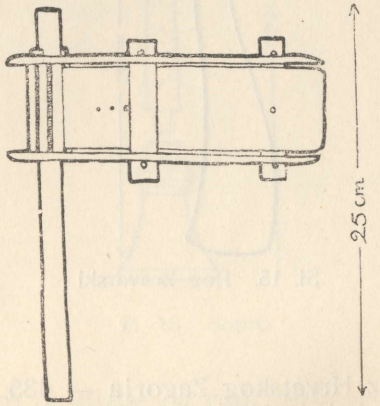

Sl. 17. Čegrtaljka

c) *tamburin*
iz Štipa — 3626

d) *bubanj*
iz Ivankova — 1210
iz Sv. Antuna kod Medveje u Istri — 2765

e) *zvono*
(zvonce s oltara) iz Broda na Savi — 1491
(čaktar) iz Starog Jasenovca — 469
(bronza, zvonce za ovce) iz Visokoga kod Sarajeva — 2791
(klepka, zvono za marvu) iz okolice Knina — 7111
(klepka, zvono za marvu) iz Gradišta — 6092.

OBREDNE POPIJEVKE (JAVNI GODIŠNJI OBIČAJI)

ETNOGRAFSKA GRAĐA

Kolejani — običaj u Baščanskoj Dragi na Krku.

Kolejani idu na dane između Božića i Bogojavljenja. U svečanim zgodama, to je družina mladića, inače su kolejani djeca. Nekada su išli i stariji ljudi. Oni obilaze mjestom od kuće do kuće, a svagdje, gdje bi ih lijepo primili, otpjevaju koledu popijevku. U staro vrijeme dolazili bi najprije do kuće župnikove, a onda do suca. Ovi su kolejane darivali većom svotom novca ili vinom. Sakupljenim darovima kolejani su priredili veselicu.

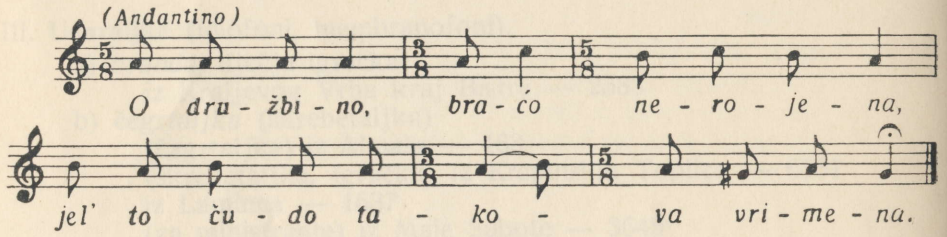

Dalji tekst u Baščanskoj pjesmarici (Fr. pl. Dessanticha, Senj, 1906, str. 162).

Zadnja strofa pjeva se ovako:

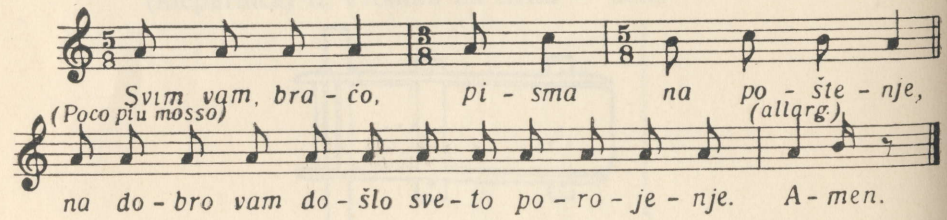

Zapisao 22. srpnja 1926. u Baščanskoj Dragi dr. Božidar Širola. Pjevao Vjekoslav Štefanić, 26 god. star, profesor, rodom iz Baščanske Drage na Krku. Naučio pjevati još djetetom u rodnom mjestu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 22).

Osnov je napjeva trojna fraza poliritmijskog ustroja. Stavak se sastoji od dvije takove fraze, ali je prokomponiran, pa mu je shema a + b. Melodijska linija još je dosta vezana na akcentsku profilaciju. Kadenca je značajna za mnoge, naročito starinske, istarske popijevke i podsjeća na frigijske završetke. Ambitus je popijevke vrlo uzak, upotrebljene note: gis, a, h, c. Koda popijevke ističe kao notu finalis h, a u svom je sastavu zapravo recitacija s naglašenom pneumatskom profilacijom.

Kolejani — običaj u Baščanskoj Dragi na Krku.

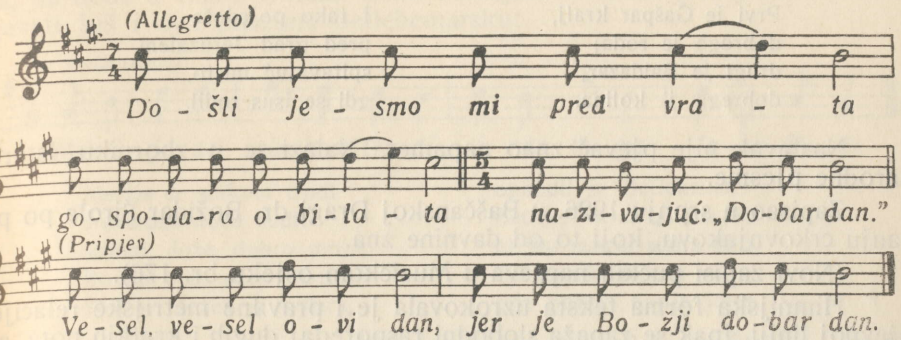

Dalji tekst u Baščanskoj pjesmarici (Fr. pl. Dessanticha, Senj 1906, str. 157).

Kolejani pjevaju ovu popijevku razdijeljeni u dvije skupine; prva pjeva stih, a druga pripjev. Pripjev je iza svakog stiha isti.

Zapisao 22. srpnja 1926. u Baščanskoj Dragi dr. Božidar Širola. Pjevao Vjekoslav Štefanić, 26 godina star, profesor, rodom iz Baščanske Drage na Krku. Naučio je pjevati ovu popijevku još djetetom u rodnom mjestu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 23).

Osnov je napjeva recitacijska shema s melodijskom fleksijom na završetku (pneumatski princip). Motiv se ponavlja u drugom taktu ali pomaknut za jednu stupku ljestvičnu. U brzom izmjenjivanju stiha i pripjeva — jer ih pjevaju dvije grupe pjevača, pa svaka ima vremena dovoljno, da odahne — razbira se litanijska shema cijele popijevke. Ambitus je popijevke uzak, upotrebljene note: h, cis, d, e ,dakle transponirani starogrčki frigijski tetrahord.

Koledva — običaj u Baščanskoj Dragi na Krku.

Najviše djeca, a i muškarci i žene — na Tri Kralja pod večer prolaze selom pjevajući obične popijevke; pred vratima prijateljskih i poznatih kuća stanu i zapjevaju koledvu, a u kući kada ih podvore, pjevaju, taranjkaju i tancaju.

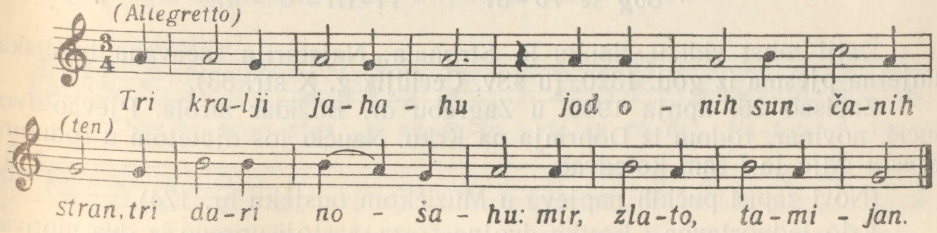

Tri kralji jahahu
jod onih sunčanih stran,
tri dari nošahu:
mir, zlato, tamijan.

Pod njima su konji,
kako jedne vile,
nit oba ne zoblju
nit im želja pride.

Prvi je ju bele,
drugi je črljeni
treći je u zlatu,
kako sunce sije.

Prvi je Gašpar kralj,
dobrega je roda;
drugi je Baldazar,
dobrega j' kolina.

Treti je Merkiljo
jod onih tri kralji,
ki željaše priti
ka noj vičnoj slavi.

I tako pojedoše
pred grad Jeruzalem
spitavajuć misto,
gdi se Isus rodil.

Nastavak nije pjevač znao napamet. Nalazi se u zborniku Istarske narodne pjesme.

Zapisao u srpnju 1926. u Baščanskoj Dragi dr. Božidar Širola po pjevanju crkovnjakovu, koji to od davnine zna.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom osjeku br. 176).

Himnijska forma teksta uzrokovala je i pravilne metrijske relacije u pjevnoj liniji. Ipak se zapaža slobodni raspored dugih i kratkih nota, a to oživljuje monotoniju ponavljanja jednostavnog metrijskog obrasca. Duktus napjeva još je oživljen i zanimljivim početkom druge trojne fraze i malom ligaturom u trećoj trojnoj frazi. Napjev je prokomponiran u formi a b c a, pa je zadnja trojna fraza samo na drugoj ljestvičnoj stupci i ima drugačiju kadencu. Ambitus je uzak, upotrebljene note g a h c, dakle starogrčki lidijski tetrahord.

Kolèdva — običaj u Dobrinju na otoku Krku.

Na Badnjak dječačić na glavu natakne papirnatu biskupsku kapu, u ruke uzme urešeni štap pa ide do kuća svojih rođaka i poznatih. Na vratima pokuca, pa reče: »Ćemo lipo, lipo«. Iznutra ga pitaju: »E ma ako ćete jako lipo«. On odgovori: »Ćemo, ćemo«. Opet ga pitaju: »A čiji si ti?«. On odgovori: »Ja son mali sirotić, ki se zove Visučić« ili kako drugačije u stihu. Već taj stih pjeva pa odmah nastavi s koledvom. Kada otpjeva, puste ga unutra i nadare božićnim kolačima (lunicom ili rafijolom). Iza toga dječačić čestita Božić, zahvali na daru i pođe dalje.

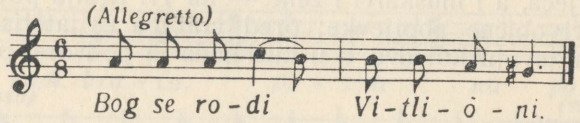

Dalji tekst vidi u članku R. Strohala: Najstarija sačuvana hrvatska umjetna pjesma iz god. 1320. (u »Sv. Ceciliji« g. X str. 33).

Zapisao 26. lipnja 1930. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Ivo Sučić, novinar, rodom iz Dobrinja na Krku. Naučio još djetetom u rodnom mjestu gdje je i sam koledvao.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 174).

Vrlo jednostavna i kratka dvojna fraza, sastoji upravo iz dva motiva iste metrijske strukture. I tu je uzrokovao himnički tekst. U prvom je motivu melodijski pokret prema sitnijim notama, u drugom se vraća natrag. Značajna kadenca za istarske popijevke podsjeća na frigijski završetak. Ambitus napjeva kao u 1.

Betlehemari — običaj u Jastrebarskom.

Betlehemari su dva dječaka, koji u božićnje vrijeme obilaze mjestom pjevajući različne božićne popijevke. Jedan od njih nosi »jaslice« namještene u zgodnu kutiju, koja je uzicom vezana i obješena oko njegova vrata, da dođe u visinu trbuha. Osim običajnih božićnih popijevaka znadu zapjevati još i ovu posebnu betlehemarsku:

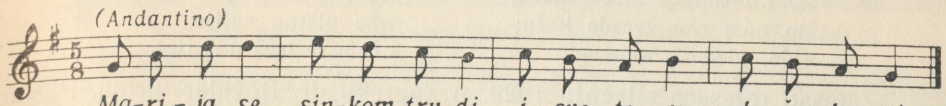

Marija se sinkom trudi
i svetoga Jožu budi:
»Stani, Jože, dobro moje,
Rodila bum dete svoje«.
Stal se Jožek iz večera,
ophodil je Betlehema.
Betlem varaš prebogati
ni mu mogel stana dati.
Od varaša na pol vure,
gde pastiri ognje kure.

Zapisao mjeseca prosinca 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Vladimir Pettauer, 14 godina star, gimnazijalac, rodom iz Jastrebarskog. Naučio je popijevku kao dječak. Nije znao cijeli tekst, pa je ovdje dopunjen prema kazivanju Antuna Igreca, gimnazijalca, rodom iz Međumurja. U Zborniku dra Vinka Žganca (Izdanje Jugoslavenske Akademije, II, 69.) štampane su dvije varijante ove popijevke s potpunim tekstom.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 3).

Napjev je u durskom tonalitetu: pokazuje starinsku ritmijsku strukturu (petosminska mjera), a zbog himničkog teksta ima prosto ponavljanje istog metrijskog obrasca. Prvi se motiv uznosito uzdiže u visinu, a naredna tri motiva (zapravo jedan motiv vazda u drugoj položini) postepeno se spuštaju natrag u toniku. Shema je a b b b. Ambitus napjeva je seksta g a h c d e.

Sveta tri kralja — običaj u Kozarevcu općine Kloštar Podravski.

Popijevka se pjeva, dok selom obilaze »sveta tri kralja«. To su tri dječaka, stara 12 do 14 godina. Skupe se i idu u običnom odijelu. Sa sobom nose »betlehem«. Kupljenu sliku betlehemske štalice prilijepe na okvir rešeta i otraga to osvijetle svijećicom. Rešeto je pričvršćeno na ovisok štap. »Sveta tri kralja« obilaze na dan Bogojavljena i to uvečer. Svraćaju u svaku kuću, gdje vide svijetlo, pa očekuju, da su domari budni. Darove, što ih dobivaju, spremaju i dijele ih poslije među sobom.

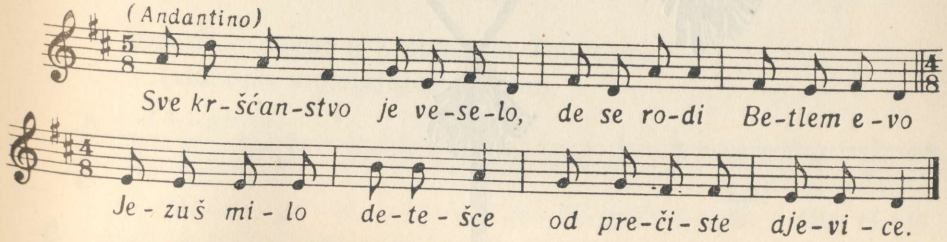

Sve kršćanstvo je veselo,
de se rodi Betlem evo,
Jezuš milo detešce
od prečiste Djevice.
»Djeva mudra i prečista,
za te nema ovde mesta«.

Za stan nađe štalicu,
za postelju slamicu.
»Brate Mijo, digni glavu,
što si lego, na tu travu?
Daj, molim te, ne kašljaj,
novo čudo poslušaj«.
»Daj poslušaj, brate Blažu,
što nam ove zvezde kažu;
ajde, gledat, Andrija:
sinka rodi Marija«.
»Ja bi nosil jedan zajec,
Marijansku korpu jajec,
kuvanoga bunceka
i barilek mošteka«.
»Otpri, Đuro, tu komoru,
pa probudi gospu Doru;
neka platno našije,
s čem se Isus pokrije«.

Zapisao mjeseca siječnja 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Franjo Budrović, 15 godina star, gimnazijalac, rodom iz Kozarevca. Popijevku je naučio još kao dijete slušajući pjevanje u rodnom mjestu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 1).

Napjev se sastoji od dva dijela, od kojih je prvi u petosminskoj a drugi u četiriosminskoj mjeri. Durski tonalitet utvrđen je već prvim taktovima, koji zapravo sastoje od nota toničnog sazvuka. Napjev je prokomponiran i sastoji od 4 dvojne fraze. Značajno je, da tri dvojne fraze imaju kadencu u tonici, a samo treća dvojna fraza u gornjoj dominanti. Ambitus je potpuna oktava.

Zvjezdari — običaj u Krapinskim Toplicama.

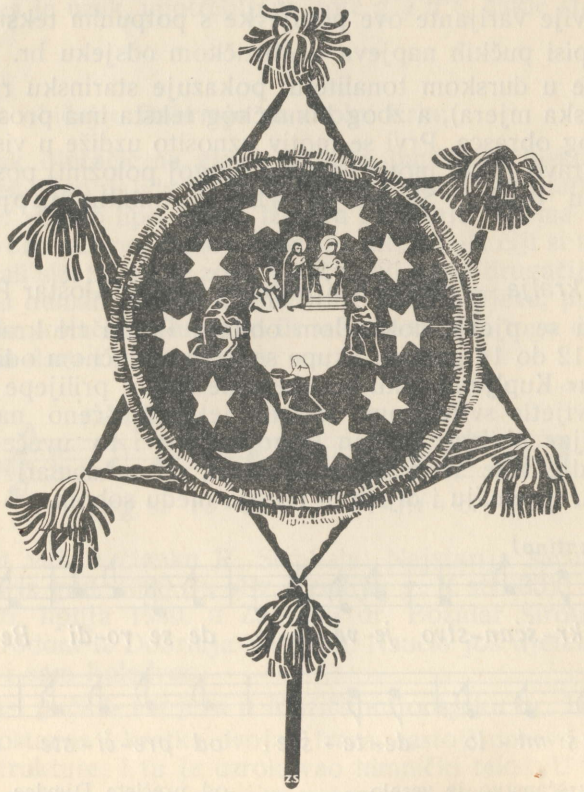

Sl. 18. Zvijezda, s kojom zvjezdari obilaze selom u božićno vrijeme; potječe iz Čabra u Gorskom Kotaru. Nacrtala Zdenka Sertić

Na zadnji dan godine — Silvestrovo — obilaze dječaci sa zvijezdom, koju načine od okvira starog sita oblijepivši ga slikom Bogorodice (iznutra je osvijetljena svjećicom). Došavši do kuće oni zapjevaju koju pjesmicu, a ukućani ih darivaju bilo čime.

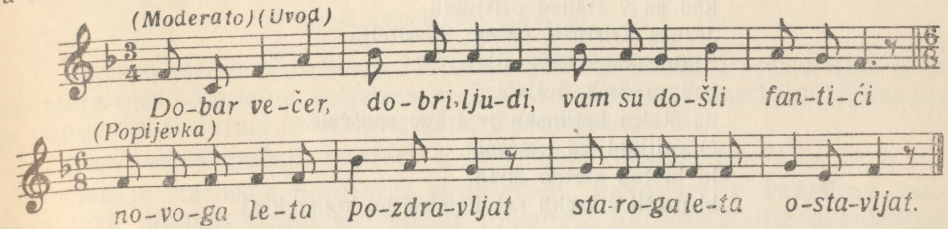

(Uvod)
Dobar večer, dobri ljudi,
vam su došli fantići
(Popijevka) novoga leta pozdravljat
staroga leta ostavljat.
Jožef kleči, Marija sedi,
u Betlehemu luč gori.
Oni si moćno misliju,
kaj buju japici šenkali.
»Japici budmo šenkali
novoga leta veseloga«.
Oni si moćno misliju,
kaj buju mamici šenkali
»Mamici budmo šenkali
(tu) lepu črlenu božićnicu«.
Oni si moćno misliju,
kaj buju deklici šenkali.
»Deklici budmo šenkali
(taj) lepi kranclin popeglani.«
Djeva Marija popletala,
pa ga je djevojkam šenkala.
Bog prekriži japicu,
a Marija mamicu,
sveti Florijan hižicu,
sveti Anton živinicu!

(Dodani su slogovi, da se popuni broj slogova na sve note napjeva; a gdje je slogova previše u tekstu, raskine se četvrtinska nota u dvije osminske note jednake sitnoće).

Zapisao 26. svibnja 1926. u Krapinskim Toplicama dr. Božidar Širola. Pjevala su djeca osnovne škole u Krapinskim Toplicama.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 55).

Popijevka pokazuje znatan upliv blize Slovenije svojom ritmikom u prvom dijelu i cijelim duktusom melodike. Napjev se sastoji od dvije česti, prva je u tročetvrtinskoj, druga u šestosminskoj mjeri. Durski tonalitet utvrđen je sa tri jednake kadence u tonici (u prvoj, drugoj i četvrtoj dvojnoj frazi). Samo se treća dvojna fraza svršava u drugoj stupci ljestvičnoj. Utjecaj tuđinski pokazuje se i u zadnjoj kadenci, koja je izvedena prehodnicom. Ambitus je septima.

Zvjezdari — običaj u Krapinskim Toplicama.
(vidi opis u prijašnjem članku).

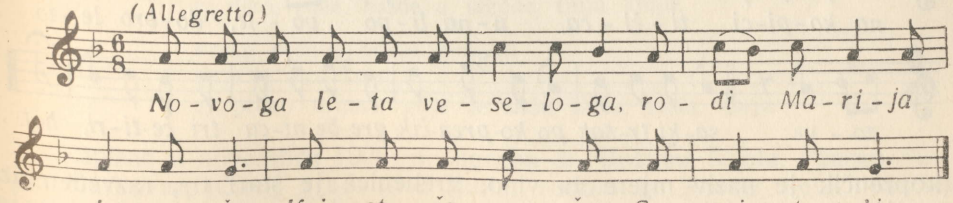

Novoga leta veseloga
rodi Marija Jezuša,
Kristuša, našeg Spasitelja.
Sveti tri kralji veseli bli,
kad su v štalicu pristupili
Jezušu Kristušu, našem Spasitelju.
Sjajne su zvezde sijale,
celi su zrak opijale,
na štalcu betlinsku je trage spuščale.
O priljubljeni kršćani,
ki bi tak sretno živili,
bi prešli v svekli raj, kem ne bu konec kraj.

Zapisao 26. svibnja 1927. u Krapinskim Toplicama dr. Božidar Širola. Pjevala su djeca osnovne škole u Krapinskim Toplicama.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 56).

Napjev se sastoji od dvije dvojne fraze s dodatkom (dvojna fraza). Durski je tonalitet. Prva dvojna fraza svršava se u 4. stupci (što je dosta rijedak pojav u našem muzičkom folkloru), a druga u 2. stupci (tako i dodatak). Opseg je malen: tetrahord g a hes c, ali se iz dvoglasnog pjevanja, koje je u običaju u kraju, iz koga je ova popijevka, razbira, da to nije starogrčki frigijski tetrahord.

Čestitari na Božić — običaj u Žakanju općine Ribnik.

Na Badnjak u večer, gdjekada i na Božić u jutro, dolaze dječaci iz sela Breznika — dvojica ili trojica — u Žakanje, pa pjevaju najprije pred župnim dvorom, a onda pred bogatijim kućama. Svagdje ih darivaju, a darove skuplja jedan od njih u košaru.

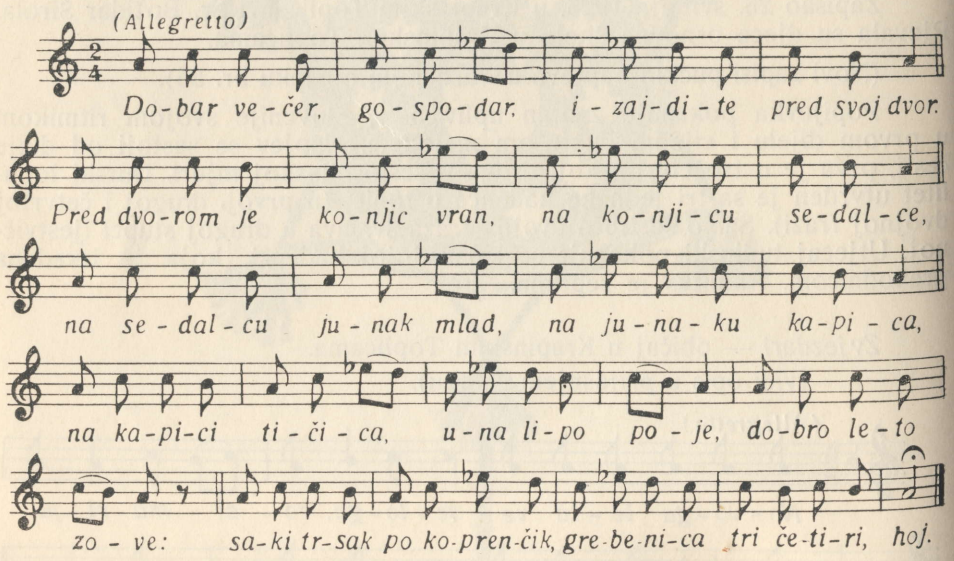

(koprenčik je naziv mjere za vino, grebenica je stari trs, razveden uz zemlju, pa nosi obilno ploda).

Kada svrše ovu popijevku i dobiju dar, zahvale se — pjevajući po istom napjevu ovako:

Fala, fala, gospodaru,
gospodaru, gospodinje,
na vem lepom daru.

Zapisao mjeseca prosinca 1926. dr. Božidar Širola. Pjevala Kata Brusan stara oko 55 godina, seljanka, rodom iz Žakanja općine Ribnik. Naučila je popijevku slušajući je svake godine u svom selu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 7).

Ova je starinska popijevka primjerom, kako se iz istarskog tonskog niza pomalo izrađivao molski tonalitet. Ako se stalna akcidencija pred petom stupkom ukloni, sav je duktus melodijski u molu. Upravo po toj akcidenciji se zapaža, kako još nije harmonsko poimanje pojedinih ljestvičnih stupaka potpuno razvito, već se sav tonski izražaj shvaća melodijski (dohvatanje samih malih terca). Napjev se sastoji zapravo iz dvije dvojne fraze. U prvoj je uzmah prema gore, a u drugoj prema dolje. Ambitus je starogrčki frigijski tetrahord premašen za jednu stupku i ta je hromatski snižena.

Pokladna poskočica — običaj u Novom Selu u Slavoniji.

Na dan poklada kod plesa zapjeva se između svirke gajdaša ili tamburaša i pokladna poskočnica. Uz nju se pleše.

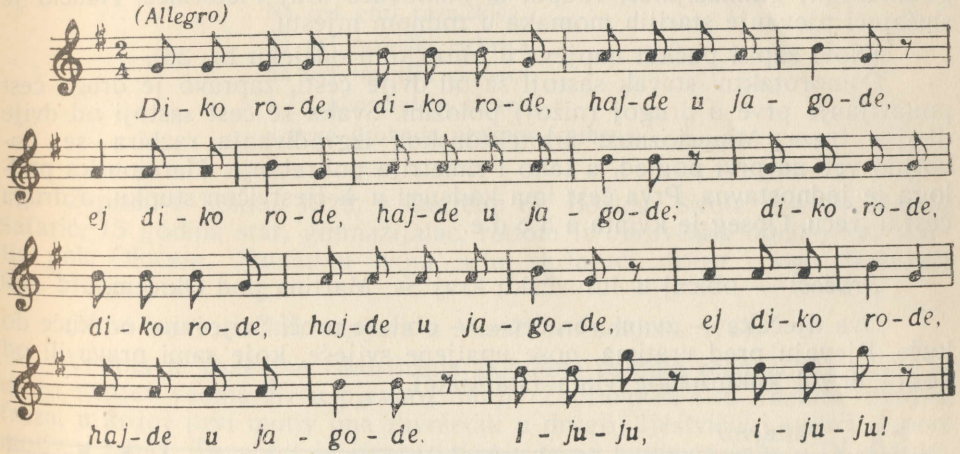

Diko, rode, diko, rode,
hajde u jagode,
ej diko, rode, hajde u jagode, ijuju, ijuju.

Preko druma, preko druma,
gdje je naša šuma,
ej preko druma, gdje je naša šuma, ijuju, ijuju.

Zapisao u novembru 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Marijan Markovac, učitelj građanske škole, rodom iz Novog Sela. Naučio pjevati još djetetom u rodnom mjestu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 9).

Izgrađeni durski tonalitet s vrlo jednostavnom harmonskom osnovom (T i D). Osmotaktni stavak sastoji se iz dvije česti, a svaka od njih iz po dvije dvojne fraze. Period je dobiven prostim opetovanjem osmotaktnog stavka. Koda se sastoji od dva uzvika, koji su samo približno označeni notama. Inače je ambitus vrlo uzak: trihord g a h. I ova je popijevka iz kraja, u kojem se pjeva dvoglasno, pa se durski tonalitet u tom dvoglasju neosporno očituje.

Poklade — običaj u Sulkovcima kraj Pleternice.

Dva se momka maskiraju kao konji, upregnu se u kolica i voze ih selom. Ima uz njih i pratilac.

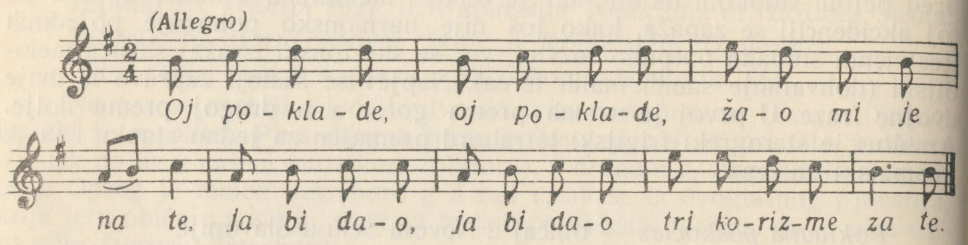

Iza toga pjevaju bilo kakovu bećarsku popijevku.

Zapisao u veljači 1927. dr. Božidar Širola. Pjevao Antun Filić, 15 godina star, gimnazijalac, rodom iz Sulkovaca kraj Pleternice. Naučio je slušajući pjevanje starijih momaka u rodnom mjestu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 36).

Osmorotaktni stavak sastoji se od dvije česti, zapravo je druga čest ponavljanje prve u drugoj (nižoj) položini. Svaka se čest sastoji od dvije dvojne fraze. Minucioznost arhitektonskog izgrađivanja razbira se dovoljno već na prvi pogled, a tako i simetrija pokretanja. Harmonska podloga je jednostavna. Prva čest ima kadencu u 4. ljestvičnu stupku, a druga čest u treću. Opseg je kvinta a h c d e.

Bračeci — običaj u Juruvčaku kraj Sv. Martina pod Okićem.

Dva dječaka — zvani »bračeci« — obilaze u oči Svijećnice od kuće do kuće. Pjevaju pred vratima, nose upaljene svijeće, koje sami prave ili od voska ili od kukuruznog vlata (stabljike).

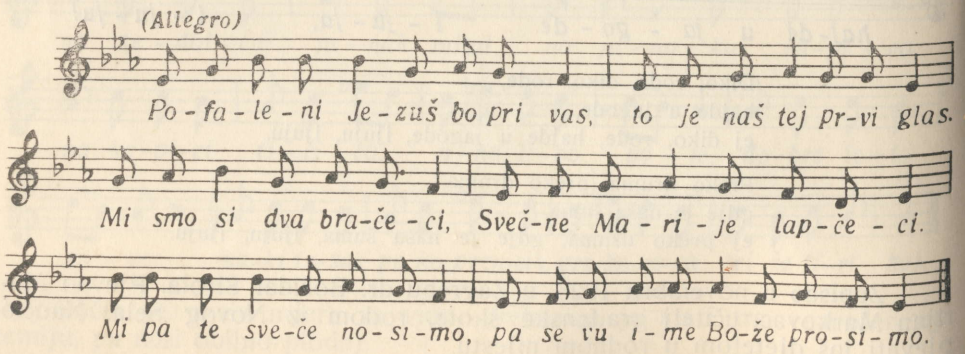

Pofaleni Jezuš bo pri vas,
to je naš tej prvi glas.
Mi smo si dva bračeci,
svečne Marije lapčeci.
Mi pa te sveče nosimo,
pa se vu ime Bože prosimo.

Kaj vu ime Bože zdavate,
to se pri Bogu najdete.
Gledajte gori, dečica,
je l' ide skorom Svečnica.
Gledajte gori, dečica,
je l' ide ofer, je li nej.

Kaj bi Marija v cirkvu šla,
kaj bi si sinka ofrala.
Lejpi je vrt ograjeni,
punu je ruž nasajeni.
Marija je ruže trgala,
kaj devojčicom vence pletala.

Drugu je ružu trgnula,
kaj Jezušu sencu delala.
Jezuš priboden tam leži,
pod njem krvavi pot stoji!
Marija pa komaj to dobi,
da se joj sinek prebudi.

»Sinek, oj sinek Jezušek,
kaj si ti senjal med nojco?
Ja sem ti senju senjala,
kaj su te Židvi vlovili.
Nikaj, oj nikaj, sinek moj,
raši te zemem naručaj.

Raši te zemem naručaj,
pa te odnesem dalečaj.
Raši te nesla križom svet,
neg bi te dala Judom prek.
Črez ovo pole široko,
črez ovu vodu gliboku,

Na onu goru visoku.
Na ovi gori ravničkica,
na ovi ravnički cirkvica,
na ovi ravnički cirkvica,
s črlenim ciglom zidana,
s tejm drobnim peskom frajhana.

Zapisao o Uskrsu 1929. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Martin Šafarić, 15 godina star, gimnazijalac, rodom iz Juruvčaka općine Sv. Martin pok Okićem. Naučio u svom selu slušajući druge i sam hodajući kao bračec.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku 173).

Veoma je značajno iskorišćena slobodna ritmika recitacijska, a da je uzato napjev veoma živ u pjevnoj liniji. Zapravo se i tu razbira dvojna fraza, u kojoj prvi motiv ima završetak u drugoj ljestvičnoj stupci, a prvi motiv u tonici. Tonalitet je izrazito durski (prvi motiv svršava u D, a drugi u T). Dok prvi motiv pokazuje u svojim počecima razne varijante, to drugi motiv pokazuje varijante upravo u svojim završecima. Ambitus je zapravo kvinta es - hes proširen zbog potreba kadence još i prehodnicom d u kadenci druge dvojne fraze.

Bračeci — običaj iz okolice zagrebačke.

Na Svijećnicu i na dan prije toga obilaze dva mala dječaka u zagrebačkoj okolici i u Hrvatskom Zagorju, nose sa sobom upaljenu svijeću i pjevaju. Dolaze u kuću, ukućani ih darivaju novcem ili drugom miloštom.

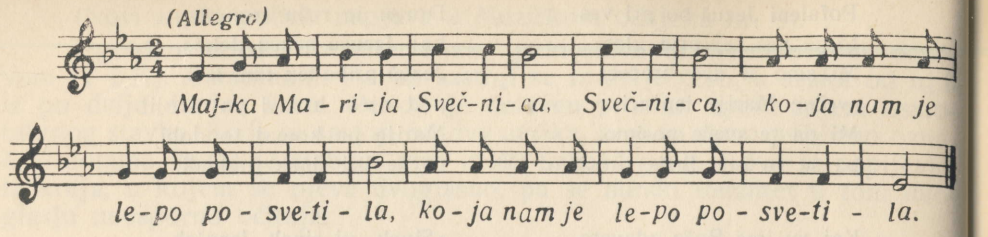

Majka Marija Svečnica, Svečnica,
koja nam je lepo posvetlila.
Majka Marija v crkvicu šla, v cirkvicu šla,
sobom popelala angela dva.
Daleki su puti temna je noć, temna je noć,
vužgi, Marija, tu nebesku luč.
Mi smo dva mali bračeci, bračeci,
majke Marije hlapčeci.
Pisane sveče nosime, nosime
sve u ime Božje prosime.
Ovoj popevki je konec i kraj, konec i kraj,
mi prosimo dare, pak idemo v kraj.

Zapisao u studenom 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao dr. Velimir Deželić, 37 godina star, privatni činovnik, rodom iz Wiena.

Naučio još kao dijete u Zagrebu slušajući pjevanje bračeca.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 8.).

Izraziti durski tonalitet, koji se odmah u prvim taktovima utvrđuje uznositom melodijom sastavljenom u glavnom od tonova toničkog trozvuka. Zanimljiva rasporedba motivne građe (tri put dvojna fraza + dva put četvorna fraza). Prvi dio svršava u 5. stupci, pa i prva čest drugog stavka tako svršava; kadenca na kraju je u tonici. Opseg napjeva je seksta.

Jurjevska popijevka — običaj u Krapinskim Toplicama.

U oči Jurjeva hodaju dječaci od kuće do kuće i pjevaju, da isprose darak. Ljudi ih darivaju.

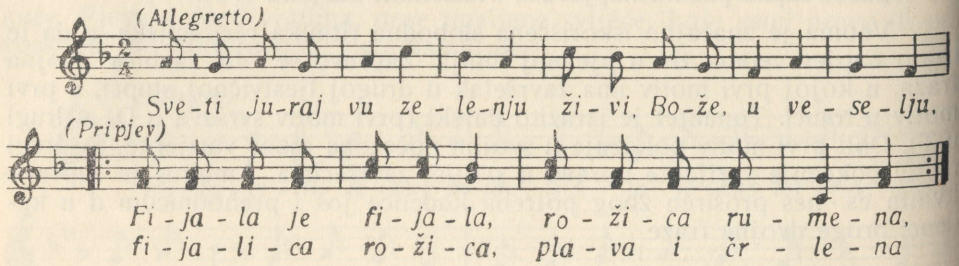

Sveti Juraj vu zelenju
živi, Bože, u veselju; (Pripjev)
fijala je fijala, rožica rumena
fijalica rožica, plava i črlena
Stante gore na poličku,
podajte mi klobasičku; fijala...
Stante gore na dijajnke,
podajte mi dve tri jajke; fijala.....
Če nam ne bte dali masla,
ne bu vam se krava pasla; fijala....
Če nam ne bte ništa dali,
hižu bumo potkopali; fijala...
Hižu bumo potkopali
Devojku vam bume hkrali; fijala....
Devojku vam bume hkrali,
vodu bume otpelali; fijala....

Zapisao 26.-V.-1927. u Krapinskim Toplicama dr. Božidar Širola. Pjevala školska djeca iz Krapinskih Toplica.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 54.).

Zanimljivo raspoređena motivna građa: dvije trojne fraze u prvom dijelu, a dvije dvojne fraze u drugom dijelu. Izraziti durski tonalitet utvrđen u dvoglasju drugog dijela napjeva. Melodijski je zanimljivo izgrađivanje obih trojnih fraza, u kojima završni motiv dolazi u raznim položinama. Završeci su u prvoj, drugoj i četvrtoj frazi u T, a u trećoj frazi u D. Prva čest svršava u tonici, a konačni je završetak u trećoj stupci. Opseg melodije je kvinta.

Jurjevska popijevka — običaj u Lupoglavu.

Ova se popijevka pjeva od Jurjeva do Ivanja, dok se pali krijes. Na seoskom raskršću sastaju se u prvu večer djevojke i momci (od 14 do 18 godina). Prvi momak, koji stigne, zaziva ostale: »Na kres, na kres! Ki neide na naš kres, ne bu jel sutra ni des« (zove i do četiri puta). Kada se skupe djevojke, zapjevaju donju popijevku. Iza njihove popijevke opet zazivaju momci: »Na kres, na kres! Ki ne ide na naš kres, nek mu bude sutra bukov les!« Opet djevojke pjevaju.

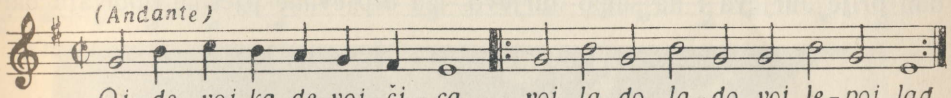

Oj devojka, devojčica; voj lado, lado, voj lepoj lad
gde si vodu zaimala; voj lado....
Tamo dole niže selo; voj lado....
Niže selo neveselo; voj lado....

Zapisao 19.-VI.-1930. u Lupoglavu Stjepan Dokušec, 16 godina star, gimnazijalac, rodom iz Lupoglava. Naučio pjevati u rodnom mjestu od starijih ljudi.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 175.).

Recitativna melodika bez određenog takta. Kao da je u tom napjevu važniji pripjev od početka. Tonalitet je molski. Prvi dio, življi u pokretanju kadencira u toniku iskorišćujući sve ljestvične stupke u opsegu sekste. Drugi dio mirniji i svečaniji pokreće se samo u tonovima toničkog molskog akorda.

Jurjevska popijevka — običaj u Pavlovcima kraj Požege.

Za vrijeme rata bila je Požeška gora stjecište vojnih bjegunaca (zeleni kader). Preko zime zimovali su bjegunci u obližnjim selima. Na Đurđevo bi se svi sakupili na podnožju Požeške gore kraj sela Matičevića. Svaki je ponio sa sobom od svog gazde, kod kojega je zimovao, kruha, mesa i rakije. Kada su se sastali, palili su puške, jeli su i pili, grlili se i ljubili. Uz njih se veselili i stanovnici obližnjih sela. Na Đurđevo nikom ništa na

žao ne učiniše. Taj bi dan izabrali i svog harambašu, a ovaj je polazeći s drugovima u goru zapjevao:

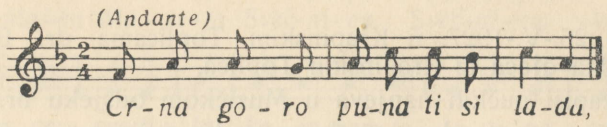

Crna goro, puna ti si lada,
Srce moje još punije jada.
Pjevaj, dreči, neka gora ječi,
nek se čuje, ko gorom putuje.

Zapisao mjeseca travnja 1930. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Ivo Petričević, 16 godina star, gimnazijalac, rodom iz Pavlovaca kraj Požege. Naučio pjevati od starijih u rodnom selu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 178.).

Cijeli je napjev zapravo samo trojna fraza oblika a a b. Prvi motiv ponavlja se u sitnijoj položini. Izraziti je durski tonalitet, koji se zapravo i ne miče iz tonične harmonije.

Jurjevska popijevka — običaj u Svetoj Nedjelji kod Samobora.

Tri ili više dječaka okite se zelenim granama pa obilaze selom na dan prije Jurjeva i na samo Jurjevo. Iza otpjevane pjesme dobivaju dar:

Sl. 19. Dječaci, koji na Jurjevo pjevaju u Sv. Nedjelji.

jaja ili novac. Ako ništa ne dobiju, pjevaju donju popijevku. Svakoj kući daju po jednu grančicu, koja se stavlja tamo, gdje kokoš sjedi na jajima.

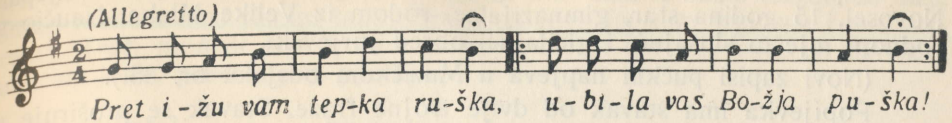

Zapisao 23. travnja 1930. u Svetoj Nedjelji dr. Milovan Gavazzi po pjevanju dječaka, koji su popijevku naučili u selu od starijih drugova. (Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 61.).

Popijevka se sastoji od stavka od dviju trojnih fraza, na kraju je dodatak, u kojem se opetuje druga trojna fraza. Ritmijska shema svih trojnih fraza je ista. Završeci sviju trojnih fraza u istoj — trećoj — ljestvičnoj stupci. Izraziti durski tonalitet. Opseg napjeva je kvinta g—d.

Jurjevska popijevka — običaj iz Velike Mlake.

Na Jurjevo u jutro idu selom dvije djevojčice (prebace preko sebe pleter od vrbovih šiba) a uz njih jedan momak, koji nosi košaru, pa sprema u nju darove. Najviše dobivaju na dar jaja.

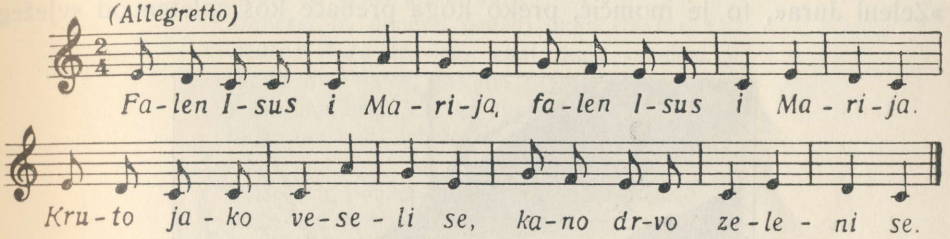

Zadnja dva stiha pjevaju se ovako:

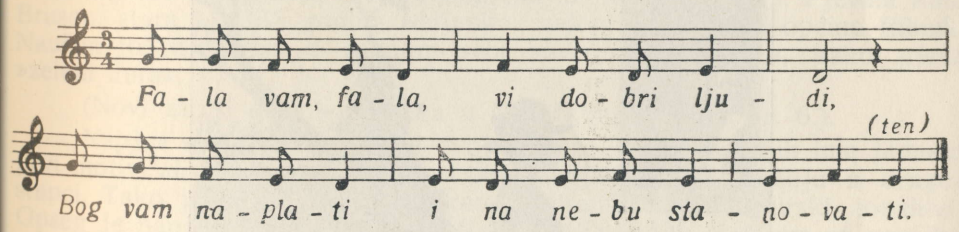

Falen Isus i Marija, falen Isus i Marija!
Kruto jako veseli se, kano drvo zeleni se.
Kano drvo u zelene, svati će se u vesele.
Sveti Juraj blage krvi, med vojaki bil je prvi.
Sveti Juraj koplje meće, on pozoja strašno seče.
Od pozoja lukavoga, jer se, Juro, ufaš Boga.
»Ufam, ufam, gospodine cele kuće i družine«.
Podajte nam vi sedalce, pa nam dajte dve tri jajce.
Ak nas ne te daruvali, mi vam bumo sinka krali,
sinka krali, otpelali srede luga zelenoga;
srede luga zelenoga, med ružice fijolice,
med ružice fijolice i med mlade devojčice.
Fala vam, fala, vi dobri ljudi!
Bog vam naplati i na nebu stanovati.

Zapisao u siječnju 1927. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Stjepan Novosel, 15 godina star, gimnazijalac, rodom iz Velike Mlake. Naučio u rodnom mjestu slušajući i gledajući obred jurjevski.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 35.).

Popijevka ima stavak od dvije trojne fraze. Stavak se proširuje u prividni period prostim opetovanjem. Ritmijska shema trojne fraze podudara se s onom u popijevci 17. Samo ovdje završeci nijesu jednaki; prva trojna fraza završuje u trećoj stupci, a druga u tonici. Ambitus napjeva je seksta : c—a. No dok je u samom napjevu izraziti durski tonalitet, to koda, kojom se završuje litanijsko redanje stihova cijele pjesme, ima ozbiljniji značaj. Ritmika je sasvim slobodno razvijena. Razbiraju se još dvije trojne fraze (sada u tročetvrtinskoj mjeri), od kojih prva završuje u sredovječnom dorskom tonusu, a druga u sredovječnom frigijskom tonusu.

Jurjevska popijevka — običaj u Žakanju općine Ribnik.

Na Jurjevo obilazi selom skupina dječaka (12 do 15 godina starih). »Zeleni Jura«, to je momčić, preko koga prebace koš spleten od svježeg

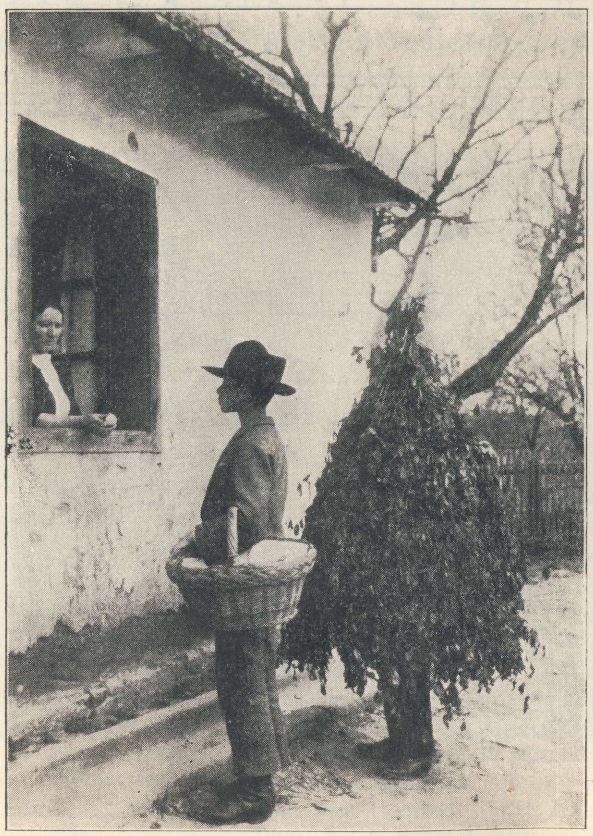

Sl. 20. »Đuro« i njegov pratilac (u Ivanovčanima kod Bjelovara).

zelenja tako, da se momak i ne vidi ili mu ostave samo otvor za lice. Drugi momak nosi visoku tanku brezu okićenu šarenim vrpcama i maramicama. Treći momak nosi košaru, u koju sabire darove, koje im darivaju ukućani kuće, pred kojom pjevaju.

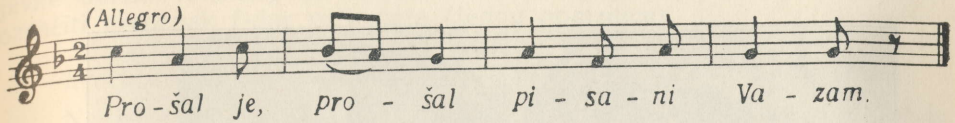

Varijanta za stih, u kojemu ima više slogova:

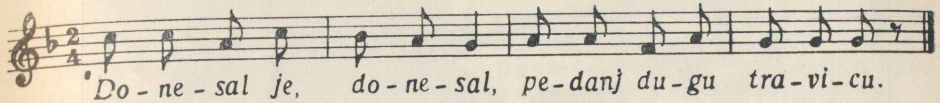

Prošal je, prošal pisani Vazam,
došal je, došal zeleni Jura.
Donesal je, donesal pedanj dugu travicu,
pedanj dugu travicu, lakat dugu mladicu.
Dajte mu, dajte, kaj mu premorajte:
dajte mu hrži, kaj se doma trži,
dajte mu soli, debeli vam voli,
dajte mu sira, da se ne ozira,
dajte mu pogače, da mu noga odskače,
dajte mu putra, da vam dojde sutra,
dajte mu groš, da vam dojde još.

Zapisao u prosincu 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevala Kata Brusan, stara oko 55 godina, seljanka, rodom iz Žakanja općine Ribnik. Naučila još djetetom u rodnom selu slušajući godinama, kako pjeva »zeleni Jura«.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 6.).

Napjev se sastoji od dvije dvojne fraze. Svaka od njih ima jednaki prvi motiv, ali u drugoj položini, a obje dvojne fraze završuju u drugoj stupci. Tako je to, ako se uzme kao harmonski osnov durski tonalitet. Opseg je napjeva kvinta f—c. Popijevka je iz kraja, u kojem se muzičko naziranje puka nije još sasvim iskristaliziralo u durski ili molski tonalitet (vidi tumač popijevci devetoj), zato bismo i ovu popijevku mogli gonetati sredovječnim dorskim tonusom. Pomoglo bi nas u tom rasuđivanju dvoglasje, u koliko je u onom kraju u običaju.

Jurjevska popijevka — običaj u Volavju kraj Jastrebarskog. (Vidi opis u prijašnjem članku).

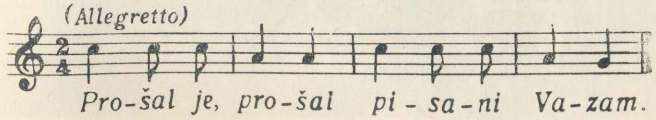

Nastavak teksta vidi u prijašnjoj popijevci.

Zapisao 16. travnja 1928. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Josip Restek, 13 godina star, gimnazijalac, rodom iz Volavja kraj Jastrebarskog. Naučio kod kuće slušajući pjevanje svojih drugova.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 177.).

Sl. 21. »Kraljice« u Strizivojni

Cijeli se napjev sastoji od dvije dvojne fraze sasvim jednake, samo što prva završuje u drugoj a druga u prvoj stupci. Tonalitet je teško odrediti. Mogla bi biti pentatonika, pa i miksolidijski tonus. No poznavajući kraj, iz kojega je ova popijevka, može se reći, da je osnov te popijevke durski tonalitet sa završetkom u drugoj stupci. Tada bi trebalo označiti predznak f-dur prijemeta (jednu ponizilicu).

Kraljice — običaj u Novom Selu u Slavoniji. (Vidi sl. 21.)

Na Duhove i Duhovski ponedjeljak obuku se djevojke u najbolje ruho. Na glavu meću šešir zakićen čapljinim perom i obložen dukatima. Ima takovih i do deset u družini. Uz njih su i tri »orubljice« prekrile glave koprenom i četiri djevojke kosu zakitile kupovnim cvijećem. Uz njih ide i gajdaš. Poredaju se sve dvije po dvije, najprije kraljice, pa orubljice, pa ostala kraljevska družba, a za njima »prosjaci« (momci, koji nose košare, pa u njih sabiru darove). Pjevaju i prolazeći selom, a kada uđu u kuću, pjevaju razne popijevke momcima i djevojkama u kući. Ušavši u bogatiju kuću zapjevaju ovu pjesmu:

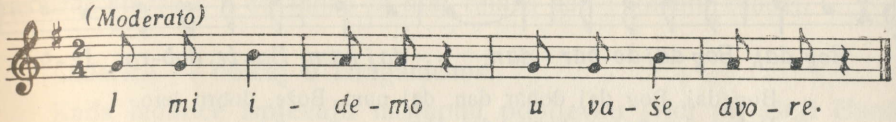

Kada ispjevaju cijelu strofu, dodaju ovaj pripjev:

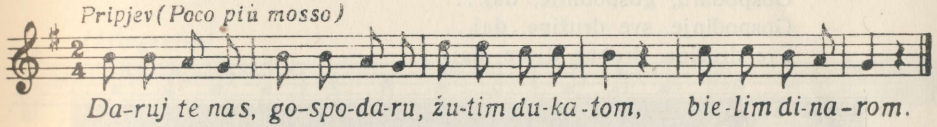

I mi idemo
u vaše dvore,
za pune stole.
Križ se odiže,
Tko ga podiže?
Djeva Marija
i Mandaljena. (Pripjev)
Darujte nas, gospodaru,
Žutim dukatom, bijelim dinarom

Moj bratac Mijo
oblake zbijo,
da kiša pada,
da trava raste,
da paun pase,
da perje gubi,
da seka bere,
da braca kiti.
Darujte nas, gospodaru,
žutim dukatom, bijelim dinarom.

Gospodin sjedi
na zlatnom stolu,
otpušćo noge
u hladnu vodu.
Biser se trunji,
u čašu pada.
Gospoda bere,
u derdan niže,
pa pod vrat veže.
S Bogom ostaj, dobar gazda,
i mi sa njime, i mi sa njime.

Zapisao u listopadu 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Marijan Markovac, učitelj građanske škole, rodom iz Novog Sela. Naučio pjevati u rodnom mjestu još djetetom slušajući godinama pjevati kraljice. (Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 10).

Popijevka se sastoji zapravo od jedne dvojne fraze od pet nota u opsegu terce. Krajni primitivizam. Najzanimljivije je kod toga to, da to i nije dječja popijevka, već je pjevaju odrasle djevojke. Koda popijevke je življa i ritmijski i melodijski. Kreće se u opsegu kvinte a sastoji se od tri dvojne fraze, pa izlazi kao mali stavak s dodatkom. Kadenca je u tonici. Izraziti durski tonalitet.

Ladarice — običaj u Draganićima.

Četiri djevojčice »ladarice« u bijelom i crvenom ruhu s crvenim rupcem na glavi, u ruci im kitica poljskog cvijeća, prolaze selom zaustavljajući se pred vratima dvorišta svake kuće. Obilaze na dan prije Ivanja.

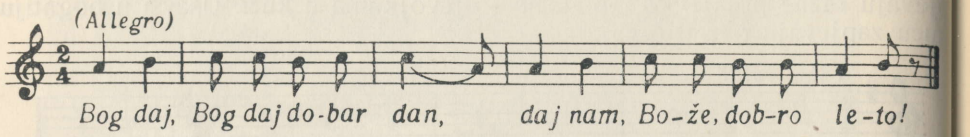

Bog daj, Bog daj dobar dan, daj nam, Bože, dobro leto.
Dobar dan tomu stanju, daj nam...
Tomu stanju poštenomu, daj nam...
Poštenomu gospodaru, daj...
Gospodaru, gospodinje, daj...
Gospodinje, sve družine, daj...
Sve družine, drobne djece, daj...

Sl. 22. »Ladarice« u Draganićima

Zahvaljuju pjevajući po istom napjevu ovu popijevku:

Dajte, dajte, kaj kanite, daj nam, Bože, dobro leto
Hvala, hvala mila sestro, daj nam...
Bog te daruj i Marija, daj nam...
I Marija, majka Božja, daj nam...

Popijevka se pjeva tako, da jedan par djevojčica pjeva prvi stih, drugi par djevojčica drugi stih, pa se tako mogu brzo izmjenjivati, a da imadu dosta vremena i za odah.

Zapisao 8-VI-1925 u Draganićima dr. Božidar Širola. Pjevale Lucija Bahorić, Kata Bene, Verona Bahorić i Kata Misir, djevojčice od 7 do 11 godina rodom iz Draganića. Naučile od starijih drugarica u selu.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 171).

Napjev se sastoji od dvije trojne fraze, potpuno simetrički izgrađene. Prva završava u tonici, a druga u drugoj ljestvičnoj stupci. Tako je to, ako se uzme, da je osnov napjeva u molu. No budući, da je opseg napjeva vrlo uzak (terca a h c), može se noti finalis dati i tonalni značaj.

Ladarice — običaj u Draganićima.

Kada ladarice ispjevaju nastupnu popijevku (vidi prijašnji člančić), uđu u dvorište i ondje pjevaju donju legendu. Svršivši pjevanje prime dar, zahvale se (zahvalnu popijevku vidi u prijašnjem člančiću) i odu u drugu kuću.

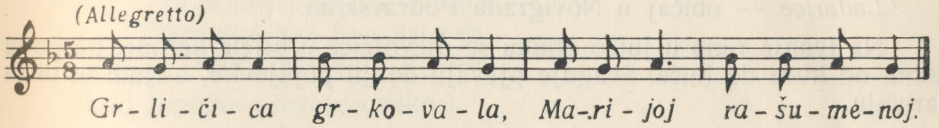

Grličica grkovala, Marijo(j) rašumeno(j)
grkovala, zrnce brala, Marijo(j) rašumeno(j)
zrnce brala, Ivu zvala, Marijo(j) rašumeno(j)
„Odi, Ive, kralj te zove, Marijo(j) rašumeno(j)"

Nastavak teksta nije zapisan.

Zapisao 7. lipnja 1925. u Draganićima dr. Božidar Širola. Pjevale iste kao i prijašnju popijevku.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 172).

Ma da je harmonski osnov ovog napjeva durski, što se bolje još može razabrati iz dvoglasja, u kojem se ova popijevka redovno pjeva, ipak o starosti njezinoj svjedoči ne samo uski ambitus (terca g a hes), pa petosminska mjera, već i jednostavnost arhitektonike. Napjev se sastoji zapravo samo od jedne dvojne fraze.

Ladarice — običaj u Metliki u Belokranjskoj.

»Ladarice« — četiri djevojčice — dolaze i na hrvatsku stranu preko Kupe, pa »ladaju« u obližnjim selima. Uz njih je momak, koji sabire darove, kojima ih darivaju, i brani ih, ako treba.

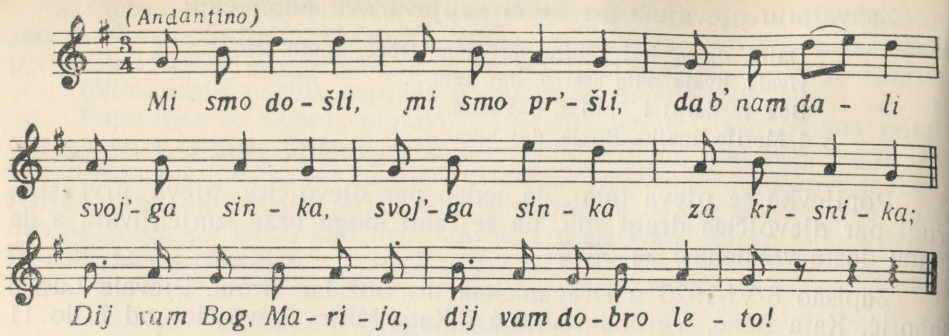

Zapisao u prosincu 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevala Kata Brusan, oko 55 godina stara seljanka, rodom iz Žakanja općine Ribnik. Naučila pjevati od djevojaka „ladarica", koje su iz susjedne Metlike dolazile u njeno selo, da ladaju.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 5).

Ova je popijevka iz područja, u kojem se ukrštava tradicija hrvatska i slovenačka. U prvom dijelu, koji se sastoji od tri dvojne fraze, čista je slovenačka tradicija, a u drugom dijelu (zapravo dodatku) može se osjetiti — jer ima u duktusu napjeva manjih intervalnih pomaka — utjecaj hrvatski. Popijevka je po svojoj jednostavnosti (prva dvojna fraza opetuje se uz male varijante upravo tri put) pravi dječji napjev.

Ladarice — običaj u Novigradu Podravskom.

Na Ivanje rano u jutro obuku se djevojčice u bijele haljine, pa pođu selom od kuće do kuće. Svagdje pjevaju donju popijevku, a ljudi ih onda darivaju.

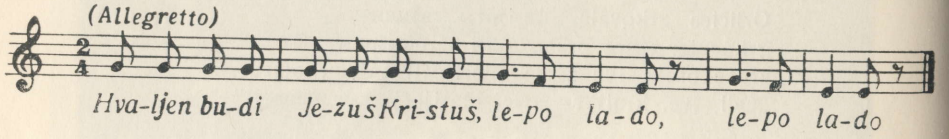

Hvaljen budi Jezuš Kristuš, lepo lado, lepo lado.
Dejte, dejte, kaj imate, lepo lado, ...
Podajte nam Ivaneka, lepo lado, ...
Ivaneka Isuseka, lepo lado, ...
pa ga bumo selom nesle, lepo lado, ...
pod jabuke zelenike, lepo lado, ...
Pak se bumo s njim igrale, lepo lado, ...
Pometite bele dvore, lepo lado, ...
bele dvore i komore, lepo lado. ...
Podojite šare krave, lepo lado, ...
šare krave i murave, lepo lado, ...
Bog poživi gospodara, lepo lado, ...
gospodara, gazdaricu, lepo lado, ...
koja će nas darovati, lepo lado, ...
Mi od vas, Bog pri vas, lepo lado, ...

Zapisao 16. travnja 1928. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevao Stjepan Cirkvenec, 11 godina star, gimnazijalac, rodom iz Novigrada Podravskog. Naučio pjevati u kući od majke.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 60).

Recitativna shema popijevke završuje se u pripjevu, koji sastoji od dvije jednake dvojne fraze s malo razvijenijom melodikom. Uski ambitus napjeva (trihord e f g) gotovo onemogućuje utvrđenje harmonskog osnova. Najbliži je srednjevjekovni frigijski tonus.

Krisnice — običaj u Žakanju općine Ribnik.

»Krisnice« idu u večer pred Ivanje, kada sunce zađe; selom obilazeći i pjevajući saberu i po nekoliko stotina jaja, što im domaćice darivaju. »Krisnice« su četiri djevojčice, pjevaju sve po dvije, jedan stih jedan par, drugi stih drugi par. Obučene su u bijelo ruho, za pregaču zataknu rupce. Na glavi im crveni svileni rupci. S njima ide jedan muški; zove se »krisnik« ili »krisnar«. Dok idu selom, »krisnik« piska na »pisku« i prebire s prstima. (Pisak su dvojnice, kupljene negdje na vašaru).

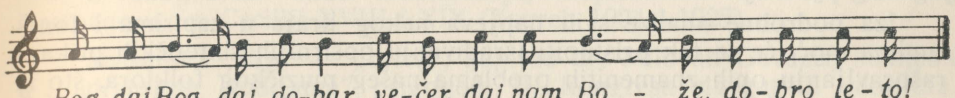

Bog daj, Bog daj dobar večer, daj nam, Bože dobro leto.
Tote lepo pometeno, daj nam...
To pomela devojčica, daj nam...
Devojčica lipa Jane, daj nam...
I razmela lipa Roze, daj nam...

(Kod župnika pjevaju ovako:)

Lepa postelj pogrnjena, daj nam...
Na njoj leži belo telo, daj nam...
Belo telo redovničko, daj nam...
koj mašuje za sve duše, daj nam...
za sve duše preminuće, daj nam...
preminuće i živuće, daj nam...

(Kod gazde seljaka opet ovako:)

Izrasla je konopljica, daj nam...
Konopljica tanka i visoka, daj nam...
To ni bila konopljica, daj nam...
Već to bila devojčica, daj nam...

Zapisao u prosincu 1926. u Zagrebu dr. Božidar Širola. Pjevala Kata Brusan, oko 55 godina stara seljanka rodom iz Žakanja općine Ribnik. Naučila pjevati još djetetom i sama je bila krisnica.

(Novi zapisi pučkih napjeva u Muzičkom odsjeku br. 4).

I ova je popijevka vrlo uskog ambitusa (trihord a h c). O starosti njezinoj svjedoči ne samo taj uski ambitus već i sasvim slobodni recitacijski ritam pjevne linije. Ako i jest harmonski osnov molski, kao da se iz njega ipak razbira srednjevjekovni jonski tonus.

Kratke analize pojedinih popijevaka pokazuju postupak, kojim se u Odsjeku za pučku muziku razrađuje građa sabrana u zapisima i fonogramima.

Nijedan zapis ne može vjerno podati sam pučki napjev, već i zbog primitivnog načina pjevanja. Zato je i oznaka tempa samo približna (metnuta u zagrade); ne da se točno fiksirati, jer je i pjevač mijenja prema svom raspoloženju. Većeg luka za oznaku fraziranja ne treba naznačivati, jer će pjevač redovno nastojati izdržati u jednom dahu cijeli rečenični sklop (tj. cijelu dvojnu ili trojnu frazu).

Pjeva se iz puna grla, snažno i s velikim naporom, a pojedine se stupke ljestvične dohvaćaju redovno portamentima, koji put i malim ukrasima, koje je nemoguće pismom fiksirati. Zato je za kontrolu zapisa toliko potreban fonogram. Fonografiraju se ipak samo najznačajnije popijevke, jer za uspjeli fonogram treba imati i pjevača, koji hoće i može pred aparatom (fonografom) pjevati. U mnogo je slučajeva teško nagovoriti pučkog pjevača, još teže pjevačicu, da uopće pjeva — često se ustručavaju zbog predrasuda, pa i zbog praznovjerja; drugda pak pjevač (starac ili starica) nema dovoljno zvučna grla, pa je fonografska snimka njegovog pjevanja sasvim slaba.

Iza podrobne analize svih napjeva nekog kraja u zapisima i fonogramima moći će se tek pristupiti izrađivanju opširnijih sintetičkih prikaza i raspravljanju onih znamenitih problema našeg muzičkog folklora, što ih on nameće našim zavodima i našim naučenjacima. Zamašaj tih problema velik je ne samo za potpuno upoznavanje naše pučke muzičke tradicije, već i za općenitu komparativnu muzikologiju.

Iza podrobne analize, iza sintetičkog prikaza moći će se tek dati potpuno kritičko izdanje popijevaka jednog kraja, pa će se tek onda jasno razabrati, koliko mnoštvo sasvim različnih muzičkih tradicija još danas postoji u našem narodu. Na ovu značajnu činjenicu prvi je upozorio Ludvik Kuba u svom predavanju o istarsko-dalmatinskoj popijevci na Internacionalnom muzikološkom kongresu u Wienu god. 1906.

STUDIJE, RADOVI I PUBLIKACIJE IZRAĐENE ZA MUZIČKI ODSJEK ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU

Spasavajmo naše narodno muzičko blago, napisao prof. Vladimir Tkalčić, štampano u Sv. Ceciliji XVI (Zagreb 1922).

S fonografom kroz Međumurje, napisao dr. Milovan Gavazzi, štampano u Sv. Ceciliji XVIII i XIX (Zagreb 1924 i 1925).

Jadranska „lira" — „lirica", napisao dr. Milovan Gavazzi, štampano u „Jadranskim studijama" prigodom III kongresa slavenskih geografa i etnografa (Zagreb 1930).

Pučka glazbena umjetnost u Macedoniji, napisao Ludvik Kuba, štampano u Sv. Ceciliji XXI (Zagreb 1927).

Sakupljanje i čuvanje pučkog muzičkog blaga, napisao dr. Božidar Širola, štampano u Novostima (Zagreb 1927).

Haydn und Beethoven und ihre Stellung zur kroatischen Volksmusik, napisao dr. Božidar Širola, štampano u Kongressbericht der Beethoven-Zentenarfeier (Wien 1927).

Staroslavenski koral, napisao dr. Božidar Širola, štampano u „Kolu", naučno-književnom zborniku Matice Hrvatske, (Zagreb 1927).

Muzika u Hrvata Čakavaca, napisao dr. Božidar Širola, štampano u „Jadranskim studijama" prigodom III kongresa slavenskih geografa i etnografa (Zagreb 1930).

Krijesnice, ladarice, napisao dr. Božidar Širola, štampano u „Jutarnjem listu" (Zagreb 1925).

Pučki pjesnik legenda, napisao dr. Božidar Širola, štampano u Hrvatskoj Straži (Zagreb 1930).

Značajke pučkog pjeva na Rabu, napisao dr. Božidar Širola, štampano u Sv. Ceciliji XXII (Zagreb 1928).

Pučka muzika na otoku Rabu, napisao dr. Božidar Širola, štampano u Jugoslovenskom muzičaru (Zagreb 1928).

O svojim naučnim putovanjima predložio je dr. Božidar Širola muzejskoj upravi izvještaje:

Izvještaj o putu u Macedoniju (1920), rukopis,

Izvještaj o putu po Krku (1926), rukopis,

Izveštaj o putu u Beč (o eksaktnim metodama, kojima se mogu odrediti sitnoće tonova na fonogramu), (1927), rukopis,

Izveštaj o putu po Rabu (1928), štampa se u Zborniku za narodni život i običaje sv. XXVIII,

Transkripcija i tumač starog dvoglasnog Sanctus iz Cod. St. Mariae Jadrensis, fol 32 v, (1927), rukopis,

Izvještaj o putu u Novi Vinodolski (1928), rukopis,

Izvještaj o putu u Novalju na Pagu (1929), rukopis,

Predavanja o pučkoj muzici u Pučkom sveučilištu u Zagrebu 1923, rukopis.

ZUSAMMENFASSUNG

I. *Die Abteilung für Volksmusik* im Ethnographischen Museum in Zagreb wurde im Jahre 1921 gegründet. Diese Abteilung soll die melographische Sammelarbeit organisieren, zugleich nach Methoden der modernen vergleichenden Musikwissenschaft verfahren. Die Untersuchungen sollen ermöglichen, die kritischen Ausgaben der Volksmusik zu veröffentlichen, dazu noch in wissenschaftlichen Abhandlungen die Probleme der südslavischen Musik-Ethnographie zu bearbeiten.

In ihrer Fachbibliothek hat die Abteilung für Volksmusik alle Ausgaben der südslavischen Volksgesänge, weiter die grossen Ausgaben der Volkslieder anderer Völker; dazu noch diejenigen Werke, in denen die Fragen, welche mit der Untersuchung der Volksmusik schlechthin zusammenhängen, bearbeitet sind. Diese Bibliothek soll auch Werke der vergleichenden Musikwissenschaft enthalten.

Eine selbständige vollkommen eingerichtete phonographische Werkstätte konnte die Abteilung für Volkmusik — wegen bescheidener Dotationen — nicht gründen. Deswegen trat sie — laut einer Abmachung — mit dem Phonogramm-Archiv der Akademie der Wissenschaften in Wien in Verbindung. Die phonographischen Aufnahmen der Abteilung für Volksmusik in Zagreb wurden zuerst mit einem Archiv-Phonographen Type III (Ab. 1.), später mit einem eigenen Archiv-Phonographen Type 1927 (Ab. 2) gemacht. Die Abteilung für Volksmusik in Zagreb sendet ihre Aufnahmen an das Phonogramm-Archiv in Wien, das diese Aufnahmen verarbeitet und die Abgüsse dieser Aufnahmen der Abteilung für Volksmusik in Zagreb zum Selbstkostenpreis liefert. Die Negative der Aufnahmen verbleiben im Phonogramm-Archiv in Wien.

Eine Sammlung der südslavischen Volks-Musikinstrumente hatte die Abteilung für Volksmusik aus der kleinen Sammlung solcher Instrumente, genannt die Kuhač' sche Sammlung (übergeben von der Gesellschaft der Musikfreunde „Hrvatski Glazbeni Zavod" in Zagreb) planmässig zusammengestellt. Die Kuhač'sche Sammlung zählte 59 Instrumente. Weitere Instrumente kamen teils durch Schenkungen teils durch Einkäufe dazu. Heute ist diese Sammlung erweitert worden und enthält über 250 Gegenstände, darunter auch ältere und wertvolle Stücke aller Arten der südslavischen Volks-Musikinstrumente.

Die melographische Sammelarbeit der Abteilung für Volksmusik leiteten Dr. Milovan Gavazzi und Dr. Božidar Širola. Der erste ist Professor der Ethnologie an der Universität, der zweite Professor der Technischen Mittelschule in Zagreb. Beide sind als freiwillige Mitarbeiter schon seit der Gründung in der Abteilung für Volksmusik unaufhaltsam tätig.

Um die Volksmusik an Ort und Stelle studieren und die nötigen phonographischen Aufnahmen machen zu können, wurden mehrere Studienreisen unternommen, und zwar in Jahre 1920 nach Süd-Serbien und Mazedonien (Dr. B. Širola); im Jahre 1923 nach Markuševec bei Zagreb (Dr. M. Gavazzi und Dr. B. Širola); im Jahre 1924

nach Međumurje, Murinsel (Dr. M. Gavazzi); im Jahre 1925 nach Draganići in Pokuplje (Dr. M. Gavazzi und Dr. B. Širola); im Jahre 1926 nach Borčec bei Zagreb (Dr. B. Širola) und auf die Insel Krk (Dr. B. Širola); im Jahre 1927 auf Insel Korčula (Dr. M. Gavazzi) und nach Krapinske Toplice (Dr. M. Gavazzi und Dr. B. Širola); im Jahre 1928 auf die Insel Rab (Dr. B. Širola) und nach Novi Vinodolski (Dr. B. Širola); im Jahre 1929 nach Podravina (Dr. M. Gavazzi) und auf die Insel Pag (Dr. Božidar Širola).

Ausserdem wurden phonographische Aufnahmen — je nachdem sich eine günstige Gelegenheit geboten hat — auch im Ethnographischen Museum in Zagreb ausgeführt. So sind Volkslieder aus Đakovština, aus Kralje (in Bosnien), aus Rečica—Luka (in Pokuplje), aus Brezovica, aus Kistanje (in Dalmatien), aus Brest (in Istrien), auch lyrische türkische Gesänge aus Skoplje (Süd-Serbien) — aufgenommen worden.

Mit besonderer Sorgfalt hatte die Abteilung für Volksmusik sogenannte rituelle Lieder gesammelt und studiert. Diese Lieder sind erstens an sehr alte Volksbräuche (bei der Hochzeit, während der Erntezeit, Klagelieder, andere Dorffeier während der Weihnachtszeit, am Lichtmesse-Tag, in der Faschingszeit, am St. Georgstag, in der Pfingstzeit, am St. Johannistag u. a.) gebunden und sind deswegen in der reinsten Gesangtradition heute noch mancherorts in der mündlichen Überlieferung erhalten. Da aber solche Volksbräuche mit dem Eindringen der Kultur in das Volksleben meistens rasch verschwinden, vergisst man auch die Volkslieder, welche bei solchen Gelegenheiten gesungen wurden. Zuletzt sind solche Volksgesänge in der Fachliteratur recht selten anzutreffen. Es wurden auch epische Gesänge (mit Gusle-Begleitung), weiter auch die Tanzmusik — auf der Dudelsackpfeife und an den primitiven Hoboen ausgeführt — phonographiert. Ein grosser Gewinn für das Studium der südslavischen Musik-Folklore sind die Aufnahmen des altkirchenslavischen Chorals auf den Inseln Krk, Rab, Pag. Sehr interessant sind die Aufnahmen der Tanzlieder zum Volkstanze »kolo«, aufgenommen in Kotoriba (Murinsel) und Novi Vinodol (Kroatisch. Küstenland). Die grösste Zahl der Aufnahmen enthält lyrische Gesänge (Balladen und Liebeslieder). Bei diesen Gesängen hat man bei dem Aufnehmen daran geachtet, dass zuerst diejenigen aufgezeichnet werden, die durch die Tradition geheiligt als sehr alt gelten; weiter solche neueren Gesänge, bei denen ein Eindringen neuerer Kunstanschauungen (das Dur- und Moll-Tonalitätsgefühl) in die ältere Tradition konstatiert wurde.

In der Sammlung neuer Aufzeichnungen der Volksgesänge sind zurzeit über 200 in der Literatur noch nicht bekannter Volksgesänge eingetragen.

II. *Die Methoden der Melographie.* Nach der Aufzählung moderner Methoden der vergleichenden Musikwissenschaft, welche Dr. Robert Lach in seiner umfangreichen Studie »Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme« erklärt hat, sind nacheinander diejenigen Verfahren erörtet, nach denen die südslavischen Melographen bei ihren Aufzeichnungen der Volkslieder nach dem Gehör arbeiteten. Es sind diesbezügliche Erörterungen von Fr. Ks. Kuhač, L. Kuba, Dr. Vinko Žganec und Vladan Đorđević ausführlich besprochen, die wichtigsten Ergebnisse ihrer Untersuchung und ihrer Erfahrung gegeben.

Der Melograph muss das ganze Tonmaterial kennen: die temperierte und die natürliche Intonation, alle Tonleiter: die Dur - und Moll-Tonleiter, wie die altkirchlichen, altgriechischen und orientalischen Tonreihen. Er sollte eine längere Zeit in jener Gegend leben, wo er die Volksmusik studieren, die Volkslieder aufzeichnen möchte, damit er den Geist der Volkstradition erfasst. Nur fördernd kann ein Mitarbeiter bei der Aufzeichnung der Volkslieder sein, da er den vollständigen Text gleich aufzeichnen kann. Der Melograph muss die Sänger wählen, er muss sie auch kontrollieren. Er darf das Volkslied erst dann aufzeichnen, wenn er selbst im Stande ist, das Lied vorzutragen; denn bei einem Vortrage nach seiner Aufzeichnung können

seine früheren Sänger später ihn kontrollieren. Die Hand kann nicht so schnell schreiben, wie die Sänger singen; eine fertige Aufzeichnung kann deswegen der Melograph erst nach dem Anhören mehrerer Strophen, welche die Sänger nacheinander zu singen pflegen, gewinnen. Da der Volkssänger bei seinem Vortrage oft improvisiert — besonders in der Phrasierung, auch in der Anwendung verschiedener Gesangmanieren (Portamento u. ä.) — kann der Melograph alle diese Gesangverzierungen überhaupt nicht aufzeichnen. Das enthält unverfälscht nur eine phonographische Aufnahme. Gerade so erleichtert eine phonographische Aufnahme die Aufzeichnung der mehrstimmigen Gesänge, die Zweistimmigkeit beim Hoboenspiel oder bei dem Gesang mit Gusle-Begleitung. Der Melograph muss das Volkslied als einen Teil der gesammten Lebensäusserung und Lebensanschauung des Volkes erfassen, deswegen muss er zur Melodie auch eine Beschreibung des Volksbrauches, bei dem das Volkslied gesungen wurde, beifügen. Zuletzt darf der Melograph bei seiner Arbeit nicht nur die »schönen« und die »bedeutsamen« Volkslieder aufzeichnen; er soll trachten je mehr Material anzusammeln. Die Erklärung, die Erörterung, die Sichtung und die Beurteilung des gesammten Materials ist eine spätere Arbeit, die Arbeit der vergleichenden Musikwissenschaft.

III. *Die Sammlung der Phonogramme* enthält ein Verzeichniss (I.) aller phonographischen Aufnahmen mit der genauen Angabe des Inhalts, der Sänger bzw. der Instrumentalisten, des Aufnahmeortes und des Phonographisten. In beiden weiteren Verzeichnissen sind die Aufnahmen nach ihrem Gehalte (II.), dann nach den musikethnographischen Gebieten (III a), zuletzt nach den Aufnahmeorten (III b) geordnet.

IV. *Die Sammlung der Volks-Musikinstrumente* enthält ein Verzeichniss der Musikinstrumente mit der Angabe des Ortes ihrer Provenienz und der laufenden Zahl des Inventars. Die Instrumente sind nach ihrer Gattung geordnet. Um eine leichtere Orientierung zu ermöglichen, sind statt der Beschreibungen schematische Bilder beigegeben.

I. Saiteninstrumente.

1. Streichinstrumente: a) Gusle mit einer Saite Abb. 3., b) Gusle mit zwei Saiten, c) Gusle mit einer Saite, kleine Kinderinstrumente, d) Lirica (Fiedel) Abb. 4., e) Gingara, Kinderspielzeug aus Maisstroh, Abb. 5.

2. Zupfinstrumente: verschiedene Arten der Tambura, Abb. 6.

II. Blasinstrumente.

1. Labialpfeifen: a) Flöten, b) Panflöten, Abb. 7, c) einfache (Abb. 8.), zweifache (Abb. 9.), dreifache und vierfache Pfeifen, g) und h) Vogel und Anrufpfeifen, i) Keramische Kinderspielpfeifen, Abb. 10.

2. Rohrblattinstrumente: a) Diple (Doppelflöte), Abb. 11., b) Dudelsackpfeife, Abb. 12., c) Hoboen, Abb. 13., d) Hörner aus Weidenbaumrinde Abb. 14.

3. Hörner und Trompetten: a) Hörner, Abb. 15., b) Holztrompetten und Kürbisstrompetten, Abb. 16.

III. Schlagwerk: a) Brummtrommel, b) Rassel, Abb. 17., c) Tambourin, d) Trommel, e) Glocken.

V. *Die rituellen Volkslieder* bei den öffentlichen Jahresfeiern: a) Koledve (Weihnachtslieder), Abb. 18, b) Bračeci (Volkslieder am Lichtmesse-Tag); c) Faschingslieder, d) St. Georgslieder, Abb. 19 und 20, e) Kraljice (Pfingstlieder), Abb. 21, f) St. Johannislieder, Abb. 22.

Einem jeden Volkslied ist eine Beschreibung des bezüglichen Volksbrauches beigefügt; die Photographien sollen diese Beschreibungen ergänzen.

Nach jedem Volksliede ist eine kurze Analyse der Melodie gegeben. Eine kurzgefasste Übersicht dieser Analysen ergibt folgendes:

1) Der Tonumfang der Melodien ist meistens sehr klein: Trichord (10, 21 erster Teil, 22, 23, 25, 26); Tetrachord (1, 2, 3, 4, 8, 20); Pentachord (9, 11, 14, 16, 17, 19, 21 zweiter Teil); Hexachord (5, 12, 13, 15, 18, 24); den Umfang einer Septime bzw. einer Oktave haben die Melodien 7 und 6.

2) In harmonischer Hinsicht ist als älteste Tonreihe die istrische hervorzuheben. Ihre eigenartige Anordnung der einzeinen Tonstufen tritt aus den hier angeführten Melodien 1 und 4 nicht klar zutage, da — wegen des kleinen Umfanges — die erniedrigte 5. Stufe der Tonreihe überhaupt nicht ersichtlich ist. Sie ist wegen des Halbtonschrittes zwischen der ersten und zweiten Stufe am meisten mit dem kirchlichen phrygischen Tonus verwandt. Die erniedrigte 5. Tonstufe ist als Kennzeichen dieser Tonreihe in der Melodie 9 anzutreffen; diese Melodie zeigt aber in der Kadenz schon eine entwickelte Moll-Tonalität. Weitere alte Tonreihen sind in den Melodien 2, 3 und 25 anzutreffen: dorisch 2, phrygisch 25, lydisch (altgriech.). Reine Moll-Tonalität zeigen die Melodien 15, 22, 26; bei den beiden letzten — 22, 26 — ist die Tonalität nur unsicher zu ergründen, da sie einen zu engen Umfang haben (Trichord). Die meisten Lieder haben eine ausgesprochene Dur-Tonalität (5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24). Da zeigen sich auch einige Eigenarten der jugoslavischen Musik-Ethnographie, z. B. die Kadenzierung in die zweite Tonleiterstufe (in die Dominante) bei der Melodie 19, welche so oft bei den neueren und neusten Volksliedern anzutreffen ist.

3) Von den Taktshemen ist der $\frac{2}{4}$ — Takt am meisten vertreten (12 Weisen); dann die wechselnden Taktshemen, z. B. $\frac{5}{8}$ neben $\frac{3}{8}$ oder $\frac{4}{8}$, und a. (5 Weisen); weiter taktlose freie Rezitationsweisen (3 mal). Die Taktshemen $\frac{5}{8}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{6}{8}$ kommen je zweimal vor.

4) Die oft schön ausgeführte Arbeit in der Konstruktion einzelner Motive und Phrasen hebt als Formelement Zweitakte, Dreitakte, seltener Viertakte hervor.

Alle Lieder sind litanei-artig geformt. Einzelne Strophen werden der Reihe nach gesungen. Recht selten ist eine Coda anzutreffen (1, 21).

VI. Studien, Abhandlungen und Publikationen, ausgearbeitet in der Abteilung für Volksmusik im Ethnographischen Museum in Zagreb, von Prof. Vladimir Tkalčić, Ludvik Kuba, Dr. Milovan Gavazzi und Dr. Božidar Širola.

Dr. TOMO SMILJANIĆ-BRADINA: PLEME BRSJACI

I.

Brsjaci[1] naseljavaju središnje i jugozapadne predele današnje Južne Srbije, ali su se sačuvali kao najčistiji u dolini reke Velike (Treske), zatim u Železniku, u Babuni i u Župi Debarca. Današnje granice Brsjaka, prema shvatanju samoga naroda, bile bi sledeće: Na Zapadu, prema Mijacima, granica je Bistra planina, a prema Debranima i Ulufima, planina Stogovo i Karaorman. Prema ohridskom polju do klisure reke Sateske kod sela Mešeništa. Na jugu vododelnica Belićke planine obuhvata dolinu reke Semnice, pritoke Crne. Odavde, u pogledu granice Brsjaka, ima dve versije. Po jednoj Brsjaci se protežu i do Prespe, do padina Peristera, pa do izlaska reke Crne iz Pelagonije, a specijalno do sela Ovčarana. Dalje granica ide visijama Kajmakčalana i Selečke planine, spušta se do prvih terasa iza Pletvara prema dolini Vardara, da bi se okrenula prema planini Babuni i njenim padinama spustila se do samoga Vardara. Odatle bi granica bila desna obala Vardara, ali bi napustila doline Markove reke sve do Patiške. Odatle bi se ponovo spustila prema Skoplju, do Vodna, a zatim bi presekla Treskinu dolinu kod Puste Breznice. Odatle bi izišla na planinu Celovicu u Bukovik, ali u Kičevskoj kotlini spustila bi se preko Vardine i Sateske, da bi Zajas ostao izvan granica Brsjaka. Po drugoj versiji Brsjaci zahvataju, posle granice prema zapadu, samo dolinu Semnice, do suteske kod sela Bučin, a zatim napuštaju Pelagoniju sve do Barbarasa i Bahune. Dalje, prema Vardaru bila bi ista granica kao i u prvoj verziji.

U ovako prostranoj oblasti danas se razlikuju srednjevekovne naše župe: Kičevija (Gornja i Donja); Kopačka (G. i D.); Debarca (G. i D.); Krasta, Železnik (G. i D.); Resen; Prespa; Polje (Bitoljsko, Prilepsko); Vir; Pletvar, Babuna, Rabetino (G. i D.); Poreče (G. i D.); Has i Gornja Donja Sela kod Skoplja. Sve su ove župe, po shvatanju stanovništva, nastanjene Brsjacima, koji imaju skoro iste običaje, istu narodnu nošnju i isto narečje. Ali ipak svaka župa živi i svojim specijalnim životom, ne mešajući se ni još danas u srodstvenu pogledu sa susednom župom. Ni svoje staro ime Brsjak, Brsjaci, ne vole više, jer se radije nazivaju po imenima svojih župa: Kičevčani, Debrčani, Kopačani, Porečani, Krastjani, Babunci, Železničani, Rosenci, Prespanci, Poljani, Virjani, Pletvarci.

[1] Isp. moj rad: »Anciennes tribus serbes: Les Mijaks, Les Brsjaks et leurs voisins dans la Serbie Meridionale. Skoplje, 1930. i još ranije u »Narodnoj Starini« III.: Plemenske odlike Mijaka. Zagreb 1924. str. 61.

II.

U koliko se može danas doznati prema tradiciji i pričanju starih ljudi, nekada su Brsjaci živeli u rasturenim naseljima, zvanim »kraj«. U jednom kraju živela su »braća« koja su sačinjavala »brastvo«. I danas spominju »brastvo« u zdravicama, jer kažu: »svastvo — brastvo« (prilikom svadbi); ili: »da je živo brastvo«.

Sela su se stvorila pre dve-tri stotine godina na mestu nekoga kraja, ali i u selu ne zaboravlja se stari naziv, te se i danas raspoznaju delovi sela zvani Krajnikovci i Krajničanci. Čak su po neki rodovi dobili taj naziv i kao porodično prezime (Krajničanac). Svi su stari krajevi zahvatali jednu malu geografsku celinu (župu) i u Župi su imali svoj trg, a ranije i svoju tvrđavu, gde su im živeli poglavice. U svakoj župi i danas se viđaju ruševine tih tvrđava: kod Tujina u mestu Srbice, u G. Kičavi, kod Orlanaca i Miokaza u Rabetinu; kod Železneca u Železnecu i t. d.[2] Kada bi se stvorila sela, osnivač istoga davao je i svoje ime. Tako imamo: Malkovec, Popovec, Srbjani i t. d.

I kuća tih starih Brsjaka bila je je različita od današnje Kuća se je po staroslovenskom zvala »izba«, te i danas mesta tih starih naselja nose naziv i Izbišta. Izba je bila opšte poznata slovenska primitivna kuća. Tek sa stvaranjem sela nailazimo na nazive »kuća«, »stara kuća« i »kućištag«.

Danas su sela ili ravničarska (poljani), ili dolinska (rečani) ili pak visinska (planinci). Sva su sela zgrupirana i razlikuju se samo po građi kojom su pravljena i po tome da ili prevlađuje zemljoradnja ili stočarstvo. Stare su kuće nestale naročito za vreme ustanka 1903. godine, jer su mnoga sela bila spaljena, ili su pak mnogi posle toga prepravili svoje kuće. Izbe se mogu još vidjeti u Bitoljskom polju. U novoj kući izba se zove deo koji služi za ostavu mrsa.[3]

III.

Mnogobrojni su ostaci i tragovi starih naselja u predelima Brsjaka. Ima ih iz vremena Ilira i Tračana, zatim Jelina i Rimljana i Vizantinaca. Na primer: Pela, po kojoj bi se zvala Pelagonija; Herakleja (Bitolj); kod Strabona imamo Peoniju, Brianium (Kičevo?), Alcomene (?), Stymbara (Prilep?). Po Strabonu ovo su bili delovi Epira.[4] Skoro u svakom manastiru postoji trag poganskih svetišta ili žrtvenika. Često puta ploča je samo izvrnuta i na današnjem krišćanskom prestolu služi kao časna trpeza (Treskavac i dr.). U toponomastici susrećemo: Perister, Mijokazi, Arbanasi i dr. Stari put Via Egnatia granao se je, počevši od Resna i Bitolja, prema Kičevu i Skoplju i tragove starih puteva nailazimo kod Rabetina i u Poreču.

Najstariji tragovi srpskih naselja su mogile u Bitoljskom polju. Postoje i nazivi sela Mogila i Mogilci. Zatim postoje mnogobrojni nazivi: Srbica, Srpci, Srbjani, Srbinovo, Srbinovica, Srbljanica, Rašani, Raštanec: postoji

[2] Исп. П. Јовановића: Порече, у »Јужном Прегледу«, Скопље, стр. 30; Ј. Цвијић, Балканско полуострво и Јужнословенске земље, франц. изд., Paris, 1918. стр. 437. св. Томић, Дебарца, »Браство« 12. Београд.

[3] Опширније у »Насељима« С. К. Академије Београд, књ. 28.

[4] Strabonis Geographica, Paris, 1853., p. 272.

Varoš Kičevo

čak i naziv Hrvat i Hrvati.[5] Stevan Prvovenčani se je prvi spustio do predela Brsjaka, ali ih je ujedinio tek Milutin posle bitke kod Prilepa. Zatim nastaje izgradnja ili obnavljanje manastira: Sv. Gjordje Knežinski (u ruševinama), Slepče u Železniku, Slepče kod Prilepa, Prečista kod Kičeva i u Poreču, Treskavec, Markov manastir i t. d.

Turci su ove krajeve osvojili potpuno tek po smrti Kraljevića Marka, 1394. godine. Najveća pogibelj nastade za vreme sultana Sulejmana koji usled pobuna koje nastadoše naredi da se hrišćani pomuslimane, a crkve i manastiri pretvore u džamije i tekije. Ali muftija Džemal i paša Nizi savetovaše sultanu da povuče ovu naredbu, jer neće dati željene rezultate.[6] Tada su zaista bile porušene mnoge bogomolje, ali su docnije iste obnavljane samo veoma malih razmera: dužina je morala biti do 3 m, širina do 2, a visina do 2.5 m. Njih danas zovu »crkvica« i sačuvane su u velikom broju. U njima ima lepih fresaka iz XVI. stoleća, a najljepše su u Lazarovcima, pa kod Oreovca i Plasnice u Kičeviji. Tragove starih građevina sakrivaju najčešće šumarci, zvani »Znakovi«.

IV.

Brsjaci su za vreme Turaka preživeli mnoge nedaće i pokolje, ali su se često puta dizali na ustanak i svetili se. Najveće njihove pobune desile su se 1689. i 1739. godine. Ovih godina izvršeno je i emigriranje

[5] Исп. Речник Места Краљевине Југославије. Београд, »Народна Просвета«, 1927.
[6] Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, t. I., str. 801 i 804.

Pazar u Kičevu

stanovništva u masama prema severu i na one strane Save i Dunava. Postoje mnogobrojne tradicije o tim seobama, pa ćemo neke saopštiti:

U selu Tujinu, kod Kičeva, živeo je glavar Tujinske Reke, a branio je svoj kraj iz tvrđave, od koje još stoje ruševine više sela. Godine 1689. on se buni, ali morade se povući ka Prizrenu posle povlačenja Piccolominija. Kada nastade povlačenje i seoba pod Čarnojevićem, to isto čine i Brsjaci. Tujinski glavar ostavlja svoje povelje i fermane igumanu manastira Dečani na čuvanje, do povratka. Posle mira u Karlovcima, neki se rodovi vratiše u Tujin, a neki ostadoše kod Prizrena. Kako su Turci bili oduzeli pašnjake na planini Čelonici, Tujinčani pronađu ferman o svojini pašnjaka u Dečanima, pa naprave overeni prepis, jer po preporuci igumana nisu smeli da ponesu originalan ferman, da im ga ne bi uništili. I tako oni povrate svoj pašnjak pomoću suda.

Kod sela Srbica postoje ruševine koje narod zove Markulija. Gospodar te tvrđave, vele, otišao je u one strane preko Save i Dunava, zaključavši tvrđavu, a naročito tajna odeljenja u zemlji. I dodaju, da se još čuvaju ti ključevi u Banatu u nekom selu kod Ade.

Selo Krušica u Rabetinu emigriralo je i naselilo novu Krušicu u okolini Bele Crkve i Vršca.

Za vreme ovih seoba Brsjaci su se u mnogome rasturili po Polozima, po Prizrenskim Gorama, po Kosovu, Ovče Polju, Skoplju i dalje na severu. Dalje su Brsjaci ostali bez svojih starih vođa i glavara. Ali nisu prestali da se bune i da se bore za slobodu. Vidjamo ih u Karagjorgjevom ustanku, zatim diže bune 1875., 1884. i 1903. godine.[7] A mnogobrojni četnici i

[7] И. Х. Васиљевић: Четничка акција у Старој Србији и Македонији, Београд 1929. стр. 6.

Selo Bičinci kod Kičeva

dokaz su koliko su bili otporni i nesalomljivi.[8] Borba za njihovo oslobođenje završila se je na Crni i Oblakovu 1912. g., gde Brsjaci pomažu srpskoj vojsci sa svojim četama i vojvodama.

V.

Pleme Brsjaci došlo je na Balkansko poluostrvo zajedno sa svima ostalim srpskim plemenima. Njega spominje još Konstantin Porphyrogenet u svome delu: De administrando imperio. Brsjaci se naseljavaju u okolini Soluna još u VIII. stoleću i stvaraju tamo naseobinu Srbiju. Ostaci te naseobine vide se po varoši Srbici, danas Selfidži ili Servia, na reci Bistrici. Ali Brsjaci, posle uzaludnih pokušaja da zauzmu Solun, povlače se ka severu i nastanjuju se između Bitolja i Ohrida.[9] Bizantinski pisci pišu: *Βερεζήται, Βερζήται,* jer ne mogu da transkribuju naše samoglasno r.[10] To isto čine i drugi slovenski pisci, koji nemaju takvo r, recima Rusi pišu: Borsjaci, Bursjaci, Bersjaci.[11]

Brsjaci iz IX. stoleća behu podložni vizantinskim stratezima tih pokrajina, ali oni su imali svoga kneza. Poznat nam je njihov knez Nikola, čiji su sinovi: Mojsej, Aron, David i Samoilo. Samoilo stvara t. z. Slovensko Carstvo, koje traje od 976.—1018. godine.[12]

[8] Ст. Краков; Пламен четништва. Београд. »Време«, 1930, стр. 1.—234.

[9] Tafrali: Thessalonique des origines au XIV. s., Paris 1919.

[10] Šafarik: Vyklad ne terých pomistných jmen, Praha, 1487.

[11] Gilferding A. Istorija Serbov i Bolgar, Petrograd, 1868, str. 25. — Isp. u I. knjizi »Narodne Starine« radnju dr. N. Županića, Bela Srbija. Zagreb 1922. str. 107.

[12] Anastasijević D. N. Hypothese de la »Bulgarie Occidentale«, Mélange Ouspenski, Paris, 1930.

Svatovi i gajda u Prostranju Krasta (Gornji Železnik)

VI.

Pitanje je sada, jesu li današnji Brsjaci potomci tih starih Brsjaka? Radi rešenja ovoga pitanja obilazio sam skoro tri meseca oblasti u kojima su danas naseljeni najčistiji Brsjaci. I evo do kojih sam rezultata došao:

Ime Brsjak i Brsjaci (za žene Brsjačka i Brsjački) dolazi od složene reči brst+jadci (oni koji jedu brst, koji brste). Kako su Brsjaci u isto vreme i zemljoradnici i stočari i kako su imali velika stada koza, oni su svoja stada vodili po šumama i tamo su sekli grane da bi im koze brstile. To su činili naročito u proleće. I danas Brsjaci »kose šumu«, te prave lisnike za zimu. Mogu se i danas videti čitave padine, gde je šuma »pokošena« te liči na pokošenu livadu. Naročito tako »kose« neke vrste cerovog i rastovog drveća: lapar, blagunj i dr. Brsjaci se dalje i danas često susreću po šumama i putevima sa prikačenom sekirom o ruci. Tom sekirom on krči šumu, pravi brst za koze i brani se od divljači. Prema tome ime im dolazi od načina ishrane njihove stoke. Neki hoće da kažu da su čak i ljudi u gladnim godinama jeli brst.[13]

Tu dolazi sklop naivnih, prosto narodnih objašnjenja. Po nekim pričanjima u narodu, naročito kod Mijaka, Brsjak znači brz i jak. Ima ih koji ih nazivaju Brzaci, t. j. da su brzi kao konji. Mnogi su mi tvrdili da mogu kaskati za konjima neprestano. Neki opet kažu da su brzice, t. j.

[13] Po Miklošiću ime im dolazi od reči бр҃за = betula, lit. beržas, lit. bêrze; u sl. brêza = vacca maculis, sparsa, brezast. Po svemu prvo zanimanje — stočarstvo. Isp. kod O. Tafrali, op. cit., str. 109.

Brsjačko oro i gajda

da se lako usplamte i pobune ili pak da se množe brzo, kao kukuruz brzak.[14]

Ovo su današnja tumačenja o imenu Brsjaka. Inače Brsjaci ništa više neznaju o svojoj prošlosti. Za vreme seobe oni su izgubili svoje vođe, koji su otišli preko Save u Dunava. Ostavljeni sami, zaostali Brsjaci nemaju više svoju organizaciju, koju su svakako imali do sredine XVIII. stoleća. Tek se samo ponešto može nazreti o njihovoj staroj plemenskoj organizaciji. U narodnim pesmama često spominju »zemske gospodare«. Zatim spominju »sudnike«. Ali ko su to bili i šta su radili i jedni i drugi, ne znaju. Ima čak i porodičnih imena Sudnikovci. Ne sećaju se ni imena tih zemskih gospodara, jer je za njih ime Kraljevića Marka zbrisalo sva stara imena. U pesmama vele: Niz drum idat zemski gospodari, Među nimi Marko Kraljeviće. Ili: Sobrale se kralo'i, bano'i, Među nimi Marko Kraljeviće. I sve je dalje opevan samo Marko. Jedino što se sećaju Cara Lazara, Miloša Kobilevića, Kralja Vlkašina, Dete Golomeše, Relje Krilatice i dr. junaka iz narodnih pesama. Biće da su to slepci širili pevanjem uz gusle. Čuveni su bili »slepci prilepski«, koji su na konjima obilazili sela i prosili, pevajući uz gusle.

Kada su Brsjaci potpuno izgubili svoje glavare, gospodari su im postali spahije. Izgleda čak da je spahija bilo i hrišćana, jer se često puta opevaju slučajevi da je recimo spahija otišao u vojsku sultanovu kao hrišćanin, a da se vraća kao muslimanin i da ga žena zato ne prima u

[14] Исп. још о Брсјацима: А. Гавриловић, Свети Краљ Владимир, »Браство«, Београд. 1928. Ковачевић и Јовановић: Историја Српскога народа, Српска Књижевна Задруга, књ. 7 и 21., т. II. стр. 193. Божидар А. Прокић, Глас С. К. Академије LXIV, Београд 1901, стр. 109—145; Постанак једне славенске царевине у Маћедонији у X в., Глас С. К. А. 76, (1908), стр. 213—307.

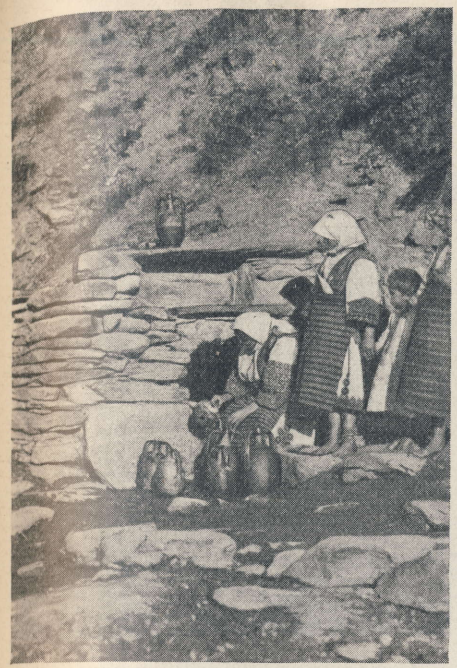

Brsjačke žene na kladencu u prilepsko-bitoljskom polju

Brsjačke nošnje. Krasti (Gornji Železnik)

kuću na povratku.[15] Spahije, kao gospodari zemalja, svakako su zamenili stare »zemske gospodare«.

Brsjaci postaju sada po ravnicama čivčije i robovi spahija i begova. Naročito na njih nasrću islamizirani i poarbanašeni Debrani. Oni obrazuju odrede zvane »azbiji«, sa kojima napadaju brsjačka sela i manastire, pljačkaju ih, robe i pale, a zemlju uzimaju za sebe. Poznat je još i danas takav pljačkaš i vođa azbija Šaćir-beg iz Debra. On je posle 1739. godine osvojio sve župe kod Brsjaka i pretvorio u svoje čiflike. On je porušio mnoge manastire, a kao najznačajnije Knezinski manastir Sv. Gjorgja kod Kičeva; manastir Sv. Nikole kod Broda u Poreču; manastir Prečistu kod Krnina i dr. Šaćir-beg je postao apsolutni gospodar Debarce, Kičave, Rabetina, Poreča i nekih predela u Prilepskom polju i na Babuni. O njemu i danas pevaju pesmu ustaša: Šaćira-bega da vatam, rusa mu glava da zemam.[16]

Nešto bolji dani nastaju za Brsjake u početku XIX. stoleća, za vreme sultana Selima III. (1789.—1809.) i Mahmuda II. (1809.—1839.). Tada se spominju poneki značajniji ljudi iz pojedinih sela, te postaju »carski ljudi« i štite raju. Spominje se pop Toma iz Popovjana, i još neki iz Lazarovaca

[15] О спахијама исп. Комадинић Милан, Аграрно-правни односи у Јужној Србији, Београд, 1914. Јов. Х. Васиљевић у својим делима Јужна Стара Србија, Београд, т. I-II, 1909 и 1913. »Скопље и околина«, Београд, 1930. Он мисли да није било спахија хришћана.

[16] Opširnije o ovome isp. u mom radu Kičevija, koji će izići u »Naseljima«. S. K. Akademije u Beogradu.

Tri Brsjaka 1890. g. u Beogradu (iz Kičevije i Orlanaca).

Lenka, kći četničkog vojvode Micka iz Latova (Rabetino)

i Bigor Dolenaca. Ali to biva za kratko vreme. Reformistički pokret u Turskoj prestaje. Kod Brsjaka se uvlači i islam, jer pridošli islamizirani Arbanasi silom teraju Brsjake da prime islam. Tako postaju današnji Čitaci, koji stvaraju više jada Brsjacima, negoli sami Arbanasi. Tada nastaje odmetanje pojedinaca Brsjaka i četovanje. Pojavljuju se »delije«, »čelebije«, »vojvode« i »četnici« ili »kumiti«. Tada nastaje i pojedinačno iseljavanje Brsjaka ka varošima, ili po slobodnim državama Balkanskog poluostrva. A od 1876. g. dolaze kod njih i mnogi muhadžiri sa severa.

Tada se javljaju slavna imena četnika i vojvoda, počevši od Ilije-Delije i vojvode Micka Krstevića Latovca, pa do Gligura, Mihaila, Babunskoga i drugih. Četnici su skoro svi Brsjaci i misleći da će se zaista osloboditi, podižu ustanak 1903. godine, kada bivaju ponova masakrirani i popaljeni od turskog askera i bašibozuka.

VII.

Da bismo utvrdili poreklo Brsjaka, ispitivali smo poreklo porodica.[17] Iz onoga što smo utvrdili izlazi ovo:

Brsjaci su, i pored iseljavanja u masama, ostali u velikom broju u svojim župama. Najveći broj rodova su starinci. Ali su kod Brsjaka dolazili i rodovi iz uništenih naših plemena u okolini Elbasana i sa reke

[17] У поменутом мом раду, (»Насеља«) биће података о родовима у 90 села. Даље исп. радове Ј. Цвијића, П. Јовановића и В. Радовановића, у истој колекцији.

Izmenjena narodna nošnja brsjačkih žena. Pošto im je prava narodna nošnja dosta skupa, a u radu se prlja, to su od pre 25 godina počeli da nose ovu nošnju za vreme rada.

Brsjačka ženska narodna nošnja iz Krastečije (Gornji Železnik)

Brsjačka nošnja iz Kičeva.

Četnički vojvoda Gligur Sokolović.

Devola. Ta struja doseljenika je najjača i zove se Zakamenska struja. Zakamen znaju samo da je negde s one strane Drima, ali ne znaju tačno gde je. Kažu: »Zadkamen, od koj Drim, ili Elbasan« itd. Zakamenci su svakako pleme koje je potisnuto od Arbanasa, prešlo kod Brsjaka. Zakamenci su ovde primili sve osobine Brsjaka i danas se više ne razlikuju od njih.

Brsjaci se razlikuju od svojim suseda po svojoj nošnji, po narečju, po nekim običajima i po psihičkim i fizičkim osobinama.

Mijaci kažu za Brsjake da su jako prosti. Oni kažu: »Prost kao Brsjak; ili »ovo je brsjačka rabota«. Brsjaci, se smatraju kao jaki i radeni ljudi. Oni nisu tako okretni kao Mijaci, ali su izdržljivi i od reči. Inače Brsjaci su jako veseli ljudi i održavaju svoje stare običaje. Njihov omiljeni narodni instrument muzički je gajda i duduk. Njihovi sabori po manastirima su ogromni. Po čitave župe skupljaju se tamo i tu se zaručuju djevojke, ponekad i odvode. Najviše se kod njih slavi Sv. Nikola, a kao specijalna slava je Sv. Marena (Ognjena Marija). Osobito proslavljaju Sv. Jovana Krstitelja (Bogojavljenje). Tada se skupljaju ispred crkava i priređuju zajedničke ručkove i večere. Onda su svi »kumovi«. Tada pristavljaju mnoge »sofre« oko crkve i svaka sofra okuplja jedan rod.

Nekada je kod Brsjaka postojala endogamija: uzimali su se ženidbom i udajom samo u svojoj župi. I danas se taj običaj održava dokle god se to

Četnički vojvoda Micko s drugovima.

Manastir Sv. Prečista kod Kičeva.

Brsjačka kuća.

može po župama, a endogamija postoji potpuno kod Brsjaka, jer nikako se ne orode sa Mijacima ili Debranima.

Po psihičkim osobinama Brsjaci čine sastavni deo violentnog dinarskog psihičkog tipa. To dokazuju, pored ostaloga, i svojim mnogobrojnim pobunama. Zatim i kod njih postoji živa mašta i izvestan misticizam. Umeju mnogo da pričaju o čudesima, pretkazanjima i skrivenom blagu po ruševinama. Često puta se kod njih pojavljuju »proročice«. Jedna proročica iz sela Ivančišta bila je uteha i nada hiljada žena koje su dolazile da im predskazuje. Dalje veruju u sreću, u sudbinu pa i u sreću životinja. Osobito cene konja.

Po telesnim osobinama možemo da zapazimo u glavnome tri tipa: jedan pravi dinarski čovek i njemu pripada starinci Brsjaci. Nešto izmenjen je zakamenski tip, ali sa crtama dinarskog tipa. Moravsko-vardarski tip je u manjini. I najzad tip sa crtama Cincara i Kucovlaha. Ovaj je tip ostatak preslovenskih naselja. Arbanasi se izdvajaju samo po psihičkim osobinama, inače fizički pripadaju pobrojanim tipovima Brsjaka. Oni su se uostalom skoro izmešali sa onima.

Kao specijalna odlika Brsjaka može se uzeti i njihovo narečje. Svi Brsjaci govore istim narečjem, ali se prema župama osećaju izvesne nijanse. Glavna odlika u njihovom narečju je upotreba **а** na mestu staroslavenskoga ѫ. Tako kažu raka = рѫка = ruka; maka = мѫка = muka i t. d. Ali ima i odstupanja. Oni kažu recimo i gulab (golѫb = gѫlab = golub); pukat (pѫkat) = puca.[18]

Brsjaci imaju i svoj specijalni pastirski i zemljoradnički život, gde se naročito još i danas vidi primitivnost i prostota.

[18] Исп. В. Ђерић, Неколико питања о дијалектима у Јужној Србији, »Гласник Скопског Научног Друштва«, 1925, стр. 26.

Naročito pažnju zaslužuje njihova narodna ženska nošnja. Muška nošnja se menja prema župama. U Kičeviji muška nošnja se približuje mijačkoj. U Železniku se još nose dolame i »kuso«, vrsta džamadana, kod Mijaka »kusak«. U Prilepsko-Bitoljskom polju »bečve« se zamenjuju gaćama, ali se nosi crna dolama i zimi dugačak kožuh. Nekada je i ta bila bela dolama ili »gunja«, te postoji »tumačenje« da je ime Pelagonija došlo od bela + gunja(!) Dolame u Poreču su nešto nabrane, zvane »čoka« (čoha), pa otuda reč Čokalija, koja se čuje u Beogradu, t. j. onaj koji nosi čoku.

Ženska nošnja nosi svuda iste odlike, ma da se u nekim detaljima takođe razlikuje po župama. Pojas, na primer, koji je kod žene od crnih gajtana, što se ide bliže Bitoljskom polju, postaje sve veći i veći, dok tamo ne bude ogroman tako, da se od njega mlada ne može da kreće, te je vuku na kolima. Najvažniji deo odela kod žena je »kožuha«, koja se razlikuje po vezovima na: »krstatna« i »lozena«, prema tome dali su šare geometrijske (ukrštene), ili vegetativne (u vidu loza). Na košulji razlikuju ove vezove: »rakav«, »pod rače«, »travci«, »okolivče« i »lozeno«. Vez na grudima zovu »prednik«. Lozena košulja ima šare slične travi zvanoj »šikla«, pa se zato zovu i »šikla lozena« košulja. Iznad košulje žene nose »saju« od sukna. Saja je pozadi ukrašena vezovima i to se zove »stan«. Prednji delovi zovu se »poli«. Ispod saje nosi se »džupa« dugačka platnena haljina, postavljena pamukom, da bi se lepše ocrtavao stas i struk ženskog tela. Iznad saje nose »gunju« starije, a »klašenik« mlađe žene. Na nogama nose čarape ili »kalci«, t. j. šarene čarape bez dela koji se navlači na stopalu. U tom slučaju žene idu bose.

Résumé. — Dans cette article M. Dr. Tomo Smiljanić-Bradina nous done la description de la tribue serbe Brsjaci, qui était au 9. siècle tellement forte, qu'elle a essayé, de même que le Rašni et les Zećani, de réunir toutes les tribues serbes en un Etat. Cette tribue a diminué au cours des siècles, et surtout à l'époque turque elle fut decimée et farcée d'émigrer en masse de l'autre côté de la Save et du Danube. Mais les réfugiés du côte de l'Epire et de l'Albanie renforcèrent les Brsjaks affaiblis par les émigrations. L'ancienne organisation des Brsjaks se conserva longtemps, elle fut renouvelée à l'epoque turque où chaque župa vivait plus on moins isolée et était gouverné par les »zemski gospodari«, puis par les »spahis«. Les reformes turques du 19e. s. anéantirent l'ancienne organisation. Mais les Brsjaks ne cessèrent jamais de se battre contre leurs opresseuss turcs. En 1689, 1739, 1875, 1880 et 1903 ils s'insurgèrent. Ce fut la pénétration des Albanais qui ruina l'ancienne organisation des Brsjaks. Les tuerries et les massacres ne cessèrent qu'après 1912, c'est à dire lorsque l'armée serbe eutra dans leurs pays comme libératrice.

Les Brsjaks étaient ainsi une tribue composée de »brastvo« très nombreux et qui formaient presque une peuplade. Les Brsjaks sant à la fais cultivateurs et pâtres. Ils savent encore leur de tribu, mais ils n'aiment pas beaucoup qu'on les nomme Brsjaks. Ce nom leur semble anjourd'hui comme un sur-nom, qu'on leur donne par dérision.

1. Nadgrobni spomenik Benka Thuróczy-ja, hrv. slav. dalm. bana 1615-1616. Spomenik je u Vinici kod Varaždina. Natpis: Regnorum tutela trium banusque potentis Illyrii et patriae hic cura salusque jacet. Cuius si posset complecti saxea moles virtutes, pulcher quam foret iste lapis. Velikaš je u oklopu kao da u to doba nema pušaka, a lice s časnom bradom i dugim brcima.

2. Slika Ivana Paraminskoga, konjaničkog pukovnika a župana turopoljskoga 1708—1714. Isp. ove dvije tipične starovremenske tizionomije sa onom poslije modernom u Ivana groła Draškovića, bana od 1732. do 1733., laksimile u 17. sv. »Narodne Starine« (knj. VII., str. 212. god. 1928.) zbog razumijevanja Ritter-Vitezovićeve tužaljke o brijanju brada. (Senes raso guadent incedere mento).

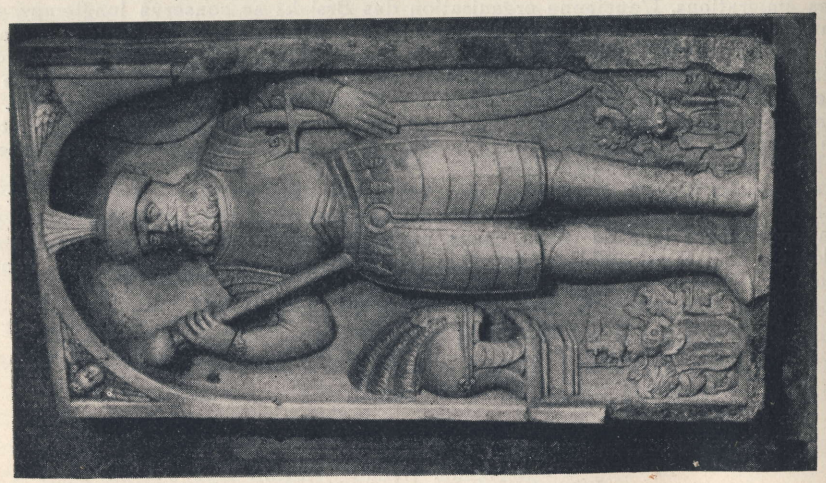

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: NEKOJI FRAGMENTI HISTORIJE XVIII. STOLJEĆA.

Više manje pošlo je sada i domaće naučno istraživanje povijesti već pravilnijim smjerom, da materiju novije hrvatske historije ne kalupi samo u habsburški diplomatski i ratnički sklop. Već su, naime, vidljivije historiografske invencije, koje istrzavaju kulturnohistorijske manifestacije na domaćim tlima iz uobičajenih okvira pojimanja prošlosti, i tako se (i ako ne sasvim oficijelno) popunjavaju osjetljivije praznine suvisloga znanja i o tuđim komponentama, štono se unakrštavale našim krajevima i oblikovale ljude svojih vremena i o čemu je poprečna historija većinom šutjela. Kad se uzme ogledati n. pr. samo naraštaje oko pragmatičke sankcije, terezijanstva i josefinisma, to sva acta diplomata ne mogu imati u rekonstrukciji svoj pravo stilizovani scenarij, ako se mimoiđe tzv. sitnu povijest. Jedino njenom pripomoći plastički iskrsava negdašnji organski svijet u vaskolikom svom obujmu, bez defekta, te ne važi više kao da je tobože bitno bilo samo ratno učešće, podanički snošaj prema Habsburzima i saborske enuncijacije. Idući, dakle, napomenutim, novijim putem hrvatska će historiografija revidirati mnoge neizrađene slike i sličice, a ispuniti i cijele mape i partije, među kojima su pripravljene znanja radi zasad još gdje i gdje samo — korice.

I.

Ritter-Vitezovićeva Hrvatska (quasi rediviva) bila je uza sav podjarivani ponos zbog uloge predziđa kršćanske Evrope ipak izmorena i siromašna zemlja s neumješnom generacijom, koju su događaji preticali a kočio fatum geografskog smještaja. Kobni »error scriptorum« »S c l a v i p r o S l a v i« i u zbilji se ostvarivao. Izubijana za tuđe interese tadašnja je Hrvatska namjesto nadane obnove u duhu pređa najednom se našla u pervertiranom, novom, neslućenom društvenom progresu. Za naraštaj Ritter-Vitezovića nove su pojave bile samo mores perversi, novo doba samo žalosno doba, jer se vidjelo grdobu doma nevidjenu. A stvar je ipak bila tek u ovomu:

Sic etiam fato quodam, non sponte profecto,
Moribus a priscis patriam deflectere gentem,
Cerno. S e n e s r a s o g a u d e n t i n c e d e r e m e n t o.
F o e m i n e i s s i m i l e s; c u m q u o n d a m s u m m a v i r i l i s.
E x t i t e r i t b a r b a e r e v e r e n t i a. J a m q u e j u v e n t u s
Insultat senibus; magnum scelus ante putabant,
Si cano juvenis non assurexerit...

Iščezavanje toliko nekad časnih brada smatrano je ergo efeminiziranjem, (bez vivisekcije jednog Petra Velikog) i taj Ritter-Vitezovićev vapaj doista je pravi oslonac za razmatranje o širenju tada savremene evropske mode po Hrvatskoj i o nivelaciji našeg kulturnog i civilizovanog tla s ostalim susjedima, kad je već naglo gotovo zanijemio epski ton u

odhrvavanju prema Turcima. Iza Evgenijevih ratova došle su zatim posljedice terezijanskih nasljednih bojeva: Uvođenjem carske mondure nestade drevne nošnje »na plemićsku« u širim krugovima, a novi ekonomski uvjeti stali su sustavno potiskivati i mnoge forme narodne nošnje, koja je (bar u oružanom narodu na turskoj međi) bila bogata kao i skupocjeno oružje, dok je moda prodirala sve šire među gospodu i građane. Daljnja je posljedica došla i u gradove. Tu su nestajali toliki i mnogi specijalni majstori, krojači, krznari, vezioci, zlatari, a i starovremenski puškari. Moda odjeće doživjela je u to doba mnoga preobraženja, ali taj toliko važni stigmat kulturnoga habitusa ostao je historiografski u pozadini, pa se i danas može žaliti, jednako kao što je ravno pred sto godina općeno žalio historičar Thomas Carlyle (Sartor resartus ... 1831.), da je nauka u posljednjih 5000 godina uvijek kročila i malo šta ostavila neobjašnjavano, samo je odjeću smatrala »mrtvom stvari« ne scijeneći, da se ona ipak uvijek stilski srasla s bićima pojedinih perijoda.

Ratovi su, međutim produženi, neprestance sisali snagu narodnu, i neprestano su u Požunu i u Varaždinu »oszebujna szpravischa zarad pomochi Tabora dersana«. Koja korist, ako ovda onda bude male pobjede pri čarkanju i zimski odmori, ili ako kakav Mustafa Effendia »chlovek nyihovoga (turskoga) zakona najvuchenejssi, y k-tomu chalarni« s Cesarom prijateljstvo »nazvesti«, kada Francuzi i Prusi nijesu mirovali i kada je jedina utjeha bila, što u boju »iz jedne, y druge sztrane, vnogo jezer opalo je«. Slavni orsag horvatski bio je samo tributaran, jer svuda gdje su Habsburgovci ratovali »Ban Horvatszki tulikajsse szvoj sereg vu Nepriatelsku Zemlyu prenoszi«, jer, kako se Finis Vitezovićeve Kronike lijepo domišlja, svagdje »Vugri, y Horvati szvoje negdassne junachtvo pokazati hoteliszu«, ne htijući, valjada, od svojih vlastodržaca saslušati onaj prijekorni, tipski fridericijanski apostrof: »Kerle, wollt ihr ewig leben?!«

Moglo se tada naći u kućama i kakav kalendar poput Vitezovićeva »Zoroasta Hervackoga aliti Meshecsnika«; tu je bilo u »kratkom razgovoru« napisano pod dojmom astrološkog praznovjerja, koji su dani srećni, a koji nesrećni, u koje dane valja krv pušćati, lijekove uzimati, šišati se, nokte obrezivati, oči liječiti, kupati se, zaručivati, ženiti i udavati, sprijateljiti se, djecu od sise odučiti, u školu ih slati, lov loviti, kada zvjeri a kada ptice i kada ribe, kada građu počinjati, saditi, žeti i t. d. Ovakove priručne knjižice punilo se i genealogijskim zabilježbama, jednako kao i molitvenike, a dašto da su bile i indeks urednoga gazdinstva, pregled rashoda, glavni priručnik i pismeni »directeur« svakodnevnog privatnog života. U časovima dokolice razonode je bilo i u ovakvim sentencijama:

»Ki bi babi rad vgoditi,
Dobro vino daj joj piti«.

»Mnogi s shmulmi Turke biju:
a Turczi szpe, al se szmiju«.

»Il je cserna, il je bela,
Kossulya je blishe tela«.

»Sztar pasz, sztar kojn, dekla sztara
V cini terpe mnogo kvara«.

»Gdi divojak nie k pleszu
Sztare babe dobre jeszu«.

»Il je vitez gdo, ili knez,
V' mallo csasti je prez pinez.
Pinez cini, pinez vlada,
Pinez szvitom se sadà,
Od kojega pinez bixi,
Mallomu se zna u hixi«.

»Pinez« je dakle bio nervus (anima) rerum i nije bilo kolebanja, kad se radilo o stjecanju toga »ušteđenog rada«. Gospoštijski arhivi toga razdoblja puni su parbenih slučajeva, koji su iskrsavali kao javna nasilja jačeg plemićskog ili velikaškog brata. Plemstvo je podržavalo oboružane

sluge, sebi samo »vršilo sud« t. j. zaposjedalo ne rijetko tuđa imanja, prezirući prečesto upravo skandaloznim načinom zakoniti red.

Nestašica novca bila je trajna, borba za mobilan kapital akutna, jer je valjalo u korak ići s drugima u habsburškom sklopu. Taština tih vitezova iziskivala je podražavanje novim a tuđim društvenim običajima, modi, te je očigledno miješanje ratovima i trudnim životom prinarođene surovosti s ishitrenim manirama »škrlaka« (koji su još Krstu Frankapanu služili za potsmjeh). Dugi niz decenija XVIII. stoljeća tipična su u svoj privatnoj epistolografiji pisma kao što je n. pr. ovo naredno, koje je 25. III. 1712. pisao Nicolaus Bedekovich bratu Adamu »judliumu« županije varaždinske.

»Generose Dne. Frater dilectissime. Salutem cum felicissimo Alleluia. Accepi mihy missum D u r a t h, pro quo gratias ago infinitas dilectissimo Dno. Fratri, et fatigam adhuc resipodare, si Deus mihj Vitam prolongavit saltem ad paucos annos; Alli stoti Ja nimam tak velike Piszanicze, kulikuszu Gosz: Brat meny poszlalj, dabi mogel ja z u e r n u t i d o s z t o i n o; zato saliyem G. Bratu (:ako prem ny tuliku:) m e s z t o P i s z a n i c z e R a n i s k o u -50 ter proszim da úúzmu za dobro, doklam Goszpodin Bogh pomore. Goszpe Szesztre moiu poniznu szlusbu preporuchyjam, ter lijepo h v a l j i m z a P u t e r y s z i r e koiaszu meny poszlalj«. Svako drugo do danas sačuvano pismo toga razdoblja radi o nestašici novca, o sanacijama bolećivih gospodarstava, svuda je parola pinez i bdije se nad kretanjem »dobre po Orszagu iduche monetae«.

Pored takvih prilika tanki gospodski sloj u Hrvatskoj ipak se okretao zapadu, osluškivao, putovao, pozajmljivao, oponašao, koliko je već išlo na tadašnjoj periferiji »Evrope«. Ali odjeci toga nastojanja nužno su našli i svoju primjenu i u bližim društvenim krugovima, i nije zato bio slučajan istup isusovca Jurja Muliha sa »Školom Kristuševom, kršćanskoga navuka obilno punom ... « (Zagreb, 1744.)*, pa naredni ocrt treba da pokaže, kako se i kod nas u plemstvu crpilo izravno iz Evrope, a za šire slojeve prevodom posrednički (kao gore!) prema originalnom uzoru viših društvenih klasa. I tu je prije svega kao novum nadošao bon-ton francuske redakcije, mjerodavne za svu tada civilizovanu Evropu, a strujanje je započelo onda, kad je to zapazio i Ritter-Vitezović, opazivši, da su se i stari muževi prihvatiti britve, da obraze i bradu zbriju postajući tako »foemineis similes«. To je, međutim, i te kako iziskivao bon-ton galanterije, krilatice onoga vijeka i kulturnoga razdoblja, čemu se, napokon, nije mogla otimati ni jezuitska, uvijek prema duhu vremena ponešto orijentirana odgoja. Vjerovatno je stoga, da se tim bon-tonom baviše i grički i gradački edukatori, pa i po koji finiji, otmeniji »dijak« na ladanju, da se gospam groficama, njih milostima, i drugim damama ukažu samo što savremeniji. A najsavremenija tadašnja riječ bila je galanterija, koja je diktirala bon-ton, štono ga je Mulih prema tuđim, dalje ovdje crtanim uzorima samo »pohrvatio«.

Praksu galanterije, u prvom redu dakle uljudnog, učtivog društvenog saobraćaja ne možemo zamisliti bez izvjesnih stalnih, konvencijonalnih formi. Te su forme uvjetovale čitav sustav, gradile se pak stoljećima, počevši od antičkog doba i od viteških vremena, da zakulminiraju upravo u XVIII. stoljeću, koje je taj formalizam »uljudbe« redigovalo u čitavim kodeksima i paragrafima finoga saobraćaja.

* Isp. studiju Vl. Dukata »Prilozi za povijest kulture u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću«. »Narodna Starina« VII. Zagreb 1928. str. 13. i d.

Zbilja imamo među ostalima iz godine 1723. u Nürnbergu ponovo izdanu dvojezičnu knjižicu »Abregé du Traité de la Civilité moderne« ili »Kurzer Begriff der jetzo üblichen Höfflichkeit samt allerley mündlichen Complimenten«. Biće, da je pak izdanje francuskog porijetla, nekako oko 1712., pa mu je samo dodan njemački prevod na neparnim stranicama. Nepoznati autor posvetio je djelce kavalirskom podmlatku, koji se uči prioritetu francuštine u prvom redu, i ta je knjiga srži svojom bila vademecum i hrvatskih mladih plemića. Smisao ovih regula poklapala se ne samo s ljepotom pravo shvaćenog »građanskog« života, nego i s postulatima duhovnoga ćudoređa i čednosti, i tu se dade uspoređivati i s Mulihovim propisima. Da budeš pošten i poštivan, potrebno je znati pravila, po kojima se to postizava kao »Stand gemäss«, pa zato nije na odmet ni najmanja sitnica. Uostalom, ta moderna »civilizacija« iznašaše u prvom redu Hrista Gospodina za uzor otmjena ponašanja — u kretnjama, u hodu i u konverzaciji.

Prvo i prvo. Tijelo je moralo imati častan stav, to će reći malo napred nagnuti položaj (zaradi čednosti). Nije pristojno glavu opet sasvim nemarno spustiti. U svemu primjerenost. Pravila pristojnosti govorahu, da se čelo ne mršti, nos ne frnji, a usta zatvorena drže, kad se ne razgovara. Čuvala su, da čovjek ne dobije izgled mamlaza. Lice je trebalo biti uvijek bez ijedne sjene bilo kakvog afekta. Oči nice, a pogled uvijek bez ponosa i bez prezira, a kad govoriš ne gledaj u oči nego u prsa objektu, osobito onda, ako su po srijedi personnes de respect, ou d'un sexe different.

Ruke ne drži na leđima, ni u džepovima, ne trljaj ih; ne mrdaj ramenima. Ne idi rukama u lice, ni k tijelu ispod haljine. Nokti treba da su čisti i ne odveć dugi.

Noge skupi, ne prebacuj ih i položi pri sjedanju stopala na tle. Kad se useknjuješ, ne halabuči, a uvijek to obavljaj samo maramicom & quand vous vous avez mouché, ne regardez jamais ce que vous avez tiré. Ne kašlji i ne kiši jako i kloni se dišući nekakvih nepotrebnih uzdisaja.

Kad s kim govoriš, ne maši glavom u znak povlađivanja, niti se nalakćuj u takvoj prilici. Isto ne čupaj ogrlice, pojas i uopće bilo šta na odjeći. Ne igraj se s maramicom, kada s kim razgovaraš. Stoj uspravno i čvrsto.

Kada hodaš, ne idi ni prebrzo, ni prelijeno, već ozbiljno: mais avec mesure & gravité bien-séante. Ne vuci noge, kao da ribaš, a idući stepenicama ne lupaj. Cap. II. § 3. glasio je — to je interesantno već onda — »Kada šetaš, ne smij se i ne govori sam sobom, a ne trgaj ni lišće, ni cvijeće, ni plod bilo kada na prolazu«!

Onda se nadovezuju upute o šetnji: kako treba zaokretati i vraćati i uopće šetati s visokorodnim osobama s kojima ne idi u jednom redu, nego uvijek nešto iza njih, otprilike ½ stope razdaleko, toliko da se sporazumijevate. S jednakopravnim jednako, ali nikada ne postajkivati. A kad je mješovito društvo priklanjaj se uvijek odličnijemu.

Slijede reverencije pri dočekivanju gostiju, o otkrivanju i pokrivanju glave, o kucanju na vrata. Ako s kim hoćeš da govoriš, ne poteži ga za kaput, niti ga drmaj, a i ne maši mu rukom. Ako nijesi liječnik, ne preporučuj bolesnicima, koje pohađaš, nekakove svoje lijekove i na pipaj im bilo, pogotovo, ako su drugog spola. Ne gledaj u tuđe knjige i ormare, škrinje i kabinete. Ako su otvoreni, pa ima dragulja, a vlasnik iziđe van, iziđi i ti i počekaj dok se ne vrati.

Suzdržavaj se, po mogućnosti, da ne spavaš, dok ostali govore, ili

da sjediš, kad ostali stoje ili šetaju, a ne ubijaj buhe i drugu gamad u nazočnosti ostalih (& ne tuez ni puce, ni autre vilain animal en presence de personne). Govori se onda o pljuvanju, češljanju, kašljanju, zijevanju, pa završuje § 58. glave III.

»Wan du dich in Frauen-Zimmer-Compagnie oder sonsten in einer ernsthafften Gesellschaft befindest / so treibe keinen Muthwillen / lass deine Hand nicht bald an diesen bald an jenen Ort fliegen / nimm deme Frauen-Zimmer die Haube nicht vom Haupt / noch das Schuptuch / noch das Armband; Hüte dich einer Dame Briefe oder Bücher zu nehmen / siehe nicht in ihre Schreib-Tafel / lege deinen Mantel nicht ab / noch deine Peruquen / kratze dich nirgend / mache nicht in ihrer Gegenwart die Knie-Band zurecht / noch den Schuh / der dich drücket; dann das sind unhöfliche Sachen«.

IV. je glava posvećena razgovaranju. Najvažnije je dodati iza Oni, »jest« i »nije« — moj gospodine, Madame, etc. Tako: Ja molim, moj gospodine, ali to »moj gospodine« ne prečesto, da ne dosadi, a nipošto ne dodavaj lično ime ili prezime. U pisanju pak ne smije se reći: Il vous plaira de dire, ili Er wird sich gefallen lassen zu sagen, nego valja pisati: Je vous supplie trés-humblement, Monsieur, de me faire le grate, ili: Ich bitte gehorsamst, der Herr wolle mir die Gnade thun (so gütig seyn) und sich belieben lassen. O sebi i o svojima ne govori u društvu i biraj teme pristale. Ako ti ženu hvale, ti ne pokazuj preveliko veselje. Isto je ne zovi po činu, što ga obnašaš, a još manje: srce moje, dijete moje (mon coeur! mon enfant!). Za tuđu ženu nije pristojno u muža joj potanko se interesirati. Palcem se ne prihvaćaj za zub . . .

Peto poglavlje raspreda o stolu, kako se pri jelu nesmije nalakćivati, krake pružati i glavom mahati. Napose ističe, da je neotesano za stolom pljuvati, šmrcati, kašljati, a kad se to doista mora učiniti, neka se ne učini uz pripomoć ubrusa. Vilicom i nožem čačkati zube nije pristojno, košto nije lijepo ni voće sebi u džep metati ili ga zavezati u ubrus, pa sobom kući nositi. Ako na pašteti ima prašine, ne puši na to, nego očisti nožem. Ne srči juhu iz zdjele, već upotrebi za to žlicu, a nju otari, kad ćeš da zagrabiš iz druge koje zdjele! Ne jedi u isti mah obim rukama, i vilicom i nožem; nožem ne jedi nikako. A čuvaj se, da svoje zalogaje direktno ne umačeš u zdjelu ili u solenicu. Na čorbu ne puši, a kruh ne reži na pladnju ili na stolnjaku. Ne ahači, kad se napiješ, i ne uzdiši od zadovoljstva, i da nemaš u ustima komada jela, kada piješ. Ako se znojiš, ne briši lice ubrusom (kao neotesani gdjekoji redovnici) isto tako ne valja da se ubrusom useknjuješ.

To sve o jelu i o držanju. Ali pismeni saobraćaj također je bio reguliran. Ako uspišeš višoj osobi, pola stranice praznine od intitulacije »Madame« do teksta. Ne piši: Milost Gospodina Našega bila s Vama! — jer je to ton blagoslova, a blagosivljati može samo neko viši, nego piši namjesto »bila s Vama« »bila s nama«. Dobro je ponoviti »Monseigneur«, »Madame«, ali pod ovim uvjetima: 1. samo po jedamput u jednom rečeničkom periodu, 2. da ne bude dvolično kao C'est un Serviteur, Monsieur, bien fidele, 3. nikad za, nego uvijek pred riječima Velečasni, Vaša Preuzvišenosti, Visosti, 4. uvijek iza rječce Vi (Oni), na pr. Vi, gospodine moj, izveli ste ovo djelo. Ingleichen können sie füglich gesetzet werden nach folgenden Particulis, wann der Periodus sich damit anfängt: Dann / Aber / Übrigens / Endlich / Derowegen / etc. Doch muss man beydes

in Briefen und im Reden hierinn nicht zuviel thun. Datum treba metnuti, a kad se o datumu piše pridodati i druga kalendarska data, tako, da se čitalac ne mora truditi do kalendara. Preko viših osoba ne ide jednostavno druge pozdravljati, nego Er wird mir erlauben N. in diesen zu grüssen. Zaključiti je najbolje potpis u naminativu: Ich bin / hochgeehrter Herr Vater (Oheim) Sein unterthänig- und gehorsamster Sohn (Vetter). Ako se piše »Monsieur« pri završetku, meće se tu riječ lijevo tako, da je dalje od zadnjeg retka nego od ruba lista, a desno u dnu opet »Vaš sluga pokorni«. Neki meću datum pri kraju, no bolje je u početku.

Briefe an Leute von Condition werden gemeiniglich zusamen geleget in Form eines Packetleins; das ist / man legt den Brief zusamen / ohne Pitschafft und Auffschrifft darauf zu setzen / nimmt dann ein Papier / und macht darüber einen saubern Umschlag / verpitschirt solchen / und schreibt die Auffschrifft darauf / und gantz unten zur rechten Hand den Ort / dahin er gehörig; wobey zu mercken / dass je tieffer man das übrige von der Auffschrifft / nach dem Wort Monsieur schreiben kann / je höhern Respect man dadurch zu erkennen gibt.

Na zamot ne valja ništa pripisivati. Sad neka se uporedi hrvatsku epistolografiju tog doba i uzori i porijeklo je stila i fraza i svih formula i preveć jasna.

Sedmi kaput se pozabavio vožnjom u kolima i jahanjem, pravilima koja »zdesna« još i danas vrijede u punoj kreposti. Osma glava govori o šali, koja ne smije da je lična, da se tiče pokojnih, vjere, Boga, ma kako duhovito ispadalo poradi dokolice. Ko međutim sve ove propise kršćanske učtivosti opsluži, zadovoljiće uvjetima, koji se postavljaju perfektnomu kavaliru. Ovo su dakle bile ceremonije. No frazeologiju diktiraše i drugi jedan priručnik:

COMPLIMENS
NOUVEAUX,
François & Allemands,
selon
l' Usage de la Cour,
pour
Les Amateurs de ces
Langues.
Höfliche
Redens - Arten
In
Frantzösich- und Teutscher
Sprach /
Nach der heutigen Manier zu reden / denen Liebhabern dieser Sprachen zum Besten verfasst.
Nürnberg /
In Verlegung Johann Albrecht
1723.

Tu su komplimenti za posjete, čestitke, sažalnice, zahvalnice, ponude, molbe, pozive, oproštaje i pisma.

A) Mora da sebi napose čestitam, Mademoiselle, za tu danas davno željenu zgodu vidjeti Vas u tako ugodnoj kompaniji.

B) Monsieur. meni je isto čast da Vas ovdje vidim i upoznam.

A) Biću uvelike srećan, ako me Gospođica u buduće počasti svojim poznanstvom i da me primi za svog slugu.

B) Moje poznanstvo, ako bude gospodinu pristalo, ne ću da sasvim odbijem, ali da ga primim za slugu, značilo bi da imam dvorjanstvo.

A) Gospodična zaslužuju u boljeg slugu, uostalom, molim, da sebi Oni svojim zapovijedima osiguraju moju poslušnost i neka budu uvjereni o mom dužnom poštovanju.

Na kraći način može se to i ovako reći:

Mademoiselle erlauben / dass ich die Freyheit nehme ihre Gedancken zu unterbrechen / welche vielleicht dem Liebsten gevidmet / ich will sie also daran nicht hindern / sondern nur gestehen / dass sich derjenige zu gratuliren habe / welcher die Gunst eines so schönen Frauenzimmers besitzet.

Formula čestitke:

Mademoiselle habe bey angetrettenen Neuen-Jahr gehorsamst zu gratuliren / und um dero Befehl zu bitten; einen galanten Liebsten wollte gerne wünschen / ohne Zweiffel aber werden sie damit schon versehen seyn: will also nur die Ehre arwarten / ihnen in diesem Jahr auf ihrer Hochzeit meine Schuldigkeit zu erweisen.

Formula sažalnice:

Wer hat doch Mademoisellen den üblen Rath gegeben / in so angenehmer Zeit kranck zu liegen? ich condoliere von Hertzen / und wünsche / dass sie auf das eheste die vorige Gesundheit erlangen mögen / und so es ja nicht anderst seyn kan / so weisen sie ihre Kranckheit zu mir / weilen ich doch Gutes und Böses von ihnen anzunehmen verbunden bin.

Dancksagungs-Compliment an ein Frauenzimmer mit welcher man getantzet:

Weilen sie befehlen / Mademoiselle dieselbe wegen ihrer Müdigkeit mit weitern Tantzen zu verschonen so will gehorsamen; Erkenne mich aber vor die erstattete Freyheit Mademoisellen aufzuführen unendlich obligirt und bitte sie wollen dero Diener ihrer fernerer Affection würdigen.

Formula »ponude«:

A) Ich versichre sie / Monsieur, dass sie Meister meiner Hertzens sind / und nichts von ihnen verbergen wollen / dissmal weiss ich von keinem besondern Anliegen / wann ich nur ihre beständige Freundschaft besitze / macht mir das Übrige schlechte Kümmerniss.

B) Gospođice i ne izgledate drukčije, nego da bi ukratko postali mlada (nevjesta). Ako još ne znate za kakvog dragana, ja ću Vam jednog predložiti...

Formula poziva:

Za ples: Permettez moi, Mademoiselle, de vous conduire a une petite danse.

Wollen Mademoiselle so gütig seyn / ihrem Diener zu erlauben / dass sie selbiger zu einem schlechten Tantz aufführen mag?

An ein Frauenzimmer / in dero Compagnie man gewesen:

Ich erkenne mich höchst verbunden / dass mir erlaubt gewesen / Mademoisellen angenehme Conversation diesen Tag zu geniessen / so meines Orts einige Fehler solten begangen worden seyn / werden Madmoiselle die Güte haben / und selbige pardonniren / wie ich mich dann bemühen werde / kunfftig solche zu verbessern.

Završeci pisama trebali su da budu pisani prema ovim formulama:

Ja ostajem, kakav uostalom i jesam —

Ja ću se tako ponašati, da uzvjerujete, da sam ja to —

Sie wissen / dass ich allezeit auf meinen Vortheil bedacht bin / absonderlich wann ich Gelegenheit überkommen / ihnen würcklich zu bezeugen / dass ich seye —

Diese Zeilen werden sie jetzt erinnern / dass ich allerzeit nach meiner Gewohnheit sey —

Ich suche nur Gelegenheit / dass ich ihnen bezeugen könne / wie sehr ich seye —*

Titulatire su napokon išle ovom ljestvicom:

Svjetovnjaci: Edler — plemeniti; Wohledler; Hochwohledler; Hochedler — Wohlgestrenger; Wohledelgeborener; Hochwohledelgeborener; Wohlgeborener — blagorodni — generosus; Hochwohlgeborener — visokoblagorodni itd.

Duhovnici: Würdiger — časni; Ehrwürdiger — velečasni; Wohlehrwürdiger — prečasni; Hochwohlerwürdiger; Hochehrwürdiger — visoko prečasni prepoštovani; Hochwürdiger.

Latinštinom: spectabilis — poglaviti; clarissimus — veleučeni, visokoučeni; magnificus — velemožni; illustrissimus — presvijetli; excellentissimus — preuzvišeni.

* Isp. Dr. Josip Matasović, Iz galantnog stoljeća. I. Zagreb 1921. str. 135.

I specijalno za djake postojaše »rukovod«, kako će se snaći, došavši na sveučilište i u vrtlog onda nada sve burnog, izopačenog i raspojasanog društvenog djačkog života. A dolazili su onda djaci još jako zelenih godina i svakomu osim mjenice, par talira i svog blagoslova ne mogahu dragi roditelji davati još i mentora. Ko je upućen u onovremene djačke prilike, shvatiće kako je 1775. bila savremena ona u Leipzigu izašla knjižica: »Die wahre Klugheit derer Herren Studenten bey angestellter Conversation auf Universitäten ihren Lebenswandel honett und richtig zu führen«.

U uvodu su široke refleksije, kako mladić prvi puta dobiva na dlan za samostalno raspolaganje po 80 ili 100 talira, kako mu se dolaskom u sveučilišni grad otvara nov odsjek života, a nedostaje mu iskustva i životne ozbiljnosti, da se namah odhrva napastima i čarima gostioničkog života, gdje su djaci — i to u onom lokanju i pijančovanju — najdomaćiji. Ko će ga od toga odvratiti, ko naputiti u kolegije, da izbjegne suvišnom zaduživanju, skandalima, karceru i relegaciji?

Društva treba mladić, bez društva nema života i zato je najzgodnije, da se junoša priljubi kakvoj »starijoj hiži«, studentu, koji je »već više godina« prosjedio na univerzi ili bar prošao više mjesta. Takav stari studiosus ima iskustva, pa što je eventualno on preturio, ne će morati, ne će trebati da za to »plaća školarine« brucoš, mlada lija, der Fuchs.

»Die wahre Klugheit« navodi sada približavanje mladića »časnoj starini«, i iz ovih narednih formula izbija također zanimljiva slika o pravilima etikete, kako slijedi:

»Kommt man nun mit dergleichen in Kompagnie, so suchet man Gelegenheit, gestalteten Umständen nach, etwan sie also anzureden: Ich gratuliere mir die Ehre zu haben, Mons. in dieser Gesellschaft anzutreffen, weil ich längst gewünschet, so glücklich zu werden, in ihre werteste Freundschaft zu kommen«.

Nagovoreni treba da odgovori ili će odgovoriti:

»Das Glück ist auf meiner Seite, Monsieur allhie zu sehen, und bin ich obligieret, dass Sie Ihre angenehme Amitié mir zu schenken die Güte haben wollen. Nach diesem Praeliminair-Compliment gehet es nun an einen weiteren Discours, man contestieret, dass man gewiss alle Gelegenheit gesuchet, den Herrn zu sprechen und saget: »Wieviel Gutes man von ihm gehöret, setzet hinzu: wie man keine grosse Gesellschaft liebte, aber destomehr von solchen Leuten Estim mache, die sich bereits an anderen Orten aufgehalten und aus deren Konversation man ein grosses Vergnügen haben könnte«.

Opet će stariji nadovezati: »Mein Herr haben gewiss zu glauben, dass ich nicht flattiere, sondern dero werte Person von Herzen ästimire, doch will ich ihrer Modestie so viel nachgeben, dass ich Sie nicht ins Gesicht lobe«.

Onda govori mladi: »Mein Herr beschämen mich, weil ich wenig an mir habe, das ihren Estim meritiere«. Sad se dalje ne govori i dosta je komplimenata, nego samo: »sluga pokoran, znam, znam« i stavlja se onakva pitanja, na koja će drugi jamačno rado i ugodno odgovoriti, n. pr. je li se gospodin u tom i tom gradu dugo zadržavao, kakva je tamo frekventacija gospode burševa. Uopće treba tako pitati, da stariji gotovo cijelo vrijeme govori, jer je to odavanje počasti i sušta uljudnost. Uostalom, valjada se nije našao mnogi, koji je zbilja doslovce majmunisao dikciju: »Der wahren Klugheit«. Tako ukočeni komplimenti bjehu uistinu

samo uzor i za papir, te je i »učitivost« bila mnogo proizaičnija, ali uzora trebaše prema idealima fina ponašanja, pa to je motiv.

»Prava mudrost« svjetuje onda: Ako ne možeš tako vani, a ti se starijemu potrudi na stan, i redaju se još kineskije prijaznosti. Jedino, veli, treba paziti, da se prigodom takva posjeta »preveć ne opiješ«, jer je bio ustaljen usus, da se svaka prva visita djaka morala svršiti totalnim pijanstvom. Galantni ljudi, koji bi rado htjeli da žive po dvorskim manirama, kušali su doduše — veli autor — da se riješe toga običaja, no rijetko je koji uspio. Treba dakle što manje, što umjerenije.

Što manje bučna društva, to bolje. Ali zato tim više posjeta kod profesora, osobito u onih, koji su na dobru glasu, koji su iskreni, pravi prijatelji studija, koji rado šire svoju nauku, jer ih ima i takovih, koji su tajnovitiji od svakog orakuluma, te ne mare ni za što drugo van za svoj trbuh i slavu. Ali pristupačan profesor, on je kao otac, pravi patron. Takvom bi patronu trebalo ići svakih 14 dana, da se zadržiš u memoriji. Kad mu prvi puta dođeš, reci: »Ihro Magnifizenz wollen gütig aufnehmen, wofern ich dieselben in ihren Affairen durch meine Aufwartung inkommodiren sollte. Ich habe mich vor einiger Zeit studierenshalber auf die hiesige löbliche Universität begeben, und weil ihre Magnifizenz nach ihrer gewöhnlichen Leutseligkeit denen Studierenden gerne helfen, so habe meine ergebenste Observanz denenselben versichern wollen«.

— — — — — — — — — — — — — —

Da je sve ovo i te kako imalo primjene u višim klasama hrvatskoga društva u XVIII. stoljeću najrječitiji je dokaz Krčelićeva laudatio funebris (mrtvačko prodečtvo) štono ga je držao »poglavitom i prečastnom gosponu Janušu Bužanu, horvatskoga orsaga vicebanu« 7. IV. 1767. kad je »vu Zagrebu pri opaticah pokopan« pod naslovom »Najvredneše stalnosti pelda«.

Januša Bužana među rijetkima ocrtao je Krčelić kao kreposna čovjeka među hrvatskim velikašima, dobro odgojena po pravilima vremena. »Imal je pravu, živu i stalnu pobožnost. Zapovedi Božje stalno zveršival je. Jeli gdo čul kada, niegove blasnoszti? je li njegove kletve? drugeh ogovaranja? je li preklinjanja? Jesu li se kada čule njegove nečistoće, lotrie, vernosti i dužnosti zakonske odhićenje? ... Znal je navuke Evangeliuma, i zato odurjaval je R o m a n c z e (t. j. romane). Znal je s. Paula i obderžaval tolnače, i po oveh na više zišel je, nego bi bil po M a c h i a v e l l u. Jeste li ga kada čuli nesramne govoriti reči, imati spomenke odurne, kazati se pastuha ali bika pri kojeh ne razuma? Spomenete se, prosim, kulika bila je njegova maturnost? ova iz o č i, v u s t, p o g l e d a, h o đ e n j a, z r e č j u m, z e v s e g a t e l a, ze vseh činov njegoveh, od vsakoga se je čutila, na krepost opominala, tulikeh grehe ztegnula ... Jeste li čuli kada od njega jedan scandalum, budi vu Cirkve, budi p r i s t o l u, c o n v e r s a z i e, a l i k a d e g o d e d r u g d e?«. Riječju, Katon Orsaga Horvackoga! Još za života ovaj kreposnik u kavalirsko doba diže oltar u farnoj crkvi zagrebačkoj, darivao je Marijinu kapelu u Pušći veoma vidljivo, a velik je bio i fanatik katolički, jer »iz Topuszke v l a h e j e o d p r a v i l i k a t o l i k e n a s e l i l; ž i d o v i d a m e s t a v u O r s a g u n e m a j u j e v u č i n i l« i sl. Onda Krčelić nastavlja:

»M l a d e n c i, pri Gospode Diaki, prosim pitajte, vnoge, ovde zmed mojeh Poslušitelov, kako Januš Bužan, mladost svoju sprevodil je? Pitajte: jeli bil skrbljiv, da od lakajev zbog rasipavanja penez dobi hvalu?

ali da iz čednosti, i marljivosti svoje, pri Gospode, pri vredneh ljudih, zadobi skrb zase, i preporučenje. Pitajte, jeli već noći potrošil, vu h a l u v a n j u noćnom, a l i k n i g čtejenju? jeli preštimanje svoje postavljal vu o p r a v e, i g r e, f r i z e r a n j u? jeli sramuvalse d v o r i t i S t a r e š e m? kojeh ne razmel pitati? vuputitise zrečjum? Jeli iskal bolje napredek? ali po ormareh i pevnicah napitek? Zaisto, zaisto, čuti od vseh hoćete, koj Bužana vu mladosti poznali su, da vu mladosti kazal je starost, vu čineh maturnost, vu zvučenju marlivost, da bolje skrbljiv bil je, razmeti pravdene artikuluše, nego sledovati ženske kontuše,* da zrečjum: Vetrov ne delal. I zato kako marliv, kako vučeći se, ne pako simo tamo derčeći, kako velimo alleguvati (to jest drugem služiti vu zadobljenju pravice) mlad i rano počel je, ali kako? Pitajte i poglejte procesuše one, vu kojeh pokojni ali stran ovu branil je, ali bil prvi peruš, jeli znanje i prokuratorsku meštinu, vu rečotočnosti, vu psuvanju, vu neprekorednom spisavanju drugih postavljal? i pri drugeh narodeh počernil svojemi spisavanji domovinu z preklinjanjem, z fantenjem i vman hotenjem? Jeli zbog njegove lenosti, ali recreaczie, morali su stati procesuši? je li razlučit znal med Artikuluši? koji jesu pravdeni i koji zaostavleni? Pitajte, je li imal drugeh ljudih k sebi zaufanje? ali od sebe bežanje? je li imal od Sucev preštimanje? ter vu istine najdete, da vu letah oneh, vre onda Bužan Januš, ne bil Legalejus, nego celi Jurista«. Pa u svemu ovom rečenom Krčelić je već sažeo i iz Muliha i prije citiranih priručnika bontona ogled tada otmjena muža, vidljiv i nasljedovanja vrijedan uzor mladeži. Zato je i završio ganutljivim apelom: »Vigji i zapameti vezdašna mladost, da od Poglavarov Korunjeneh, hitreje daruje se krepost, nego obesnost, bolje pazi se na navuk kreposti: nego na hinclivost, bolje na službu domovine, alduvanje, nego na J a g a r e, ali v u h i ž a h i Y m a n i ć u svojem speće; bolje z perom služeće, nego konje zjahajuće, bolje navuke izčuće i knjige čtejuće, nego k u p i c e p o k r o v n e zpijajuće i »d o b r e v o l j e« Ladanske znajuće«. I napokon »Ne se skerbel za ženu vu sedemnaistom letu, nego da po vigjene od vseh kreposti njegove, kako vreden dobre Tovarušice, i znajući Tovaruštva dužnost, vu trideseti i tretom letu vu hižni stališ je stupil . . . Nesu ga Knige napravile norca, nego domovine Otca«.

Nekih šest decenija iza Vitezovića u Bužan-Krčelićevom razdoblju dozorio je, dakle, i hrvatski galantuomo, perfektan prema prosječnom traženju Crkve, a prožet i prezasićen primjenom pravila »dobroga tona«, koja mu se upiše u krv te postaše druga narav no ona izazvaše, međutim, i negativne tipove. A tu je onda došlo ono doba, koje je Adam grof Oršić opisao, naglasivši kulminaciju riječima: Dieser Luxus überstieg die Kräfte der Nation . . .

* Još prije Marije Terezijine kajšhajtskomisije pazilo se u Hrvatskoj na više od sto godina na javno čudoređe. Tako m. o. ferije pete najbliže danu sv. Mateja ap. i ev. (18. IX.) 1614. kongregacija turopoljskih šljivara zaključuje: »Od kotheryh ye g l a z d a z e n s k a m y h o d e i b a r a t h a y w, ad primam sedem domini comitis terrestris citandi erunt, rationem reddituri«. Isp. L a s z o w s k i, Povjesni spomenici plem. općine Turopolja. Sv. IV. 1560.—1895. U Zagrebu, 1908, s. 501.

GRAFIČKA ZBIRKA KR. SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

Banskom naredbom od 18. decembra 1919. broj 43.672 izdaje se statut »Grafičke zbirke kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu«, koja je zapravo bila stupila u život već krajem juna iste godine. Prema tome statutu ima zbirka da sadrži: 1. zbirku grafičkih listova (drvoreza, bakroreza, bakropisa, litografija i izvornih crteža); 2. zbirku knjiga urešenih izvornim grafičkim listovima; 3. zbirku portreta; 4. zbirku topografijskih listova; 5. zbirku arhitekturnih crteža i 6. priručnu knjižnicu. Osnovu zbirke sačinjavaju grafički listovi dosada pohranjeni u sveučilišnoj knjižnici i Valvasorova zbirka u smislu ugovora sklopljenog dne 30. juna 1914. između Prvostolnog kaptola i zemaljskog erara odobrenog po nadležnim vlastima. U načelu se stara grafika nema sabirati niti se ima upotpunjivati zbirka Valvasorova. Izuzetak čine listovi starih grafičara rodom Hrvata, Srba i Slovenaca, ali se izuzetno mogu nabavljati djela stare grafike u osobito povoljnoj zgodi. Što se tiče onih odjeljaka zbirke, koji su pomenuti pod 3. i 4., uzet će se u prvom redu obzira na lica i mjesta, koja su značajna za domaću prošlost. Glavna je zadaća zbirke, da skuplja u prvom redu grafičke umjetnine jugoslavenske i slavenske uopće, ali kako je ova zbirka jedina državna ustanova takove vrste, nastojat će uprava, da prema svojim raspoloživim sredstvima skuplja u valjanom izboru i najznačajnija djela svjetskih grafičara.

Osnovu »Grafičke zbirke« sačinjavaju, dakle, grafički listovi, što ih je skupio Ivan Vajkard Valvasor, slovenački polihistor.

Valvasorov se djed Jeronim doselio u Kranjsku u prvoj polovici XVI. stoljeća iz svoje domovine Italije, iz bergamaskog gradića Telgate, povodeći se za primjerom svoga zemljaka i imenjaka Ivana Baptista Valvasora, koji je došao u Kranjsku trgujući sudem od majolike, te postao kasnije velikim bogatašem i bankarom. Kao nagradu za vjerno službovanje poklonio je taj Ivan Baptist svome imenjaku Jeronimu grad Galleneck (Golnek) u Gornjoj Kranjskoj. Bartolomeju, sinu Jeronimovu, koji bijaše naslijedio trgovinu Ivana Baptista Valvasora, rodi se 1641. u Ljubljani sin Ivan Weykhard. Kako se poradi plemenite darežljivosti Ivana Baptista i Jeronimova porodica obogatila, pošalju roditelji sina u u kolegij ljubljanskih Isusovaca, koji ga odgojiše u onodobnom humanističkom duhu. Tako se u njega već zarana počeo buditi istančan smisao za znanost uopće, koji ga ne učini samo uvaženim polihistorom i članom londonske Royal Society, nego ga i potkraj njegova života baci u goleme materijalne neprilike. Od rane je mladosti usto u njega bila živa želja za putovanjem, peregrinacijom, kako je sam zove. Tako je već 1659. na prvom svom velikom putovanju po Njemačkoj, odakle ga turske najezde na »granicu« zovu kući. Kao »dobrovoljac« (Volontierer) bije se on s Turcima oko Senja i studira život i običaje uskočke, koje je kasnije u svom velikom djelu opširno opisao. Za Senj je uopće imao mnogo simpatija, nesamo stoga, što je taj grad bio po njegovu mnijenju »domaja izvrsnih i neustrašljivih bojnika«, već i stoga, što je bio rodnim gradom njegova najboljeg prijatelja, zlatnog viteza Pavla Rittera Vitezovića. 1666. je u Beču, gdje velikom revnošću pohađa zbirke i knjižnice, osobito dvorsku, kojom je upravljao slavni Petar Lambeccius. 1669. uputi se preko Mletaka na veliko svoje putovanje po Italiji, Africi, Francuskoj, Njemačkoj i Švicarskoj. Nažalost se dnevnik ovog njegovog velikog putovanja, štono ga on češće u svojim djelima spominje, nije sačuvao, tako da detalje toga puta treba sastavljati, i ako krnje, po raznim kratkim pomenima i bilješkama, rasijanim po njegovim djelima. God. 1670. iskrca se u Toulonu i boravi do g. 1672. u Francuskoj, i to duže vremena u Marseillu, Avignonu, Beaucairu, Lyonu i Parisu. U Lyonu je najdulje ostao, učeći istorijske znanosti, arheologiju, matematiku, magiju i alkemiju. Iz ovoga se lyonskog naukovanja sačuvaše i dvije njegove francuski pisane raspravice: »Diverses leçons prises dans le premier des elements d' Euclide et autres livres« i

[1] P. v. Radics: Johann Weykhard Freiherr von Valvasor, Ljubljana 1910. O zbirci samoj pisao je nešto i ominozni pater Sebastian Brunner u svome djelcu: Agram. Einige Notizen über Vergangenheit und Gegenwart der Hauptstadt Kroatiens. Wien 1871., te dr. H. Hranilović u nedovršenu članku, štampanom u »Prosvjeti« 1896.

»Traité des Fortifications«. Iz Parisa zaputi se po svoj prilici preko Nancya, Njemačke i Švicarske kući u Kranjsku, gdje se oženi i stalno smjesti na svome dvoru u Wagensbergu. Tu sada počinje marljivo poslovanje. Sve, što je tijekom svojih putovanja sabrao, svrstava on u pomno uređene zbirke matematičkih sprava, slika, starih novaca, ruda i prirodnina iz raznih krajeva svijeta, te knjiga (oko 10.000 svezaka), rukopisa, plemićkih grbova i genealogija. On sam bavi se istorijom, geografijom, topografijom, genealogijom, heraldikom, alkemijom, tehničkim projektima, bakropisom, glazbom i lijevanjem kipova od bronse, kojega je tehniku i sam dobrano usavršio. Oko sebe skuplja mnoge slikare i bakroresce, koji su uza nj živili i spremali ilustrativnu građu za njegova djela. Među njima su Nizozemci Almanach i Peter Werex, Nijemci Johann Koch, Andreas Trost, Atzelt, Peter Müngersdorff, J. A. Boener, Mathias Greyscher i Bartl Ramschissl (koji je za nj slikao grbove svih kranjskih plemićkih porodica za veliku »Grbovnicu« — Wappenbuch[2] — što se danas nalazi u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu), te Hrvat Pavao Ritter Vitezović.

Kao plod napornog i skupog tog poslovanja izlaze sada redom godimice njegova djela. 1679. »Topographia Carniolae modernae«, 1680. Ovidijeve metamorfoze sa bakrorezima Trosta i Greyschera, 1681. »Topographia Archiducatus Carinthiae modernae«, 1681. »Theatrum mortis humane tripartitum« na način i ukus Holbeinovih mrtvačkih plesova. 1683. bori se opet proti Turcima po Štajerskoj. Na osnovi rasprave o Cirkničkom jezeru bira ga 1687. Royal Society u Londonu za svoga člana. 1689. izađe kao kruna njegova rada ogromno djelo »Ehre und Ruhm des Herzogtums Krain«. Ali sve pohvale i časti, koje mu iskazaše povodom toga djela, ne zaustaviše financijsku njegovu propast .Siromah se, spremajući građu za svoja djela, bio tako istrošio, da mu redom prodadoše dvor Wagensberg, kuću u Ljubljani i dragocjenu njegovu knjižnicu. 1693. umre strven i skršen u Krškom, kud se bio sklonio.

Godine 1690. kupi zagrebački biskup Ignacije Mikulić Valvasorovu knjižnicu, možda posredstvom Pavla Rittera Vitezovića, udarivši ovom kupnjom osnovu današnjoj metropolitanskoj knjižnici zagrebačkoj. Među 10.000 svezaka, dijelom vrlo dragocjenih izdanja, zaprema u toj knjižnici pomenutih već sedamnaest folijanata bakropisa, drvoreza i crteža odlično mjesto. Isprva ih je bilo osamnaest, ali se četvrti svezak izgubio još tijekom osamnaestoga stoljeća.[3]

Valvasor dakako nije svrstao ovu svoju zbirku kritički, t. j. po raznim umjetničkim školama, nego po predmetima, koje slike prikazuju. Svesci su folijanti (30 cm. široki, a 39 cm. visoki) vezani u debelu kožu, a sadrže svaki po 300 do 400 listova, na koje su bakropisi na takozvani à jour-način prilijepljeni. Svaki svezak ima štampani naslovni list, koji njemačkim jezikom navodi općeni sadržaj. Tako primjerice svezak XI.: »Vnderschidliche de arte amandi, Ovidische nackete Kinder, Bachus, Satyri, Romanische vnd andere Stutuen auch Lauber zum zeichnen und reissen wie auch allerley Venerische vnd sonsten dergleichen nackete Kupfer welche mit sonderbahren Fleiss zusamben gebracht durch Johann Weychard Freyherrn zu Wagensperg in Crain Anno 1685«. Zbirka počinje u prvom svesku sa slikama iz staroga zavjeta, nastavlja u drugom novi zavjet, život Marijin, muku Isusovu. U trećemu su sveci i pustinjaci. U petomu sibile, dvanaest mjeseci, četiri godišnja doba, četiri elementa, četiri strane svijeta, pet ćutila. Šesti sadržaje razne nošnje, urese, vatromete, arhitekture, perspektive i topografije. U sedmom su zemljovidi, gradovi, more, luke. U osmom povorke, seljaci, muzikanti, prosjaci, luđaci, krabulje. U devetom bitke, lov, ribolov, ptice, cvijeće, voće. U desetom Ovidijeve metamorfoze. U dvanaestom su portreti. U trinaestom većim dijelom francuski majstori. U petnaestom Dürer i stariji njemački majstori. U šesnaestom su drvorezi. U sedamnaestom izvorni crteži, a u osamnaestom voće, ptice »und derglechen maistentheils nach dem Leben mit Wasser Farben gemahlene Stückl«.

Što se pojedinih škola tiče, zastupani su od njemačkih majstora (ne navodimo ovdje neko 50 monogramista t. zv. »Kleinmeistera«, kojih su djela vrlo dobro zastupana): Martin Schongauer (11), Matthias Zasinger (3), Wenzel iz Olomuca, Albrecht Dürer (56 bakropisa, među ovima potpuna Muka Kristova, sv. Jeronim, Adam i Eva, sv. Eustahij, Melanholija u 2 primjerka, te 80 drvoreza, među kojima je mala i velika pasija, život Marijin te Apokalipsa), Lucas Cranach (20), Albrecht Altdorfer (10), Hans Sebald Beham (91 bakrorez, 7 drvoreza), Georg Pencz (93), Heinrich Aldegrever (96), Hans Brosamer (4), Daniel i Jeronimus Hopfer, Hans Sebald Lautensack, Virgil Solis (225), Jost Amman (32 bakroreza, 22 drvoreza), Dominicus Custos (16), Peter Aubry (28), Sadeleri: Johann (63), Raffael (194), Edigius (16), Tobias (19), Wenzel Hollar (13), Melchior Küssel (65), Jonas Umbach (15), Sandrarti: Joachim (4), Jacob (66), Maria Susanna (84), Hermann Hendrik Quiter (dvanaest prekrasnih mezzotinta i to u vanredno rijetkim istiscima na modrom papiru).

Od Nizozemaca: Lucas Jacobsz van Leyden (35), Hieronymus Cock, Adriaen Collaert, Philipp Galle (44), braća Wierix-i: Jan, Hieronymus (25), Anton (14), Nicolas de Bruyn, Hendrick Goltzius (57), Jan Saenredam (6), Jacob de Gheyn (2), Cornelis Bloemaert (2), Crispin de Passe (49), Cornelis Galle (31), Willem Swanenburg, Lucas Vorsterman (16), Schelte a Bolswert (17), Jan van de Velde (13), David Teniers, Cornelis Schut, Rembrandt van Rijn (3), Justus van der Nypoort (37), Adriaen van Ostade, Albert Clouwet.

Talijani: Domenico Campagnola, Marco Dente da Ravenna (3), Maestro del Dado (3), Giulio Bonasone, Antonio Salamanca, Enea Vico (32), Giorgio Ghisi (6), Martino Rotta-Kolunić iz Šibenika (7, među ovima ogromni bakropis Michelangelova Posljednjega suda), Agostino Carracci (14), Antonio Tempesta (26).

Od francuskih su umjetnika izvrsno zastupani najraniji bakropisci, tako Jean Duvet, rođen 1485., (12 slika iz rijetke i znamenite njegove Apokalipse, rađene pod utjecajem Lionarda da Vincia i Dürera), Jean Gourmond (3), Stephanus (Etienne) Delaune (15), Thomas de Leu (3), Jacques Callot (161), Abraham Bosse (14), Stefano della Bella (49), Michel Dorigny (4), Claude Mellan, Jean Lepautre (57), François Collignon (17), Nicolas Cochin (30), Pierre Landry (40).

Od wagenberškog kruga zastupan je Valvasor sam (3), Pavao Ritter Vitezović (5), Andreas Trost (30), Matthias Greyscher (26) i Peter Müngersdorff.

Izvorni su crteži Valvasorove zbirke pretežnim dijelom nizozemski i njemački. Od Nizozemaca zastupani su većim brojem signiranih crteža David Teniers, Isack van Ostade, Justus van der Nypoort, Adriaen van de Velde, Lucas van Uden, Jan Porcellis (izvrsna marina), Pieter de Molijn (prekrasan akvelirani pejzaž), Andries Both. Od njemačkih majstora ima iz početka XV. stolj. izvanredno zanimljiv anoniman crtež jednog sitnog majstora (Kleinmeister) te serija vrlo ranih i dobrih kopija bakroreza Dürerovih (Bartsch, Peintre-Graveur, brojevi 36., 41., 50., 54., 89. i 101.), Schongauerovih (B. br. 15.) i Aldegreverovih (B. br. 88. i 93.).[4] Od kasnijih njemačkih umjetnika zastupani su naprijed već pomenuti umjetnici wagenberškog kružoka, a među njima osobito Nizozemac Almanach. Od talijanskih umjetnika ima sva sila velikim dijelom anonimnih crteža XVII. vijeka, upoprijeko vrlo neznatne umjetničke vrijednosti, što izvornih što opet kopija. Od važnosti su samo dvije skice crvenom kredom (Rötel) Paola Veronesa i jedan izvrstan lavirani croquis Jusepa de Ribere (lo Spagnoleto). Od Francuza zastupan je Jacques Callot.

Samo se po sebi razumijeva, da će zbirka, sabrana i sastavljena po gore navedenom više manje naivnom sistemu bez strožih znanstvenih kriterija sadržavati uz mnoge dragocjenosti i mnogo koješa nevrijedno i bescjeno. Učinili bismo doista veliku krivicu čestitome Valvasoru, kad bismo ga toga radi prekoravali, sudeći njegov posao po današnjem stanju znanosti. Treba naime vazda uzeti na um, da je već sama zamisao ovakove zbirke za XVII. stoljeće nešto sasvim izvanredno, pogotovu za čovjeka, koji je živio u našim krajevima u doba sveudiljnih najezda i nasrtaja turskih. Ovakove su zbirke u ono doba i po zapadnoj Evropi velike rijetkosti. Veliki sabirači XVI. i XVII. stoljeća, među kojima bijahu najznatniji Timoteo Viti, Giorgio Vasari, car Rudolf II., Karlo I. engleski, kraljica Kristina švedska, Earl of Arundel i Duke of Devonshire, zacijelo su uz izvorne crteže sabirali i bakroreze, ali nam o tome njihovu poslu pogledom na bakropise nije ništa izrijekom poznato. Tek oko polovice XVII. stoljeća počinje sabiranje bakroreza u modernom smislu te riječi. Prema tome treba dakle Valvasorovo nastojanje uvelike cijeniti.

Iz gore navedenog pregleda razabire se, da su u Valvasorovoj zbirci relativno najvećim brojem djela zastupani Albrecht Dürer i Jacques Callot. Prvi sa 136, a drugi sa 161. (osim toga su izvrsno zastupani gotovo svi umjetnici, koji su bili učenici i nasljeđivači Callotovi, kao Stefano della Bella, Nicolas Cochin, Abraham Bosse, Pieter Quast i drugi). Možda stoga ne će biti presmjela tvrdnja, ako rečemo da je u Valvasora bio osobit interes za oba ova

[2] Isp. članak J. Barlé-a: »Valvazorjeva knjiga grbov« (»Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko«. VII. str. 47.).

[3] U svom članku »Kako je prišla Valvasovjeva knjižnica v Zagreb?« (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. IX., 1928. str. 168.—111.) iznosi I. Vrhovnik, da Valvasorovu zbirku nije biskup Mikulić kupio, nego da je zagrebačkoj biskupiji poklonio prvorođeni sin iz Valvasorovog drugog braka, Volbenk Vajhard. Moleći, naime, ovaj zagrebačkog biskupa Martina Brajkovića, da ga posveti za đakona i svećenika, poziva se u svojoj molbi, datiranoj u Karlovcu 19. augusta 1703., na to, da je njegov pokojni otac učinio mnogo dobro zagrebačkoj biskupiji, naročito time, što joj je svoju znatnu knjižnicu svojevoljno darovao na vječni spomen (certam bibliothecam spontanee pro perpetua memoria donauerit).

[4] O ovim je kopijama napisao oduševljeni članak »Izvorni crteži Albrechta Dürera« August Šenoa u »Viencu« 1873, str. 526.

umjetnika. To ne bi bila osamljena pojava, jer znamo, da su u XVII. stoljeću baš ova dvojica bila uvelike cijenjena i tražena. Tako je u ono vrijeme Claude Maugis, Abbé de Saint Amboise, savjetnik Marije de Medicis u pitanjima umjetničkim, skupio potpunu zbirku Dürerovih djela, dok je liječnik Charles Delorme sabirao jednakim marom isključivo djela Callotova.

Najposlije treba spomenuti, da su u gore navedenim pregledima spomenuti samo najvažniji umjetnici. U svemu je u zbirci (računajući dakako u ovaj broj samo dosad identificirana djela) zastupano 455 umjetnika sa 4133 djela, dok anonimnih, neidentificiranih i manje vrijednih djela ima 6400.

Ova je dragocjena zbirka ležala sasvim zapuštena u prašnome spokoju metropolitanske knjižnice, dok je ona bila još smještena u Bakačevoj kuli. Nekadašnji kustos knjižnice, presvijetli gospodin kanonik i opat dr. Ljudevit Ivančan, spoznao je golemu vrijednost njezinu pak ju je finim razumijevanjem i neiskazanim marom uredio te po mogućnosti točno znanstveno katalogizirao.

Pored Valvasorove zbirke ušao je u novo osnovanu »Grafičku zbirku« i velik broj onih grafičkih listova, koji su se tijekom vremena bili skupili u Kr. sveučilišnoj knjižnici, među njima naročito rijetki i lijepi engleski mezzotinti i francuski bakrorezi XVIII. stoljeća, znatan broj historijskih portreta i arhitekturnih crteža (među njima kao unicum sedamdeset izvornih crteža velikog baroknog arhitekta Johanna Bernharda Fischer von Erlacha). U dvanaest godina svoga opstanka skupila je »Grafička zbirka« gotovo sva djela jugoslavenskih grafičara, velik broj listova slavenskih, francuskih i njemačkih modernih grafičara, mnogo historijskih portreta i znatnu priručnu knjižnicu. »Grafička zbirka« ima danas oko trinaest hiljada grafičkih listova, sva njezina priručna knjižnica broji 850 djela. Uprava priredila je niz povremenih izložba, među kojima su bile najznatnije: izložba francuske grafike XV.—XVII. stoljeća, izložba jugoslavenske grafike, izložba francuske grafike XVIII. stoljeća, izložba engleske grafike XVIII. stoljeća i izložba djela Albrechta Dürera.

RUŠEVINE CRKVICE SV. JURJA U JANJINI

U polju varoši Janjine, na poluotoku Stonskom Ratu ili Pelješcu, diže se mali brežuljak, koji je obrasao niskogoricom, a naokolo su vinogradi. Taj brežuljak narod zove Sućuraj, a udaljen je od Janjine 20 časaka, jednako toliko i od sela Popoveluke. Na vrhu se vide grobovi, a po brežuljku je bilo oko nekih 60 bogomilskih grobova, koje su seljaci obrađujući vinograde većinom razrušili.

Slutio sam, da je tu na vrhu morala biti crkvica, pak sam sa janjinskom i popovskom omladinom počeo kopati vrh. To sam radio 1921. kao povjerenik za Pelješac i Mljet od strane Pokrajinskog konservatorskog ureda za Dalmaciju u Splitu. Omladina je požrtvovno i badava radila te sam otkrio glasovitu crkvicu sv. Jurja. Iskapanjem se našlo i ulomaka rimskih kupa te opeka: tegule i imbrices, ulomaka amfora, džara, pa i ulomak rimske nadgrobne ploče iz III. stoljeća po Kr. sa natpisom:

P. ANNO.

O. N S.

To je moralo biti rimsko poganske groblje, a valjada i rimski poganski hram, jer je sa brežuljka divan pogled po okolici janjinskoj i po neretvanskom zalijevu.

Čini se, da su Hrvati u IX. ili X. stoljeću sagradili na tom mjestu crkvicu u čast sv. Jurju, veoma malenu i usku. Od te crkvice našlo se osam komada transena sa prozora. To su ulomci starohrvatske ornamentike sa pletenicama, uvezani u naličju, posve slični ostacima sa natpisima hrvatskih knezova: župana Budimira, kneza Mutimira, velikog kneza Držislava, koji se čuvaju u kninskom muzeju, a nalik su i ulomcima sa natpisom kneza Branimira, u zagrebačkom arheološko-historiskom muzeju, pa slični luku u crkvi sv. Krševana u Zadru, te ulomcima sv. Stjepana u Dubrovniku. Nađen je i mali kapitel, ulomak rosete, ulomak luka, jedan križ, jedan prozor sa pet okruglih malih otvora, sve u starohrvatskom slogu, čini se iz X. stoljeća. Sada su ti artefakti spremljeni u župnom muzeju u Janjini.

Osobito pada u oči krasni ostatak arhitrava sa natpisom:

IN OMINE DOMINI EGO PET(RUS)

koji je bio prije nađen, a izrađen u starohrvatskom slogu.

Sve je to bilo u ruševinama u crkvi, nad kojom je bila izrasla dračа i niskogorica, koju je trebalo sasjeći najprije, pa onda početi otkopavati crkvicu. Ovi ulomci arhitrava i transena, te ostaci starohrvatske ornamentike, svjedoče nam, da je crkvica

Ulomci arhitrava i transena sa crkve sv. Jurja u Janjini (IX.—X. stoljeće).

bila bogato građena. Spominje se u X. stoljeću neki župan u Donjem Zahumlju, u Neretvi Petar. Da li je on ili koji biskup Petar gradio ovu crkvicu, to se ne zna.

Međutim, i ta je prva crkvica bila srušena, pa negdje u XV. ili XVI. stoljeću obnovljena. Ove druge crkvice otkriveni su zidovi. Ona je duga 5.30 m, a široka 3.10 m; zidovi sačuvani su u visini od jednog metra. Ima malu apsidu, a pred apsidom je oltar. Postoje vrata sa skalinima,

sjedala pred vratima i sa sjeverne strane. Sve je bilo pod zemljom. Tu je još jedan starodrevni kameniti križ. Sa ove crkve preneseno je u crkvu sv. Trojstva u Popovojluci škropinica i kamenica za sv. vodu sa krstom; slika vrlo starinska sv. Jurja, dvije zastave starinske sa krstovima, dva kandelabra i zvono s oznakom g. 1414., koje je sad u crkvi sv. Stjepana u Janjini.

Ova druga crkvica građena je uresnim kamenjem sa prve crkvice, a to se vidi po otisku: negativi jednog uresnog kamena sa pletenicama, otisnutog u klaku kod prvog

skalina, stuba kod crkvenih vrata izvana. Osim toga našlo se uresno kamenje sa prve crkvice kao građevni materijal u ovoj drugoj crkvici iz XV. ili XVI. stoljeća. Okolo ove crkvice imade kršćanskih i bogomilskih grobova. Ova crkvica sv. Jurja služila je za obred sve do godine 1780, kako svjedoče župske matice u Janjini, i to selu Popovojluci. U groblje oko crkvice ukapali su se iz Sutvida, Borinlaza, Žuljanskih Vrha, Trstenika i Janjine, po narodnoj predaji i po župskim maticama u Janjini, koje počimaju godine 1732. (prijašnje su poradi kuge izgorjele). Tu su ukapani mrtvaci iz sela Popovaluka od davnine sve do god. 1780. Crkvica sv. Jurja morala se srušiti negdje između 1780.—1880., jer 1869. sagrađiše Popovljani crkvu sv. Trojstva u svom selu Popovojluci, a napustili su ovu crkvu sv. Jurja, koja im je od starina služila za obrede.

Poluotok Pelješac bio je sastavni dio oblasti Zahumlja od dolaska Hrvata ovamo. Hrvatska državna vlast sezala je nad Zahumljem i Travunjom do pod konac X. stoljeća. Zatim je nastalo dukljansko kraljevstvo do Neretve sve do 1168 godine, koje je godine srpski veliki župan Stevan Nemanja pripojio Raškoj (Regnum Rasciae).

Godine 1222. u jednoj povelji spominje kralj Stefan Prvovjenčani crkvu sv. Jurja i sv. Stjepana u Janjini, koje je uz zemlju od Žuljane do Motoružnica u općini Janjini dao benediktinskom samostanu na Mljetu, kao prihod. Godine 1325. pripadne Zahumlje, pa i poluotok Stonski Rat (Pelješac) bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću, koji godine 1333. proda poluotok Stonski Rat (Pelješac) dubrovačkoj republici, uz koju osta do pada iste godine 1808. godine.

Iste godine 1921. kad se otkopala ova crkvica, pozvan dođe u Janjinu g. Dr. M. Abramić, podravnatelj konservatornog ureda u Splitu, i pregleda sve iskopine i pronađene ostatke rimske, kao i starohrvatske ornamentike iz X. stoljeća, te je u svemu složan bio sa piscem ovog članka i u pogledu doba, i arhitektonskih nakita nađenih u iskopinama.

Godine 1926. mjeseca kolovoza uz prisutnost pisca, kao delegata Braće Hrvatskog Zmaja, radnog ogranka u Dubrovniku, te kao povjerenika za starine na Pelješcu, i uz prisutnost načelnika, bi postavljena spomenploča na crkvici sv. Jurja, a blagoslovio je zamjenik g. župnika. Ploča ima natpis:

Ova je crkvica sv. Gjurgja
Iz davnina. Obnovljena u IX. i XVI. v.
Služila do konca XVIII. v. Otkrivena g. 1921.

Potomcima na znanje.
Puk župe
J a n j i n e
Postavio 1926.

Ova je ploča na sjevernom zidu crkvice.

Dr. N. Z. Bjelovučić.

»PO KONCU«

stari hrvatski pravni termin u povaljskoj listini i natpisu g. 1185.

I.

U poznatoj ćiriličkoj listini g. 1185 (ponekima g. 1184), koja se uščuvala također u ćiriličkom prepisu g. 1250, i koja se nalazi u Povljima na Braču, te u istovremenom kamenom natpisu, urezanu na pragu opatijske crkve u Povljima (a koji se danas čuva u splitskom arheološkom muzeju, zbirka društva »Bihać«), susretamo izraz »p o k o n c u« (»sie zemlje ježe vi držite p o k o n c u, kneže i župane«). Značenje ovoga izraza je sporno. Dva su glavna suprotna mišljenja: prema jednima radi se o imenu predjela »Konac« a prema drugima o starom hrvatskom pravnom terminu, danas izgubljenu.

Spomenuta dva spomenika, pisana hrvatskim jezikom i ćirilicom, veoma su interesantna, jer spadaju među najstarije ćiriličke spomenike, pisane na koži i u kamen urezane, u čisto hrvatskom i katoličkom predjelu, te su dragocjeni po jeziku, po pismu, po imenima ličnim i porodičnim, po nazivlju mjesta i predjela. To sve dokazuje, uostalom, potpuno hrvatski narodni karakter srednjo-dalmatinskih otoka Brača, Hvara i Visa u XII. stoljeću, a i narodni karakter grada Splita, gdje je g. 1250 Ivan, kanonik stolne crkve sv. Dujma, pisao jezikom hrvatskim a pismenima ćiriličkim te je kao »priseže n pisac« biskupa hvarskoga i bračkoga prepisao ono što je našao ubilježeno »u staru knjigu«.

Nedavno je Povljanin g. prof. Dr. Ivan Ostojić objelodanio zanimljivu raspravu o povaljskoj opatiji (»Narodna Starina« sv. 22. str. 149. IX. knjige), te priopćio u transkripciji latinicom povaljsku listinu i natpis, popravivši ih komentarom. Prepuštajući pozvanijim da se pozabave mnogim zanimljivim pitanjima i da sa drugih gledišta jezičnih, toponomastičkih i ostalih osvijetle ove važne spomenike, ograničavam se na nekoliko refleksija o izrazu »p o k o n c u«.

G. Dr. Ostojić tvrdi, da taj izraz znači ime predjela »Konac«. Njegov starinom sumještanin g. Dr. Mirko Vrsalović (u »Obzoru« br. 8. g. 1931.) potpuno se priklanja mišljenju, da se u izrazu »po koncu« radi o imenu predjela, a nipošto o kakvom pravnom terminu, kako su neki mislili, i veli, da bi trebalo da se nauka jednom otrese takove obmane.

Pošto i ja bijah i ostajem pri mišljenju (izraženu u predavanju »O nacionalnom karakteru Splita u davnim stoljećima«), da se ne radi o imenu predjela, već o pometnutom starom hrvatskom pravnom terminu, to ću pokušati da opravdam ovo svoje mišljenje i dovinem se smislu izraza »po koncu«. Nestručnjačka diskusija, između nas laika u jezikoslovnoj nauci i domaćoj pravnoj historiji, mogla bi da dade povoda i da pomogne naučnom i stručnom rješenju jednoga spornoga izraza u starim spomenicima.

II

O značenju izraza »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu, izrekoše — što znam — svoja mišljenja:

a) Dr. Rački, koji je listinu prvi objelodanio (»Starine«, XIII str. 198), očito je uzeo, da se radi o nazivu predjela ili zemlje, jer u popis imena položaja iz listine uvrštava i »Konac«, a to ime dolazi samo jednom u listini u gore navedenoj izreci.

b) Frano Radić (»Starohrvatska Prosvjeta« g. 1895) i Dr. Vl. Ćorović (»Južnoslovenski Filolog« g. 1921.) misle jednako kao i Rački.

c) Akademijski rječnik navodi: »U jednom od najstarijih spomenika ima izraz »po koncu«, što se ne može razumjeti, je li tu »Konac« ime muško ili mjesno ili što drugo. U starom latinskom prevodu listine stoji »po conzu« nepreveden«.

d) Vladimir Mažuranić u svojim pravnopovjesnim »Prinosima« kaže, da mu je značenje nejasno i da bi »po koncu« moglo značiti: »zemlje što ih držite vrvlju, užem, koncem« ili pak »po krvi t. j. po porijetlu, per lincam sanguinis«.

e) Dr. Petar Kolendić (»Južna Srbija« 1924. str. 921) čitajući natpis u kamenu misli, da izraz »po koncu« u listini i u natpisu znači neki ondašnji pravni termin.

f) Mišljenja g. Dr. Ostojića i Dr. Vrsalovića i svoje protivno mišljenje gore sam naveo.

Kako se vidi postoje u pogledu izraza »po koncu« različna mišljenja i različne kombinacije: za ime predjela, za muško lično ime, za druge mogućnosti, među kojima i za pravni termin nejasna značenja.

Ja ću najprije pokušati da dokažem, da se ne radi o imenu predjela, pak da utvrdim da se radi o pravnom terminu i da mu kušam odgonetati značenje.

G. Dr. Ostojić, koji kategorički tvrdi, da se radi o imenu predjela, iznio je svoje mišljenje najprije u članku »Povaljski natpis« (»Jadran«, Split, g. 1925. br. 22) u polemici sa g. Drom Petrom Kolendićem. Tu g. Dr. Ostojić navodi, da se je onih dana namjerio na starinski rukopis iz g. 1418, u kojem se neki Hranković odriče na korist povaljske crkve sv. Ivana prava na zemlju »Žukovik« u predjelu »Konac« (»terra vocata Zucovich in Conac iuxta litus maris«), pak zaključuje, da je i u povaljskoj listini i natpisu »Konac« predio uz more, a ne pravni termin. Koincidencija naziva »Konac« u ispravi g. 1418 sa nazivom »po koncu« u listini i natpisu doista je sugestivna i zavodljiva, navlastito za onoga koji je pronašao tu koincidenciju, no po mojem sudu stoje proti mišljenju, da je »po koncu« oznaka predjela, jaki i nepremostivi argumenti geografsko-lokalni, gramatički, jezični i logični.

III.

Da se dođe do ispravna tumačenja jednoga izraza treba promotriti rečenicu, u kojoj dolazi taj izraz, samu po sebi i u gramatičkoj i logičnoj vezi sa sastavkom, sa sadržajem cijele isprave, sa svrhom i ciljem iste isprave.

Sam g. Dr. Ostojić priznaje i lijepo dokazuje, da je povaljska isprava popis i od vlasti potvrđeni iskaz samostanskog imetka i kako je do njega došlo. Ja tvrdim i više: da je povaljska listina ne samo popis zemalja, nego i zbirka dokumenata o načinu tečenja pojedinih zemalja, sa naznakom kako, kada i po kojem je pravnom naslovu samostan postepeno sticao svoj imetak. Historijski je naime dokazano i od Račkoga i od g. Dra. Ostojića, da je prvi benediktinski samostan u Povljima, podignut »na Žalu« oko g. 1145. i da su ga gusari oplijenili i razorili, te da već g. 1184. ili 1185. nalazimo ponovo benediktince u Povljima gdje podižu novi samostan »na Lokvi« malo dalje od morskoga žala. Nakon propasti prvoga samostana njegova je imovina bila od drugih prisvojena i zato se kalugjer Ratko trudi, da obnovljenom samostanu budu povraćene oduzete zemlje. To je Ratku i uspjelo g. 1184. (ili 1185.) pred vijećem vlastele i puka na Bolu. Da ovu revindikaciju utvrdi i osigura samostan od budućih uzurpacija dade kalugjer, docnije opat Ratko upisati ovaj događaj na koži i urezati na pragu crkvenih vrata. Ovo je geneza povaljske listine i natpisa i sve je ovo jasno iz same listine, koja utvrđuje tečevine opatijskog imetka po slijedu događaja, po potvrdama vlasti po svjedočanstvima i po pravnim naslovima.

U prvim retcima povaljske listine prikazuje se Ratkova intervencija na vijeću u Bolu i uspješna revindikacija dobara prvoga samostana te potanko nabrajaju tako povraćene zemlje. Dalje se navodi tečevina zemalja od nekoga Smol'ca, koji se

bijaše »udal« u samostan sa ugovorom da ga samostan dohrani do smrti, a sva njegova »dědìna« da bude Crkvi. Zatim se iznosi kako je neki Poruga sa sinom Tehojem dao crkvi svoje »selo na Praznicah«, sve vinograde i zemlje i cijelo svoje »dostènije« (dakle i djedovinu i svoju tečevinu). Još dalje se priča, kako se je neki Vladinja prepirao sa Raškom o »Lokvicu« i »njivu do gumna« i pobijedivši dao te zemlje »u crkvu sv. Ivana«. Zatim se navode pojedine kupovine zemalja pred svjedocima i t. d. Listina je dakle i popis zemalja i zbirka dokumenata sa naznakom načina, naslova tečenja, potvrda svjedoka i t. d. Toliko je to očito i po sadržaju listine i po tome što je ista listina u latinskom prevodu bila iznašana u parnicama kao pravni dokaz samostanske vlasnosti i njegovih prava.

Nakon ove opće predpostavke treba pogledati tekst listine, u kojem susretamo izraz »po koncu«.

Na vijeću u Bolu kalugjer Ratko drži pred pukom i pred vlastelom izravan govor upravljen knezu, županu i vlasteli, te ovako »nače govoriti: »Kneže i vsi vlasteli: mol'styr svetago Joana 'est velik byl prežde: kako vi veste (znate) je zapustel i ego zemlje: tako es'm slyšal, da sìe (ove) zemlje, eže (koje) V y d r ž i t e p o k o n c u, kneže i župane, esu byly pree svetago Joana crkve; molju Vy vlastele da byste é daly crkve. I reče Brečko knez i Prvoš župan: budte Bogu i svetomu Joanu proščeni kako sut byly. I s'e (ove) sut t'e zemlje, eže (koje V y d r ž i t e p o k o n d o l, od niže spily do Ruinika, oklad Veljak, više ego (njega) niže Bunj' pod Crkvu svetago Nikulu: tri okladi«.

G. Dr. Ostojić kao tamo rođeni poznavalac predjela tvrdi da ista imena zemalja postoje i danas, i baš: a) »na Kale« da je predjel u poreznoj općini Selca; b) »Rujnik« u p. o. Selca; c) »Veljak« u p. o. Novoselo; d) »Bunje« u p. o. Novoselo i e) Crkva sv. Nikole u p. o. Sumartin.

Na vojnoj karti nalazimo: a) položaj »na Kale« u p. o. Selca, udaljen je u zračnoj liniji kojih 8 km prema zapadu od krajnje točke Brača kod rta »Zukovik«, gdje bi imao da bude po ispravi g. 1418. predjel »Konac«; a nekih 5 km u zračnoj liniji zapadno od crkve sv. Nikole; b) »Bunje« u p. o. Novoselo položaj je udaljen kojih 6 km zračne linije od položaja »na Kale«, a koja 3 km od crkve sv. Nikole; c) »Oklade« položaj je u p. o. Novoselo, po sredini između položaja »na Kale« i »Bunje«.

Nameće se odmah pitanje: može li po geografskoj situaciji biti položaj »Konac« iz isprave g. 1418. istovjetan sa tobožnjim predjelom »po koncu« iz povaljske listine i natpisa? Eda bude istovjetnosti položaja trebalo bi da zemlje od kalugjera Ratka označene nazivom »po koncu« u listini g. 1185. budu uz morsku obalu na skrajnjem istočnom kraju otoka Brača gdje je po ispravi g. 1418. predjel »Konac« (in conaz jucxta litus maris«). Nu to nije tako, jer se zemlje nabrojene od Ratka ne nalaze u opće uz more, već kilometre daleko na zapad. Ako se hoće da je oznakom »po Koncu« Ratko htio da obuhvati sve po njemu nabrojene zemlje kao da se nalaze u predjelu »Konac«, tada bi sve te zemlje morale doista da budu u tom predjelu. Nu mi nalazimo protivno, da je n. pr. položaj »na Kale« oko 8 km zračne linije (3—4 sata hoda) daleko u zapad i u kopnu; da su po Ratku spomenute zemlje jedna od druge dobro udaljene, da se nalaze u predjelima drugih posebnih imena (»na Kale«, »Bunje«, »Okladi«), i da su ovi predjeli tako udaljeni jedan od drugoga, da se danas nalaze u tri različne porezne općine: Selca, Novoselo, Sumartin. Dovoljno bi bilo da i jedna sama od zemalja što ih Ratko spominje (n. pr. Kale) ne bude u položaju »Konac« te bi pala mogućnost da je oznakom »po koncu« označen taj predjel, a kamo li kada se to ne da ustvrditi za ni jednu od tih zemalja. Topografija dakle ne dopušta mogućnost istovjetnosti položaja »Konac« u ispravi g. 1418. sa izrazom »po koncu« u listini i u natpisu povaljskom.

Nu to ne dopušta ni gramatika. U jeziku hrvatskom nikako se ne označuje predlogom »po« (po »Koncu«) položaj izvjesnih i posebice označenih zemalja. Tako bi se jedino moglo da kaže, kada bi se htjelo općenito i neodređeno spomenuti neopredijeljene zemlje, čiji se položaj ne će ili ne može da tačno odredi (n. pr. »imam zemalja po Braču«), ili kada bi se htjelo kazati da su te zemlje amo tamo po nekom području rastrkane. Nu Ratko u listini ne govori neodređeno, nego nabraja sve zemlje po nazivu, položaju i predjelu. Kada bi Ratko htio reći da se sve ove zemlje nalaze u predjelu »Konac« morao bi reći: »u Koncu« ili »na Koncu«, nikako »po Koncu«. Nigdje se u cijeloj listini ne označuje položaj predlogom »po«, pa zašto ta negramatička iznimka da bude u spornoj izreci? Kada riječ »konac« ovdje ne bi bila arhaična sa posebnim značenjem i kada bi joj se imalo dati današnje ograničeno značenje: konac = kraj, svršetak, tada bi gramatikalno oblik »po koncu« dopuštao jedino tumačenje: po svršetku, po prestanku (samostana), ali nikako oznaku predjela.

Nu nama se je uščuvao dokaz, da se ovdje radi o arhaičnom, danas izgubljenom značenju izraza »po koncu«. U starom naime latinskom prevodu povaljske listine ostao je izraz »po conzu« nepreveden, dok su drugi položaji prevedeni odgovarajućim latinskim predlozima »in, ad« itd. Ovo nediranje u oblik i neprevađanje znači, da prevodilac nije shvatio da se radi o predjelu »Konac«, jer bi u tom slučaju bio preveo »ad Conaz« ili »in Conaz«. Prevodilac je dakle smatrao da izraz ne znači oznaku predjela, te ili nije shvatio što »po koncu« znači, ili vjerovatnije on je znao, da taj izraz ima posebno značenje, ali nije umio da tačno prevede na latinski. Ovo pak dovodi do uvjerenja, da je prevodilac znao da je to neki stari termin, koji se ne da prevesti.

IV.

Prelazeći na traženje smisla izrazu »po koncu«, logičnim tumačenjem u vezi sa događajem, ispisanim u listini i u istovremenom natpisu, nameću se ove refleksije:

Svugdje u listini — kako prije rekosmo — navodi se pravni postanak manastirskog vlasničkog prava na pojedine skupine zemalja.

Kao prva i najstarija skupina spomenuta je odmah u početku listine one skupina zemalja, što je opatija imala prije nego je »zapustěl molstir i njegove zemlje«. Ratko kaže: kako sam slušao ove (t. j. zapustěle) zemlje, koje »v i d r ž i t e p o k o n c u, kneže i župane«, bijahu prije crkve sv. Ivana, i traži da budu vraćene. Ne može »po koncu« ovdje da bude oznaka položaja (neodređena) kada Ratko odmah nastavlja: i ovo su te zemlje, te ih po položaju i nazivu precizira. Čemu u istoj izreci dvostruko i suvišno označivanje položaja, jednom općenito i neodređeno, jednom određeno? Mnogo je logičnije i prirodnije, a i gramatički ispravno, da je Ratko ovdje, kao i drugovdje, htio da navede i historijski događaj zapuštanja zemalja i razlog te osnovu po kojoj knez i župan te zemlje drže. Ratko akcentuira riječ »držite« sa nastavkom po čemu drže — »po koncu«. Jer Ratko ističe tri stvari: da su zemlje prije bile samostanske i da su »zapustěle«; da ih sada drži vlast i po čemu ih drži; te zato opravdano traži povratu.

Po gramatici, po logici, po svrsi govora i cilju zahtjeva, a i po upotrebljenoj i naglašenoj riječi »držite« jasno je, da ovdje »po koncu« znači pravni naslov držanja (po ocu, po nasljedstvu, po zakonu, po pravdi, po presudi itd.) i da se tim nastavkom upotpunjuje slijed događaja, po kojima je samostan zemlje izgubio, vlast ih kao zapustjele u posjed uzela, te je dosljedno tome valjan razlog, da ih Ratko natrag traži i u tom traženju uspijeva.

Ovakovo shvaćanje još nam bolje potvrđuje istovremeni povaljski natpis.

Natpisima u kamenu ovjekovječuju se i svečano utvrđuju važni događaji i u kratkom zbijenom slogu ističe se samo najvažnije. I povaljski natpis je takav: U prvom dijelu spominje se majstor koji je sazidao vrata crkve »Boga radi i da bude čestnik crkve sv. Ivana«. U drugom dijelu veli se: »Knez Brečko uloži se biti čestnik ei (crkve) i da zemlje u nju [koje držaše] (po k)oncu: Slova što nedostaju jer isječena prigodom postavljanja praga na drugo mjesto, treba ispuniti prema listini, jer je očito da je natpis u glavnom zbijena reprodukcija listine. Zato mislim da drugi dio natpisa ima da glasi: Knez Brečko uloži se biti čestnik ei (crkve) i da u nju zemlje eže držaše po koncu«.

Ako se izraz »p o k o n c u« ponavlja u natpisu jasno je da se njim naglašava nešto važno, nešto po čemu je knez Brečko postao zaslužan za crkvu i »uložio se biti čestnik« crkve. Ne može biti važno gdje se zemlje nalaze, da se njihov položaj ureže u kamen. Nu jeste važno, da je knez Brečko vratio crkvi zemlje koje je držao po nekom valjanom pravnom naslovu. Zato je to njegovo »vraščenije« bilo od kasnijega kneza pohvaljeno, za to mu je ime uklesano na pragu Crkve pošto se je jednim pohvalnim djelom uložio biti »čestnik crkve«.

Da se odgoneta smisao izraza »po koncu« treba prema razvitku događaja promisliti po čemu su knez, župan i vlastela, kao predstavnici ondašnje vlasti, mogli da drže zemlje napuštene od samostana opustjelog. Opće je pravilo, da dobra zapuštena, ošasna po pravu kaduciteta pripadaju fisku: bivaju inkamerirana od prestavnika državne vlasti, jer bi inače nastalo tumultuarno grabljenje. Otok Brač je u ono doba imao uređenu vlast: kneza, župana, »dediće vladanja otočkoga«, imao je vijeća vlastele i puka. Nema sumnje, da je tako uređena vlast stvorila neku odluku u pogledu zapuštenih samostanskih dobara i da je tom odlukom sebi ih kao ošasna dobra (bona vacantia) prisvojila — i kasnije na molbu Ratka povratila. Po toj odluci (po »koncu«) došle su zemlje u posjed vlasti. »Konac« ovdje može po logici i po slijedu događaja da znači odluku vlasti, a lako da je u doba povaljske listine značio specifičnu odluku municipalne vlasti o prisvojenju ošasnih dobara. Zbog toga je posebnog značenja taj termin u starom latinskom prevodu ostao nepreveden »po Conzu«.

I u današnjem jeziku »dokonati« i »dokončati« znači zaključiti, odlučiti, riješiti, pak »konac« dosljedno može da znači odluku, presudu. Takovo značenje riječi »konac« bilježi u svome rječniku Stulli, koji kaže da »konac« ima značenje »sententia«, »konac odvjetni = sententia judicis«. Stulli nije ovo izmislio, već čuo ili negdje našao i zabilježio.

Riječ »konac« ima etimon »kon«, a taj isti etimon ima i riječ »zakon«, a i zakon ima često značenje zaključka ili presude (»po zakonu svega zbora« Polj.). Po tome etimološki i »konac« može da ima isto značenje.

Ovakovo značenje izraza »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu odgovara hrvatskom jeziku i gramatici, logičnom smislu izreke i cijeloga sastavka te i svrsi govora kalugjera Ratka.

Da se, napokon, samo sa riječ dvije, još osvrnemo na naslućivanje Vladimira Mažuranića, koji nabacuje mogućnost, da bi »po koncu« moglo da znači »per lineam sanguinis«, po podrijetlu ili po krvnoj vezi. Ovu mogućnost isključuje već činjenica, što se ovdje na obje strane (kod samostana i bračkoga municipija) radi o moralnim bićima, te je isključena svaka krvna veza. Isto tako nema nikakova oslona da se radi o kakovom ličnom imenu. Ima dosta slučajeva da su se stari narodni pravni izrazi izgubili pod uplivom tuđih zakona. Tako na pr. izraz »po vrvi i krvi« u Poljčkom štatutu, te izraz »bezuvitje« u ispravi Petra Crnoga; pak je vrlo vjerovatno da se se je to dogodilo i sa izrazom »po koncu«.

Izgubivši narodnu samostalnost, i došavši pod upliv tuđih zakona, i zakonskog jezika latinskog, talijanskog i njemačkog, iščezoše mnogi narodni izrazi, a mi smo u novije doba usvojili tuđe prevedene ili usvojene izraze. Danas se na pr. za zaključak, rješenje, odluka, uobičajiše takovi izrazi prevedeni s njemačkog ili latinskog, dok se je u živom govoru uščuvao još glagol »dokonati« iz etimona »kon«. U davnini je postojala i imenica »konac«, koju još bilježi Stulli. Taj smisao može da ima i ima izraz »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu, i taj smisao potpuno odgovara gramatici, logici i svrsi govora.

Dr. Ivan Bulić.

DODATAK.

U vezi s razlaganjem dra Ivana Bulića o značenju fraze: »Sie zemlje, ježe vi držite po koncu«, koje se čitaju u povaljskoj ispravi, trebalo bi spomenuti, da se sporni »po koncu« nalazi i u latinskim napisanim ugovorima onoga vremena, točno prevedeno: per finem po koncu.

U arhivu samostana svete Marije u Zadru našao je Kukuljević i jednu izvornu bilješku samostanske starešice Stane iz god. 1190., koju je on prepisao a vjerovatno i ponio sobom original, jer ga je nestalo. Ta bilješka latinski glasi ovako:

»Ego Stana abbatissa comparavi de Tugurio Cernata per decem solidos per finem. Comparavi de cognato suo Bulichena per decem solidos per finem. Comparaci de Sostaco uno servo nomine Cuccuruz per finem. Edo Stana abbatissa comparavi nomine (unum servum) Vescen(i) per duos solidos, ut faciat servicium per septem annos, cum compleverit septem annos, det duo solidos. Judex testis, Manzeri testis, presbiter Sergi testis, Tezone testis, Petrozo testis«. (Codex diplomaticu, izdanje Jug. Akademije, sv. II. str. 249, br, 233.)

Ova bilješka, koju je Kukuljević prepisao iz originala, a originalu se trag zameo, nije najtočnije prepisana, ni kompletirana, prema tomu ni objelodanjena. Na ovoj mani netočnosti hramlju veoma brojni spomenici sadržani u akademskom izdanju »Codexa«. Tako drugi dio gornje bilješke morao bi se ispraviti i glasiti ovako: »Ego Stana abbatissa comparavi (unum servum) nomine Vescen per duos solidos«. Ili bi se moglo posve ispustiti zagrada. Ako je pak čitanje Kukuljevićevo točno, onda je ona stavka: »nomine unum servum Vesceni« dokaz da je latinski tekst prevod iz hrvatskoga originala, a prevodilac je bio slabo potkovan u latinskom jeziku, makar i onoga vremena.

Starešica Stana izjavljuje dakle pred svjedocima: »Ja opatkinja Stana kupih Crnatu od Tugura za deset solida po koncu. Kupih Bulićnu od svoga šure za deset solida po koncu. Kupih jednog slugu imenom Kukuruz od Šestaka po koncu. Ja Stana opatkinja kupih jednog slugu imenom Višen za dva solida, da vrši službu za sedam godina. A kad dovrši sedam godina, neka dade dva solida. Svjedok sudac, svjedok Manžer, svjedok svećenik Srgij. Svjedok Teco, svjedok Petroc«.

Sama izjava nije latinskoga izvora. Nije latinski koncipirana, nego hrvatski. Riječi: a cognato suo, preveo sam: od svoga šure, premda pa latinskoj gramatici morao bih prevesti od njegova šure.

Da sam preveo: od njegova šurjaka, a cognato suo, to bi značilo, da je opatica kupila od šurjaka Tugurova. Naprotiv mislim, da je ona kupila Bulićnu od svoga šurjaka, t. j. muža svoje sestre. I ovo je vjerovatnije. Prevodilac latinski je preveo hrvatsku frazu od svoga šurjaka a cognato suo.

Ne zna se po sastavu, jesu li Crnata i Bulićna muško ili žensko, jer ne veli ni servum ni servam. Tako ne sklanja ni ime, ne piše Cernatam i Bulichenam, kako bi morala. Imena prve dvojice slugu stoje kao i dva sliedeća nesklonjena, onako, kako se govorilo pučki: Crnata, Bulićna, Kukuruz i Vešen. Prepisači se neumjesno htjeli ovo zadnje ime sklanjati i dati mu genitivnu formu Visceni.

Za druga dva imena i po formi i tekstu (servum) zna se da su dvije muške sluge. Ali Cernata i Bulichena? Cernata i Crnota je isto i može biti po formi muško i žensko ime. Imena muškoga roda na »a« imade danas, a u starini ih je bilo mnogo više. A glede samoga Cernata Crnota imademo jednog svećenika, koji je ostavio opaticama splitskim kuću i zemlje (Vidi Cod. diplom, II. god. 1134, 1144. itd.) A moglo bi biti i žensko ime. Naprotiv je vjerojatnije da je Bulichena = Bulićna žensko ime.

Ova listina, u kojoj su imena i kupca Stana i kupljenih slugu i svjedoka hrvatska, dokazuje još jednom, da je pučanstvo zemlje, gdje su se ove isprave sastavljale, bilo hrvatsko.

Za kupnju Crnote, Bulićne i Kukuruza kupac označuje cijenu: deset solida, i kupuje i po kupcu, per finem. Za Višena ne veli to, nego kaže da je dala za njega dva solida, da služi samostanu sedam godina. Kad mladić dovrši službu, vratit će dva solida. Ovaj mali Vešen ili Višen izgleda mi kao onaj vlašić, kojega otac dovede iz gladne Zagore na primorje i na otoke, te ga dade u službu bogatijem gazdi, da mu ga hrani i oblači a gazda turi ocu u šake desetak forinti. Otac je sretan, da je našao, ko će mu othraniti sina, dok odraste.

Neka se sada usporede ove kupnje po koncu sa sadržajem povaljskih samostanskih zemalja po koncu, pa je pravniku lakše izbiti točno značenje te fraze.

Za pravni život i pravno shvaćanje naših otaca je interesantno prispodobiti ovaj per finem — po koncu — s onom drugom frazom: pro fine — za konac. U ugovorima dolazi oznaka cijene za predmet plus jedna svota pro fine, za konac. Trebalo bi dobro proučiti listine u spomenutom Codexu II. br. 215, br. 216, br. 246, br. 247 i br. 248. Cod. III. br. 47, br. 48, br. 78, br. 111, br. 241, br. 310 te dalje 317, 321, 341, 352.

Kad se sve naše stare listine pročiste i prouče, sinut će kao sunce jedna velika istina, da nema kontinuiteta romanskoga u Dalmaciji. Između latinstva i talijanstva zasjeo je jaki sloj slavenstva. Od VII. stoljeća nestalo je rimštine iz Dalmacije. Gradovi su se posve asimilirali i prihvatili novo stanje. Ni latinstvo rimske crkve, koje onda još ne bješe ovako akcentuirano, nije pomoglo slabim i neotpornim ostacima Latina, da se održi. Kad počinju naši spomenici da se javljaju, od IX. stoljeća dalje, oni nose na sebi u svakom pogledu oznaku slavensku, jer slavenstvo bješe proniklo cjelokupni javni i privatni život. Latinski jezik u natpisima i u poveljama nisu dokaz latinstva naroda i zemlje. Sličnu pojavu službenog latinstva imademo u Britaniji, u Germaniji do pred dva stoljeća. Talijanstvo je prodiralo kasnije, iza XV. stoljeća, naporom venecijanske vlasti, ali bez velikih uspjeha. Tek u XIX. stoljeću počelo se govoriti o nekom talijanstvu u Dalmaciji.

Koliko god je važno iskapati starine po historijskim gradinama i poljanama, toliko je korisno i potrebito bistriti pravne pojmove sadržane u starim listinama i na natpisima.

K. Šegvić.

Primjedba.

Ne mogu da se složim s mišljenjem g. K. Šegvića u gornjem »dodatku«.

Pored sličnosti izraza »po koncu« sa latinskim izrazom »per finem« i »pro fine«, to su dva sasvim različita pojma. U povaljskoj listini i natpisu nikako ne može da bude govora o prodaji, nego o prisvojenju zapuštenih ošasnih dobara po odluci (»po koncu«) vlasti. Naprotiv izrazi »per finem« i »pro fine« dolaze samo u kupoprodajama kao uglavak stranaka o definitivnoj i neopozivoj prodaji, bez prava na otkup. Ovo je iz isprave opatice Stane očito, jer se taj izraz opetuje u tri slučaja, a u četvrtom nema toga izraza, baš zato što je predviđen otkup poslije sedam godina službovanja. U ispravi Petra Crnoga g. 1080 dolazi »pro fine« nekih 40 puta i uvijek u kupovinama kao neka mala nadoplata na dokaz neopozivosti i neotkupnosti. To isto značenje ima i hrvatski izraz »besuetic«, koji nije drugo nego »bezuvitje« (bez-uvjetno), jer se baš u ovom obliku susreta u nekim još neobjelodanjenim poljičkim ispravama kako je to dokazao prof. Ivan Pivčević. U ostalom postoji još i danas u narodu običaj takova uglavka, navlastito da se pokaže kako prodaja nije u svrhu maskiranja antihreze, nego definitivna i neotkupna (»u strmen« i slično).

Ja mislim da se na ovo pitanje još osvrnem u posebnom članku.

Ne vjerujem ni to, da mi je neku šukunbabu »Bulićnu« kupila opatica Stana ni »po koncu« ni »per finem«, kako piše g. K. Šegvić.

Dr. Ivan Bulić.

Vatroslav Jagić. (Spomeni moga života I. 12. Beograd 1930.) napominje u Varaždinu »Dugi Konec« koji da je prekršten u Dugu ulicu. Op. ur. »N. S«.

KRATKI LJETOPIS TOME JURIČIĆA IZ G. 1596. i 1599.

Priopćio dr. o. Juraj Božitković.

Toma Juričić iz Gornjeg Vrdola, sela imotske krajine napisao je kratki ljetopis g. 1596. i 1599., u kojemu pripovijeda: 1. kako je narodni junak vojvoda Ivan Vlatković, poznat u narodnim pjesmama pod Ivom Senjaninom, odsjekao lijevu ruku Ametagi Cukarinoviću na meidanu u Makarskoj u jeseni 1596. 2. izbraja rodoslovlje

kneza Matijaša Juričića iz Župe, koga naslijedi knez Petar Matiašević, kneza Petra Ivan, Ivana Marko. Marko ostavi baštinu Berate i Musulin Tomi Juričiću. Ovaj je ne htjede uzeti, nego je primi njegov bratučed Nikola Ivanović i drža za 20 godina. 3. priča grozan događaj turskog nasilja, koji se je zbio u Župi ili Gornjem i Donjem Vrdolu 1599. za župnikovanja Fra-Mate Matića iz Podoce.

Ovo što slidi bi izvadjeno iz rukopisa koi se naodi u Omišu, i koji rukopis pisa Toma Juričić iz Gornjega Vrdola, to jest na 1599.

Na 1599. Ove godine dodje u Župu aliti u gornji i donji Vrdo, otac fra Mato Matić iz Podace za kapelana, i videći mučno stanje, brez Crkve i brez crkvenoga resa, ode provincialu fra Antunu Milanoviću[1], ter učini prokuraturom u Vrdolu Tomu Juričića, a treće godine učini i drugoga prokuratura Petra Roglića. Ovi kapelan i prokuraturi kupiše sve kako se more reći s[vetih] Misa za 25. groša.

U ovo vrime nebiaše Crkve u svoj gorskoj Župi, nego se Mise govorau na tri mista, to jest: u Orašju, u Postinja, i pod Kljenom kod sv. Miovila, a u velike blagdane govorila bi se u Orašju.

U ovo isto vrime s nastojanjem istoga kapelana i prokuratura, ozgor rečeni, imadoše Ferman, i počeše graditi u prolitje Svetoga Miovila, istu gradju pomože nas Vrdo gornji. Ali opet na jesen iste godine počeše graditi i Crkvu Svetoga Ivana, o Vasinu dnevu, to jest, o Svetoj Barbari, ter do Oča dneva, ogradiše vas zid i kapelu, a na prolitje pokriše i ogradiše kampaneo. Ove se obe dvi Crkve, u malo vrimena ogradiše sve pod rečenim kapelanom i prokuraturim, i to vrime bio je gvardijanom u Makarskoj m. p. fra Matij Runović Imoćanin, a knežie Marka Juričića.

Po tom toga skupiše seljani od gornjega Vrdola medju sobom 80. groša, a tako seljani od donjega Vrdola, te poslaše rečenoga Tomu Juričića i fra Matu Matića i djaka fra Matu Ranjkovića na more, ter za rečene jaspre donesoše tri likune, to jest Svetoga Miovila, S. Ivana i S. Franu. Takodjer zvono na S. Ivana.

Kada donesoše rečene prilike, i zazvoni zvono u Vrdolu, bi veliko veselje i radost onizi Krstjana. — Ali do malo vrimena okrenuće se u žalost.

Ter evo ti ovdi mećem sve onako kako naodim upisano od istoga Tome Juričića. U to vrime dodje na ove strane niki pas Tatar Paša, ter posla svoje čauše i zatekoše nas na Misi u Svetom Miovilu na Svetoga Franu, i ufatiše mene cinrešu i Matija Brnjića, i dovedoše na Imotu istomu Paši, pak nas odvedoše na guvno u veruga, i pade na Brišniku na vodu, ondi udilaše dva koca, i namazaše, i nas povališe da nas metnu na kolac, sve za rečeno zvono. — Ali Bog i Sveti za koje podnismo ovu muku čini da priteku niki prijatelji, i činiše da nam prosti život, ali nas ucini 500 groša, i ove jaspre dadoše Vrdo gornji i donji, i zapade na kuću blizu po 15. dukata.

Žena Tome Juričića bila je od rodjene sestre fra Bartula Žarkovića aliti Kačića Biskupa, i ova imadiše paas sa zlatom i igle od srebra. To joj biaše dao otac istoga Biskupa, Vojvodica Nikolica Žarković, i prodade ga i uze zanj 20. groša, i ogradi vrata ženska u Svetomu Miovilu, i lastavicu okolo vrata, i dvi glave Rožnjika i plati meštra Ivana Andrića i njegovu družinu.

Na 1596. Ove se je godine u jesen sikao na medjanu u Makarskoj Vojvoda Ivan Vlatković iz Senja s' Ametagom Cukarinovićem, ter Ivan Senjanin odsiče Cukarinoviću livu ruku za šakom, i ondi mu udilj pade na zemlju, i odnese je Vlatković u Senj.

Biaše u Župi knez niki did Matiaš Juričić i Beratan i imadiaše i Berate i Musulin Bašćinu. — Nakon njega bi knez Petar Matiašević, a posli njega Ivan Matiašević, Posli Ivana Marko Matiašević, a nakon Marka davaše meni Tomi Juričiću, ali ja nekti njiova očinstva, zašto vidja da je omraza, nego uze Nikola Ivanović moj bratučed, i drža 20. godina.

Ovo sve pisa ozgor rečeni Toma Juričić, i ovi rukopis naodi se u Omišu u kući Vulasovoj.

Ja fra Šimun Gudelj iz gornjega Vrdola oti upisati ovdi da se ne izgubi ovaka plemenita uspomena, i to na 29. listopada 1780.

1864. Pripisa ovim slovima iz glagoljskoga. Brat Petar Kačić-Peko.[2]

[1] Liber Archivialis u Makarskoj, strana XXVI, zove ovog provincijala: 1599. A. R. P. Antonius Millancovich. Hic interfuit cap[itu]lo Romano celebrato 1600, in quo fuit electus Diff[inito[r Gen[era]lis ... His etiam apud Chronologum fol. 509 extat mentio clara«.

[2] Ovaj se prepis nalazi u gradskom makarskom arhivu na kraju knjige: Isprave plem[ića] Grubišića 1784.—1801. Fra. Petar Kačić-Peko umrije u Živogošću 28. VI. 1918. u 89 godini života. Neko vrijeme učio je na bečkoj univerzi. Zbog slabog vida morao je prekinuti i posvetiti se župskom životu. Veoma je dobro poznavao narodni jezik. Pisao je u »Narodnom Listu« i »Narodnom Koledaru« Matice Dalmatinske u Zadru. Poznijih 15 godina života oslijepi. [Sr. Menologium conventus O. F. M. Macarschae str. 339].

JEDAN ANTIJOSEFINSKI HRVATSKO-KAJKAVSKI GOVOR IZ GODINE 1785

Iz vremena, kada je na hrvatskom teritoriju u javnom životu gospodovao gotovo isključivo latinski jezik, sačuvao nam se, koliko se čini, do sada nepoznat, vrlo zanimljiv hrvatski govor, što ga je izrekao u županijskoj skupštini (kongregaciji) zagrebačkoj godine 1785. grof Petar Nepomuk Sermage protiv reformatorskih osnova i odredaba cara Josipa II.

Grof Petar Nep. Sermage rodio se 1746. u Poznanovcu u Hrvatskom Zagorju kao stariji sin grofa Petra Trojila Sermage-a i prve njegove supruge Marije Maksimilijane Prašinski, kćeri posljednjeg odvjetka nekada u Hrvatskoj vrlo ugledne porodice, pukovnika u varaždinskoj regimenti. Grof Petar Nepomuk bio je isprva uzgojen u bečkom Terezijanumu, ali ga otac, nezadovoljan jezuitskim odgojem u Beču,[1] kasnije povjerio na daljnju izobrazbu čuvenom i uplivnom zagrebačkom kanoniku Baltazaru Adamu Krčeliću, istaknutom protivniku Jezuita, političaru i povjesniku, koji ga je dalje poučavao humanističkim, antiskolastičkim smjerom u pravu i filosofiji. Krčelić je svršio preuzetu zadaću uz živahnu reakciju sa strane Isusovaca i Pavlina godine 1761. priredivši veoma uspjelu dvodnevnu javnu disputaciju svoga pitomca u »zemaljskoj kući« (»Domus Regnicolaris«) u Zagrebu. Jedan od oponenata bio je mladiću najumniji i najuvaženiji u banskoj Hrvatskoj tada muž, protonotar Nikola Škrlec. Grof Petar Nepomuk Sermage bio je kasnije neko vrijeme prvi prisjednik banskoga stola, a onda (1788.—1794.) vrhovni školski ravnatelj zagrebačkog »literarnog okružja«, u kojemu je svojstvu djelovao vrlo uspješno. Bio je poznat kao čovjek velike naobrazbe klasičnog smjera i duboke opće kulture, govorio je više jezika, a na glasu je bio kao dobar stilista i odličan govornik. U kasnijim godinama svoga života preselio se zbog obiteljskih obzira u Štajersku. Umro je 1804.[2]

Dobro su poznata filantropska nastojanja Josipa II., za neku ljudsku ravnopravnost i vjersku snošljivost. Isto se tako zna, kako je on zbog nepoznavanja pravih osjećaja raznolikih svojih naroda, prenaglim i zlosretnim odredbama i zakonima pilitičkim, germanizatornim duhom prožetima, izazivao dalekosežno nezadovoljstvo širom svoje monarhije, među ostalim i zasnovanim, od česti i provedenim naseljivanjem (u prvom redu Nijemaca) u slavenskim i magjarskim dijelovima svoje carevine.

Zamašnje njegove odredbe na polju socijalne politike i narodnog gospodarstva, njegovo nastojanje oko postepenog dokinuća kmetstva, kao i drugi njegovi, naprednim duhom diktirani pokušaji u oblastima unutarnje uprave i sveopće popisivanje cjelokupnog stanovništva u vidu pravednijeg poreznog sistema, a i mnogošta drugo prouzročiše najveću zabrinutost kod povlaštenog plemstva. U potpunom neshvaćanju zahtjeva novih vremena, ugroženo u svom sebičnom, vijekovima provađanom podjarmljivanju i iskorišćivanju bespravnog seljačkog puka, ono je s pravom naslutilo u omraženim novotarijama krunjenog reformatora začetak sumračja svoje premoći.

U spomenutom svom govoru, koji se odlikuje neobičnom živošću jezika i izražaja, dao je grof Petar Nepomuk Sermage vijernu sliku svoje i svojih staleških drugova velike zabrinutosti. Priopćujem ga ovdje doslovno, bez ikojih izmjena u jeziku i pravopisu, u točnoj transkripciji:[3]

Plemenita Varmedyia Viszoko Postuvana Gpoda!

Draga Brattia Plemenita!

Valujem, da vszagdasnya pripechenya ovoga Vremena, Miszlam mojim veliku teskochu zavdavayu, y dugo szam z-szobum borilsze jeszem nachina ischuch, po kojem iz Jezerischa da tak rechem ovega izgaziti bi mogli prez toga, da niti kincha nassega tojezt pravicze y Sloboschine nasse oszkvrnili nebi; nitibi pak Kralyu nassem pravichen zrok Szerde, y nemilozti zverhu nasz po chinu nassem zavdali.

Vuchiniliszmo vsze, kaj lyubav Domovine, kaj pamet nassa, kaj dobri Domorodczi szvetuvali jeszu, Zroke, navade y Kotrige, od tulikeh Ztotin Leth zpoznane, y potverdyene Szvetlomu Kralyu napervo poztavili molbe, y szuze nasse pred Ztoliczu Nyegovu iztochili jeszmo, ali, Draga Brattja! z-kakovim izhodom? zaludo! do szercza Nyegovoga niti (: kak miszlim :) do oka doshle niszu, ter na tuliko odversene bileszu, da rajshi, nego od nakanyenya preztalbi, Voizku iz Krain nasseh izpelyati, y onako nasz priszíliti odluchil je.

Tusno zaizto je miszliti, da proti onem, koji vszu Jakozt, y Obrambu vu neobladaneh Zrokeh, vu neodvezaneh praviczah, y vu Rechih Kralyevzkih poztavlaju, takove ruke oborusiusze, koje za Korizt Domovine

[1] »implacabili Jesuitarum odio«. Kercheliich, Annuae., st. 411.

[2] Isp. Matasović dr. Jos., Die Briefe des Grafen Sermage. Zagreb, 1923.. str 39. i 246.—248.

[3] Po starom, čini se savremenom primjerku, što se nalazi u mojoj zbirci domaćih autografa i rukopisa. Iz posjeda Josipa Antolkovića (nekada ravnatelja pomoćnih ureda kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade), gorljivog sabirača književno-kulturnih starina.

za Obrambu Szloboschine, y Imetka nassega vojuvati, y nasz proti vszakomu Nepriatelu z-vszum Mochjum braniti bi morale — tusno je miszliti, da Kraly nash, vu kojega Obrambu, y Ladanye izruchilisze jeszmo, koj rech szvoju, da pravicze nasse nepoteptane puztiti hoche, Rech, velim, Szvoju Kralyevszku dal je, proti vernem Szlugom, proti molechem podlosnikom szvojem nepriatelnem baratche nachinom, y nye vu Szusanztvo baratche odperto nakanil je. Ja stimam, Draga Bratja! da, akoprem pri vszakom Domorodczu vu takoveh miszlah szerdcze jakshe kuchi, vender nit jednomu zmed nasz na pamet doslo nije Zzilu Szili napervo poztaviti, ali drugeh falinge z-szvojemi falingami potverditi. Naj dojdu Domorodczev Sheregi, ako nyim je odicheno izte Domovine Szine z-Szilnum Rukum raztusiti, ako Nyimsze Szramotno nevidi, Zemlyu, za koju Predyi nyihovi kerv szvoju preleali jeszu, napriatelnem nachinom teptati; mi niszmo nakanili Ruke nasse, koje do szad vszigdar neszkvrnyenu Vernozt izkazale jeszu, z-kervum Naroda nassega oduriti, ali pak takajshe nakanili niszmo (: ako pravo Stimanya Vassa zgadyam :) k-popiszku, kojega praviczam nassem tak protivnoga nashliszmo zdobre volye priztiti, ter tak Szami Szeli nosa (noža) vu szerdcze zatirati. Tak Draga Bratja! ako Vojnichkum Rukum primorani popissemosze (popišemo se), niti oztali Europe Orszagi niti dojduchi nass narod rechi nebude mogel, da z- nassem Skodlivem privolyenyem Szami Szebe neodzvanem Nachinom zgubili jeszmo.

Mogu Jezi, y Szepi potoke za koj chasz ztaviti, y Ognya veliki kup pepela zakriti, tak more takajshe Moch veksa pravicze nasse potemniti, ali nikaj nego nasse privolenye chizto nye zagubiti more.

Po G. Petru Sermage vu Varmedyie Zagrebechke Zpravischu 3 Januar 1785.

(Na hrptu: Sermo Croaticus per Comitem Petrum Sermage sub Josephino Systemate in Congregatione Cottus., Zagrab: 3° Januar 785. pronunciatus.)

Ove misli hrvatskog aristokrata iz doba josefinizma, izrečene su u simpatičnom domaćem ruhu. U njima se ogledaju u pravoj slici staleške predrasude njegove i njegovih srodnika, ali i patriotička bojazan u pogledu naumljenih vojničkih dislokacija, protivnih ustanovama i privilegijama zemaljskim. Grof je toplo i gotovo uvjerljivo dizao svoj glas protiv zazornih mu novotarija i bio je bez sumnje duboko uvjeren o njihovoj štetnosti. Nije se mogao oteti teškoj brizi, što je sâma kruna naumila kršiti svečano potvrđena prastara prava staleža i redova kraljevine Hrvatske, koja je i on, — kao i čitava plemićka hierarhija — dašto smatrao svetim i neoborivim temeljima božje i ljudske pravde i državnog poretka. Nije konačno bez interesa, kako je umni i uglađeni aristokrata znao dovesti u sklad svoj oporbeni govor sa jasno izraženom nakanom pitomijeg pristajanja uz gotove činjenice.

Lako sebi možemo predočiti, kojim je osjećajima grof Petar Nepomuk Sermage* pratio razvitak događaja u daljnjem tečaju svoga života. Koliko su strašno morali u njegovoj duši ozvanjati naročito kobni glasovi iz francuske njegove djedovine, u danima velikoga prevrata i praskozorja ideja socijalne pravednosti i ljudske uzajamnosti.

Mirko Breyer.

---

* Isp. faksimile njegove slike u 2. knjizi Cuvajeve »Građe za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas«, Zagreb, 1910. str. 10.

STARI DOM U GORNJOJ VAROŠI ZAGREBAČKOJ

Ima gradova u svim krajevima Evrope, koji u svom razvoju mijenjaju veoma brzo svoj spoljašnji izgled, a ima ih posvuda i takovih, koji zadržavaju velike dijelove grada kroz stoljeća gotovo nepromijenjeno, a opet se ne može kazati, da su ma i u čemu zaostali, pa stali oni kroz stoljeća na putovima najvećega prometa. Kao primjer takovoga grada može da posluži Nürnberg, koji se u nutrinji gotovo sav sačuvao, a nedaleki Rothenburg još se više konservirao, nu taj leži odavna podalje od prometnih žila. Nego nema takovih odličnih primjera samo u Njemačkoj, gdje ih imade bezbroj. Još, možda, više zapanjuju francuski Carcassone ili talijanski San Gimigniano i bezbroj drugih njima sličnih gradova po ovim latinskim zemljama. To sve imade dakako i svoju tamnu stranu. Od vremena do vremena treba, naime, gradove obnavljati, a teško se pomišlja na obnovu kad je sve to građeno za vijekove, kad su čak i obične kuće prave tvrđavske građevine, u kojima moraju nakon stoljeća stanovati sasvim druge generacije s drugim potrebama, s drugim pogledima na život i svijet.

Razmjerno se brže obnavlja obnova ljudskih naseobina, što se više primičemo Balkanu. Taj od iskona vremena nemirni, uzburkani svijet ne voli dugovjekih naselja. Tu su već 200 do 300 godina stare kuće pomalo rijetkost, pa kad se i pričinja, da je pred nama koji stariji dio kojega grada, pokazuje ispitivanje, da je to prividno, da

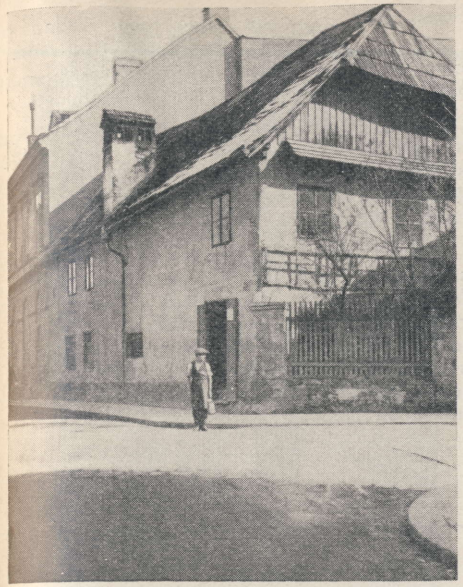

Zagreb, Demetrova ul. 20. Stara gostiona Matejna, građanska kuća tipa XVII. stoljeća.

tu nema drevnih tvorevina, ma da se često upotrebljavao najtrajniji materijal.

Među ovakove brzožive gradove spada svakako i Zagreb. Mi rado i mnogo govorimo o našem starom Zagrebu, a ne marimo pitati, kakova je to starost; ne brinemo se, da li se tu i može zapravo o starosti govoriti. Ta nama je dosta, da su dva tri ljudska vijeka prošla i ostavila pojedinim dijelovima grada svoje obilježje. Teško da ćemo danas u Zagrebu naći ma i jednu kuću iz XVI. stoljeća, a o starijima neću ni da govorim. Dakako, o javnim građevinama nema tu govora. Da, rijetkost je, kad se nađe nekoliko kuća XVII. stoljeća, i tek je XVIII. stoljeće ostavilo do danas mnogo toga: cijela Duga ulica nastala je istom u tom stoljeću, ma da čini dojam daleko veće starosti. Znademo, koliko je u prvoj polovini XIX. stoljeća gradio Bartol Felbinger u Zagrebu, ali ne možemo sebi nikako zamisliti Zagreba prije njegova djelovanja. Pa ne treba ni tako daleko zaći: ma da imademo točne nacrte Zagreba od g. 1862.—1864. opet je nemoguće rekonstruirati nekoje glavne dijelove grada, koje su naši starci još vidjeli.

Među rijetke malovaroške kuće XVI. stoljeća u Zagrebu spada ona mala krčmica na uglu Pivarske i Demetrove ulice, koja je pred nekoliko godina obnovljena, nu tako, da je od njenog karakterističnog izgleda mnogo iščezlo, pa ću radije priložiti snimku prijašnjega izgleda. To je vjerovatno tipična malovaroška kuća zagrebačka XVII. stoljeća, građena dolje od solidnoga materijala, a u gornjem dijelu od drveta; dolje su dvije sobe s kuhinjom, gore tri sobe, a u dvorištu još je jedna građevina prislonjena, a do opravka dizala se prkos stijena prema susjednoj palači Jelačića, da oduzme pogled s prozora palače u bašću. Predamnom leži procjena te kuće, što ju je g. 1850. učinio Bartol Felbinger, graditelj susjedne Friganove kuće u Demetrovoj ulici, u doba kad je kuća imala broj 93 »in der Bräuergasse«, a bila svojina gospodina Martina Kovača. Felbinger ju je procijenio na 1344 for., a sa zemljištem na 2144 for.

Odavna je nestalo i Martina Kovača i njegovog nasljednika Matejne, kuća je prešla u druge ruke i izgubila ono što je slikare naše privlačilo. Tek je nedavno dospio u Muzej grada Zagreba jedan predmet iz posjeda onih ljudi, predmet koji donosi nekakovu vezu s minulim danima. Zapravo je to tek sitnica, ali ta sitnica pokazuje one dane jasnije od debelih knjiga. Jedan jastučić za igle, montiran na nekakvom sarkofagu, koji postavljen na ladicu! Malo groteskna ideja, zabluda, ali prekrasno izvedena. Sve običan materijal: ljepenke, nešto drva, raznobojni papir, pozlaćene papirne čipke na uglovima. Boje izvrsno usklađene. Vidi se, da se je vanredno pomno čuvalo. Ta nastalo je to djelo u onoj godini 1841., kad je građanski kralj Francuza učinio otmen gest i poslao princa Joinville-a, da preveze Napoleonove ostatke sa otoka sv. Jelene u dom invalida u Pariz. I to je dalo industriji onoga vremena impuls, da izradi ovaj nešto bizarni

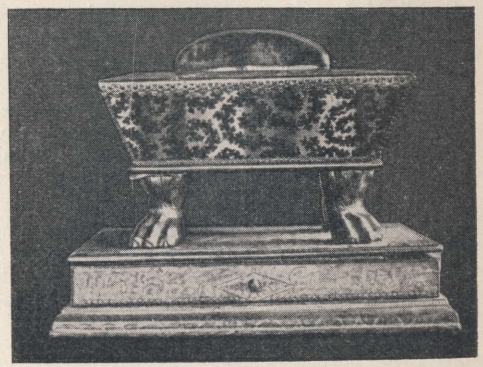

Iglenjača u formi Napoleonovog groba iz god. 1841. U podnožju ladice sa spomenarom gdje Katice Kovač ud. Matejna iz šezdesetih godina XIX. stoljeća. (Predmet je pohranjen u Muzeju grada Zagreba).

predmet u formi blizoj Napoleonovom grobu. Kao i danas!

I kći je gospodina Martina Kovača spremala tu sve mile uspomene u onoj ladici,

koja služi za postament te čudne iglenjače. Najprije sićušni kalendarčić godine 1841. onda čestitke s cvijećem i ornamentima na tilu, pa druge čestitke u omotu s adresom: »An die Freilein Catharina Kovač«, pa nešto prosijede kose ... A sve je to spremljeno u spomenaru urešenom vezivom biserja. I u tom se spomenu zapisali mladi ljudi od 1856.—1859., nezgrapni stihovi, većinom njemački, kako je u ono doba bila moda, sve u kaligrafskim bidermajerskim pismom, tek posljednji Vjek. Pavlović piše 1862. hrvatski. A g. Juraj Franez odvažio se 24. II. 1859. čak na odulju himnu mladoj Katici, lijepo je napisao i zarubio, pa evo nešto te njegove poezije:

»Sretna momku ura tukla, ki će tebe
zadobiti,
Jer će on u blagu i u slasti do smerti živiti.
Tvoj budući drug, najt će u teb' radostnu
pomoč
Samo Bog daj, nek bude tebe vredan po
danu i po Noć.
Ovo Ti speva Priatelj od detinstva poznati
Koj znade ceniti tve krasne sposobnosti«.

Katica Kovač kao gospođa Matejna vodi u onoj drevnoj kući nedaleko poznatu gostionicu, koju moderni uredski heloti, vulgo gornjovaroški činovnici minulih dana najbolje poznaju.

I opet prođe čas vremena, časna starica s finim crtama lica Katica Kovač, kasnija Matejna odlazi u grob, kuća dolazi u druge ruke, gubi mnogo od starinskog izgleda, nu još stoji kao anahronizam u današnjem svijetu. Ali ljepote one kutije i njen sadržaj, još danas govore o onim danima onima, koji umiju tu ljepotu osjetiti i taj glas čuti.

Gjuro Szabo.

CRKVENE SLIKE SA NARODNIM NOŠNJAMA

Pred kratko vrijeme razaslala je uprava Etnografskoga muzeja u Zagrebu svim župnim uredima i parohijalnim zvanjima savske banovine ovu okružnicu:

»Među seljačkim rukotvorinama, što ih sabiru etnografski muzeji u opće a naši napose, stoje na jednom od najvidnijih mjesta narodne nošnje. Ali zadaća tih muzeja a prema tome i ovog muzeja nije samo da prikuplja još sada uobičajene nošnje u narodu nego da po mogućnosti prikupi postojeći materijal i za one nošnje, koje su već odložene ili koje su se već sasvim izgubile. Time bi se mogao prikazati razvoj i rasprostranjenost narodne nošnje u prošlosti, što je od velike važnosti za proučavanje oblika današnjih još živućih seljačkih nošnja.

Međutim — na žalost — ima danas još veoma malo sabranih podataka o narodnim seljačkim nošnjama u prošlim vremenima. Seljaku se u prijašnja vremena naročito kod nas nije posvećivala nikakova pažnja, pa je razumljivo, da se u arhivima, kao i u umjetničkim djelima i ostalim kulturnim spomenicima uz male izuzetke ne nalazi gotovo ništa o životu seljaka a napose o njegovoj nošnji.

Šta je eventualno sačuvano moglo bi se još naći u starim seoskim crkvama, gdje crkvene slike (a možda i kipovi), naročito zavjetne, često pokazuju uz glavni lik pojedinih svetaca seljake obučene u nošnje iz vremena iz kojega slika potiče, a smještene su bilo u samoj župnoj (parohijalnoj) crkvi (na oltarima ili posebno na zidovima), bilo u župnom dvoru (parohijalnom zdanju) ili bilo gdjegod drugdje (u kapelama, poljskim kapelicama, na zavjetnim stupovima ili krstovima na polju i raskršćima i t. d.).

Potpisanoj upravi je čast da naslov zamoli za naredne informacije:

1. Dali u tamošnjoj crkvi ili bilo gdje u području tamošnje župe (parohije) postoje bilo kakove slike, koje prikazuju seljake u njihovoj nošnji?
2. Dali je moguće poznato u koje su vrijeme te slike rađene?
3. Dali moguće ima takovih slika, koje bi se mogle otstupiti za zbirku ovoga muzeja?

U koliko bi Vaša crkva bila u posjedu takovih slika, molimo za dobrohotnu obavijest, kako bi naš izaslanik mogao doći da ih pregleda, fotografira ili precrta i da prikupi sve nužne podatke o njima u koliko takovi postoje. Čast nam je upozoriti Vas, da sve pošiljke, koje se tiču muzeja možete slati poštom službeno.

Mi smo sigurni, da ćete nam poći u susret u ovom našem kulturnom nastojanju pa ostajemo unapred Vam zahvaljujući na trudu i t. d.«.

Primjera radi donosimo ovdje reprodukciju dviju zavjetnih slika iz župne crkve sv. Jurja u mjestu (Vukšin) Šipak (općina Krašić, srez Jastrebarsko) odakle su još 1928. godine susretljivošću tamošnjega župnika v. g. Stj. Prezela dospjele u Etnografski muzej u Zagrebu, budući da uslijed trošnosti nisu više bile upotrebive za crkvene svrhe. Slike su rađene uljenim bojama na platnu a izvrsno ih je restaurirao 1929. poznati majstor restaurator prof. Ferdo Goglia u Zagrebu. Dimenzije su im iste: Visina 1.08 m, širina 0.634 m. Na jednoj je prikazan sv. Vid u svom mučeničkom kotlu užarenoga ulja, a ispod njega krajobraz sa kapelicom te klečećim slijepim seljakom i seljakinjom u tipičnoj nošnji velike »plemenite« općine Draganići, koja spada u područje župe Šipak. Slika nije ni signirana, niti datirana. Nema umjetničkih kvaliteta, posao je običnog slabijeg crkvenog slikara negdje iz sredine XIX. stoljeća, ali s obzirom na naturalistički izrađenu nošnju prikazanog seljaka i seljakinje, koji se utiču za pomoć protiv slijepoće svom zaštitniku, upravo je od dokumentarne važnosti za studij seljačke nošnje pomenute općine Draganići. Osim dva akvarela, iz nešto kasnijega vremena, Nikole Arsenovića pod brojem 105 i 106 njegova albuma, koji se nalazi u Etnografskom muzeju u Beogradu,* nemamo do sada nikakav drugi poznati slikovni materijal o toj interesantnoj nošnji. Ženska je nošnja još i danas u glavnom ostala ista, kakova je na ovoj slici (u frizuri »rogi« a na platnenom odijelu »krvavi« ukras), dok se muška, na slici (od modroga sukna sa pucetima i gajtanima sa prednje strane) slična nošnji turopoljskih seljaka-plemenitaša, do danas posvema izmijenila izuzevši tipičnu torbu od kože sa resicama od crvene vune.

Na drugoj je slici stereotipni lik sv. Roka a niže njega opet krajobraz sa kapelicom te sa dva kljasta seljaka u jednakoj nošnji kao na netom opisanoj slici sv. Vida. Sve što je rečeno o kvaliteti one prve važi i za ovu sliku sv. Roka.

Nema sumnje, da će se u kojoj toj crkvi ili kapelici ili ma gdjegod drugdje nalaziti bilo kakova starija slika ili crtež ili kip, na kojima je prikazana, ma da i posve nuzgredno, narodna nošnja dotičnoga kraja. Evo, navedene dvije slike očevidan su nam primjer, da se pouzdano možemo nadati povoljnom uspjehu započete akcije u tom pravcu. No dakako, ni ovdje bez malo truda ne će se moći mnogo da postigne. Često bi trebalo zaviriti i na crkvene tavane i zvonike pa u razne spremnice i kuteve, zatrpane »bezvrijednim studijama«, pa će se za stalno tu i tamo pronaći koji važan pri-

* Isp. »Narodna Starina« II. Zagreb 1923., str. 129—150: Nikola Zega, Zbirka Nikole Arsenovića.

nos za našu kulturnu istoriju a napose u ovom slučaju za naučno ispitivanje postanka i razvoja naših narodnih nošnja.

Poduzeta akcija Etnografskoga muzeja u Zagrebu naišla je na vanredno veliku susretljivost kod svih naših duhovnih vlasti, koje su svim svojim područnim nadleštvima najtoplije preporučile. Toga radi neka im bude i ovim putem naročita hvala izrečena za njihovo zauzimanje i za ovo nastojanje pomenutoga muzeja.

Istodobno upravljamo apel i na sve druge, kojima je do napretka našega naroda i njegove kulture, da i oni podupru ovu akciju oko pribiranja slikovnog materijala o našim narodnim nošnjama bilo direktnim skupljanjem slika, kipova, relijefa, bakroreza i fotografija, kako starinskih tako i modernih, bilo samo priopćenjem upravi muzeja o njihovu nalazištu.

Vladimir Tkalčić.

MARTINSKA VES*

Ovo se veliko selo smjestilo s jedne i druge strane Save, pa se dijeli u desnu i lijevu Martinsku ves prema svom smještaju uz obje obale rijeke.

Selo se razvija, stare su kuće već porušene ili znatno pregrađene. Još su samo dvije starije kuće ostale, a i te zacijelo nijesu sačuvane u onom obliku, kako su ih prvi graditelji njihovi postavili. Kuće su redovno na kat. Vrlo malo ima prizemnih kuća.

Najstarija je kuća Ivana i Imbre Brlića iz godine 1757. ako smo dobro pročitali napis urezan u glavnu gredu stroja u »iži«. Na donjoj plohi te grede nalaze se urezani ukrasi ovog oblika:

Ukras na glavnoj gredi (slamenji) u kući braće Brlić, Martinska Ves desna kb. 18.

Današnji stanovnici ne znaju više značenje tih znakova.

Raspoređaj prostorija vidi se iz obih skica.

Značajne su stube, zovu ih »s(h)odići«; načinjene iz trobrido otesanih cjepanica, koje su pričvršćene na dvije kose grede.

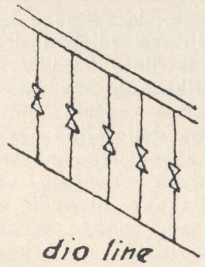

Ukras na »lini« shodića u kući braće Brlić Martinska Ves desna kb. 18.

Uza »sodiće« je ograda, zvana »lina«. Na toj je ogradi ovakav ukras

Na drugoj staroj kući osobito je zanimljiv zabat.

Ponutrica »iže« sasvim je jednostavna. U jednom uglu namještene su uz obadvije stijene dvije klupe, pred njima je stol starog oblika.

Nad stolom visi svjetiljka. U drugom kutu je postelja. Po stijenama i po gredi su kuke i klinovi a o njih ovješene sprave i odjeća.

U mnogim je kućama u iži uz prozorčić i tkalački stan.

Pod je u iži od nabijene zemlje. Na samom podu bila je negda sagrađena peć i to uz onaj zid iže koji je uza samu kuinju. Ta se peć ložila izvana, iz kuinje. Danas su sve te peći uklonjene. Umjesto njih postavljene su limene peći za kuhanje, a njihove cijevi, kojima se izvodi dim iz te peći, pa su te cijevi, što su slobodno postavljene na samoj peći i prolaze kroza strop u potkrovlje, na tavan, u neobičnom kontrastu s ostalim starinskim namještajem. Danas »kuinja« služi tek kao spremište za alat i druge sitnjarije. I u gajnku će se naći koja polica, a ponegdje i škrinja.

U ižici je namještaj sličan kao u iži, samo je sve nekako stisnuto. Manje ima unutra prostora.

U šutama se sprema prirod i razne sprave, a u podšuti razni alati i kola.

Kuće su pokrivene u novije doba crijepom. Negda su ih pokrivali upravo »daskama«.

Dvorišta oko kuća nijesu svagda prostrana. Gdje je manje prostora ugrađivane su u šutu i podšutu i staje i svinjci. Inače

* Prethodni izvještaj o etnografskoj ekskurziji u kolovozu 1931. U toj su ekskurziji sudjelovali prof. Vl. Tkalčić, upravnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, i muzikolog dr. Božidar Širola. Učinjene su mnoge fotografske i fonografske snimke. Svake hvale dostojno bilo je zanimanje i pripomoć ekskurziji sa strane preč. gosp. K. Gruičića, župnika i dekana u Martinskoj vesi.

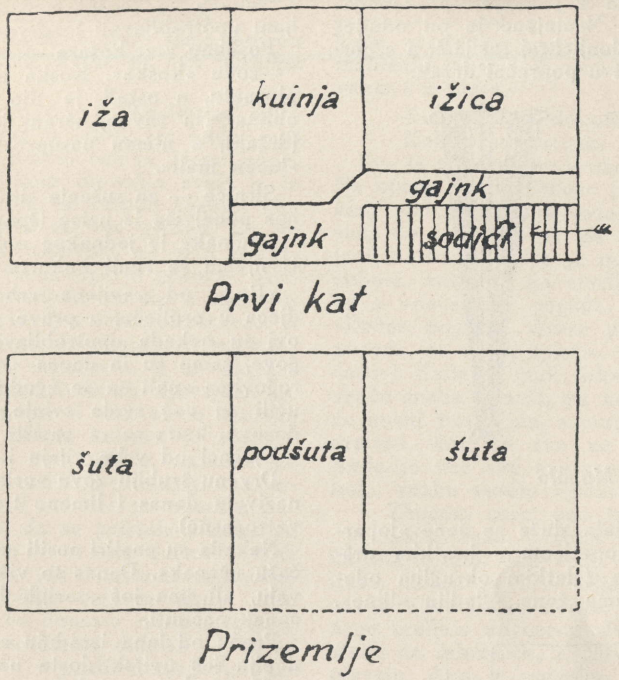

Shematski tlocrti kata i prizemlja u kući braće Brlić, Martinska Ves desna kb. 18.

su staje, svinjci i krušne peći smještene na dvorištu, odijeljeno od kuće za stanovanje.

Nazivi nekih sprava

Tkalački stan zovu »razboj«.

Za predenje služe se preslicama, što ih momci znadu lijepo izrezuckati.

Za namatanje ispredene niti služe se s više sprava. To su:

Veliki sukač, kome se pojedini dijelovi zovu kotač (k), ručka (rč) i raženj (r). Ručkom se okreće kotač, u kojemu je na obodu usječena dosta duboka brazda. Kroz tu brazdu provedena uzica obavija i raženj, pa kao remenica dovodi do okretanja toga

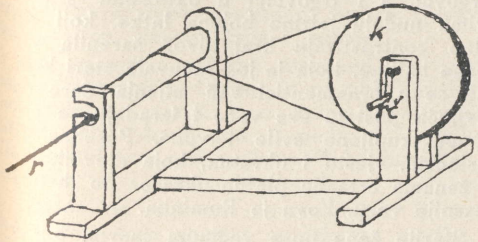

Veliki sukač

ražnja, na koji se utakne cev, a na ovu se namata nit.

Mali sukač ima samo jednu osovinu (raženj), na koju čvrsto vezano »kole« (k). Kole se okreće rukom. Osovinu drže dva »stupa« (s, s) učvršćena, u izdubenu drvenu »kopanjicu« (ko).

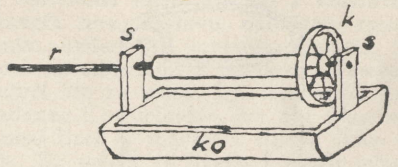

Mali sukač

Veliki i mali vitel služi za sukanje »ježe« (isp. str. 132.).

Vitel služi i zato, da se od povjesma smota »klupke«. Na »koletku«, koji ima oblik križa, učvršćen je drveni stupić, u koji je zabit klin. Oko toga klina lako se vrti oveći križ od dviju »vitlenica«. Na krajevima toga križa utaknute su četiri »ručice« (četiri zašiljena štapića). Oko ručica ovjesi se »predeno« i namata u klupko. Pri tom namatanju predeno se samo odvija i okreće pri tom pokretni križ od vitlenice.

Mahalo služi za zapinjanje »predenoga« da se ne zamrsi. Načinjeno je od oduljeg štapa, kojemu je donji kraj rašljast, a s gornjeg kraja utaknut u poprečni držak.

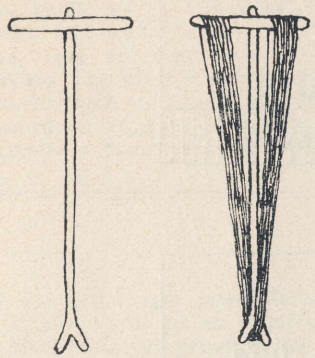

Mahalo

Za glačanje odijela služe se žene »loparkom« (drvenom lopaticom s kratkim drškom) i »cepecom« (glatkim okruglim odebelim štapom). Time žene »gladiju aljine«.

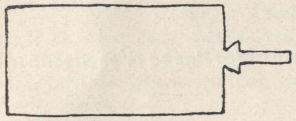

Loparka

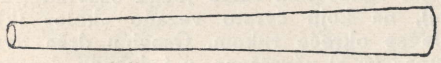

Cepec

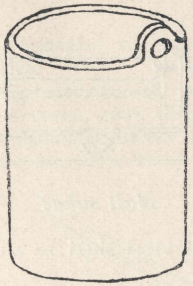

Vaganec

Vaganec je drvena šuplja posuda za mjerenje. Načinjen je od odebelog panja, koji se izdube naskroz, dok ostane od njega samo vanjski tanki plašt. Dno se vagancu dometne drveno ili se pribije limeno. Drveni držak vaganca istesan je iz samog panja iz kojega je i vaganec.

Nekada su seoski majstori, a i sami seljani upotrebljavali i »drveni cirklin«.

Posebnu vrst košare — malo nalik na koš —zovu »koška«. Koška ima jednu stranu plosnatu, a ostali je dio njezinog plašta oblina. Na ravnoj strani je »lucen veliki« (držak), a njemu nasuprot na obloj strani »lucen mali«.

Sirnice — za sušenje sira — pletu se danas ponajviše iz uzice (špage).

»Rujnak« je jednakog oblika kao i sepet. U njemu se runji kukuruz.

»Rog« od zavijene vrbove kore prave djeca u proljeće, a prave ga i svinjari. No ovi su nekada upotrebljavali i drvene rogove, samo su ih danas »već zahitili«. Tim rogovima znali su se zgodno oglasiti, a naučili su već svoje svinje, da ih tulenjem dozovu, kada se sa pasišta raštrkaju.

Dječaci od vrbe vijaju i »šaltvu«.

Drvenu trublju zovu »orla«. Istim imenom nazivaju danas i limene trublje (vojničke i vatrogasne).

Nekada su pastiri nosili sa sobom i drvenu čašu »čanak«. Danas to više ne upotrebljavaju, ali ima još starijih ljudi, koji znadu čanak načiniti.

Pređu od lana izrađuju sami. I lan i konoplju još uvijek dosta uzgajaju. Bili smo u Martinskoj vesi baš u vrijeme, kada je valjalo močiti konoplju. Stabljike se konoplje u čitavim strukovima čvrsto sapnu među duge motke, pa se čitava naslaga ta ubaci u Savu (isp. str. 132. i 133.).

Ribari se ljute na ljude, što moče konoplju, jer za cijelo vrijeme močenja konoplje, oni slabo love ribu. Kažu, da riba bježi od mjesta, gdje se lan moči, a somovi da se zakapaju duboko u pijesak.

Narodna se nošnja — naročito ženska — u Martinskoj vesi lijepo sačuvala. Muškarci su je gotovo sasvim zabacili. A i u ženskoj se nošnji već počima zapažati nazadovanje. U jednu ruku počele su i seljanke šivati odijela iz kupljenog latka, a vašarski im trgovci, a i trgovčići u okolišnim gradovima nuđaju jeftine bojene latke, koji čudno kontrastiraju kraj živog šarenila vezene haljine, koja je još sačuvala stari kroj, ali se u ornamentici već mijenja. Šare od cvijeća postaju sve veće i izrađuju se pomoću kupljene svile i vune. Posebna je crtačica, vješta i okretna, koja djevojkama i ženama crta na platno ukrase, što ih one kasnije vezu. Zovu je Rominka.

Starije žene nose većinom sasvim bijelu »aljinu« bez ikakovih šara. »Snahe« će se tako odjenuti samo u žalosti. Dražesno se ističu šarene haljinice malih djevojčica, koje gizdave majke lijepo udese i tako ih vode u crkvu.

U novije vrijeme pokrivaju snahe glavu kupljenim rupcem preko poculice. Valjalo ih je posebno nagovoriti, da rupce skinu, kako bi se na slici vidjele poculice.

Jednobojne fotografije daju samo blijedu sliku živog šarenila, kojim se ova narodna nošnja ističe.

S v a d b e n i o b i č a j i. Mladić se ogledava za djevojkom u crkvi, jer kada mati šalje djevojku u crkvu, ona je lijepo udesi. Ako se momku koja djevojka svidi, a iz drugogo je sela, on se odmah raspita čija je i odakle je. On će već gledati, da joj se približi i da je nagovori, ne bi li iz razgovora razabrao, »kakvoga je govora«. Ako mu se djevojka svidjela, on će k njoj poslati »snoboke«. U djevojčinoj kući već ih očekuju, pa i lijepo dočekaju. U snoboke ide obično majka momkova, a uz nju još tkogod od rodbine. Roditelji djevojčini ne privoljuju odmah, jer i oni se o momku raspitaju, kakav je on, kakova je njegova rodbina. Kada se već odluče, naredne će nedjelje djevojčini roditelji pristupiti k momkovim roditeljima i ovi već po veselim pogledima razaberu, da su pristali. Namah se dogovore, kada će — u koju večer — doći na »zapitke«. Sada ide i momak sa snobocima. To biva obično mjesec dana prije svadbe. Momak bi donosio mladoj jabuku i u njoj na križ utaknute dukate — to se zvalo »kapara« —, a pratioci njegovi, otac ili drugi od rodbine, donose čuturu vina ili bocu rakije. Djevojčini roditelji prirede jela: obično paprikaš i gibanicu. Tek kada se najedu i napiju, pitaju momkovi snoboki djevojčine roditelje, hoće li dati djevojku. Ovi pak sada pitanju djevojku, hoće li ona tog momka; pa kada ona pristane, momak joj dade »kaparu«, a ona njemu »maramicu« (šareno vezeni mali rupčić, vezla ga je sama). To je najveća »milošća za dečka«. Momak se primakne djevojci, sjedne uz nju i oni se povjerljivo razgovaraju, dok se stariji pozdravljaju i vesele. Kod povratka s tih »zapitaka« snoboci veselo pjevaju a koji taj će puknuti iz pištolje, da se i u selu zna, kako su snoboci na putu.

Sada su mladi zaručnici. Zaručnica zove namah zaručnikove roditelje: svekar i svekrva, a on njezine: japa i punica.

Već naredne subote zaručnici idu »na zapis« k župniku. Obično je uz njih i netko od rodbine, stariji, i s jedne i s druge strane. Već drugi dan, u nedjelju, župnik ih u crkvi prvi put »oglasi«. Tako narednih nedjelja još i drugi i treći puta.

Svatovi su redovno u ponedjeljak. U subotu prije toga sprema se jelo za svadbu. Rekle su nam žene: »Krave morimo, makarune pečemo, vino vozimo, gibanicu (samo za mladence) pečemo, a i kruh se peče (za svate)«. Spremaju se i u kući mladenca i kod mlade.

Dan prije svadbe — u nedjelju na večer — idu iz kuće momkove u kolima po »ruho«, nevjestinu opremu i škrinje; (»ruho« je naziv za sve, što se od djevojke vozi u kuću mladenca, posteljina i rublje). U kući mladenke veselo ih dočekivaju, sve u pjevanju i u plesu.

»Kolo igra, a dragana nigda.
Kolo prođe, a moj dragi dođe«.

Sve je mladenkino »ruho« već spremljeno. Na njemu sjedi »dečec« (mali brat mladenkin); »on gore mora sedeti i čuvati«. Dođe sada do njega djever, pa ga pita, koliko on traži za to ruho, što ga mlada ima. »Dečec« ucijeni, kako su ga stariji naputili. Djever se s »dečecom« pogađa, nuđa mu manje. »Dečec popušta, dever primeće i tak se pogode, pa dever splati«. (Novci ostaju »dečecu«). Kada se mali sklone sa škrinje, priskoče snahe i muži, pa nose »ruvo«: snahe će nositi posteljinu, a muži stolove, škrinje, ormare, dok se sve ne »znosi« na kola. Kada je već sve sneseno i natovareno na kola, snahe veselo »juču« i pjevaju:

Zbogom curo, ode tvoje ruho,
danas ruho, a sutra ćeš curo.

Cijelim putem, dok voze »ruho« pjeva se i ijuče, dodaju se novi stihovi, što ih objesne snahe u onaj čas smisle. Kada dođu kući, žene uređuju dovezene stvari i spreme postelju za mladence, a cure i snahe plešu i pjevaju. Ako je pogodno vrijeme pleše se u dvorištu, ako je pak hladno, onda u »fiži«.

Vozi Savo, što vozila nisi!
Ljubi janje, što ljubio nisi.

zapjevat će vrsna pjevačica, ona »vodi«, a druge »poteravaju« za njom.

Mladenka toga dana pripravlja za svatove darove i kitice, a momak se brine za »muzikaše« i poziva svoje svatove, »pozoviče«.

Ovi se skupe kod mladenca na sam dan svadbe u jutro. Kada su svi tamo, reda se svadbena povorka. Najprije će krenuti plešući »poklonič (mali dječak) i »zastavnik«. Zastavnik nosi zastavu nakićenu rupcima (tkanim, svilenim i crvenim rupcem), bušpanom (zimzelenom) i jabukom. Tamburaši svirajući idu za njima. Iza tamburaša krenu »mladenec i posmikala«, iza njih »bariloša«, (ki nosi baril z vinom) i česnik (kao svedok)«. Za ovima se krenu i ostali mladenčevi »pozoviči«. Još je među njima i »dever«, koji putem puca iz pištolje. Ako je kuća mladenkina daleko, svatovi se voze istim redom u kolima.

U kući mladenke dočekivaju svatove njezini »pozoviči«. U kuću ulaze onim redom, kojim su i pošli, i stanu pa počekaju mladenku, koja se još uvijek sprema i dotjeruje, za to vrijeme svatovi pjevaju i plešu.

Mladenka ima na sebi sasvim novu bijelu robu, a na glavi »šlarin«. Negda su nosile parte. Ona je — a tako i ostali svatovi — okićena »narodnim pantlekom«. Po mladu pođu dva tamburaša i oni je dovode u »ižu«.

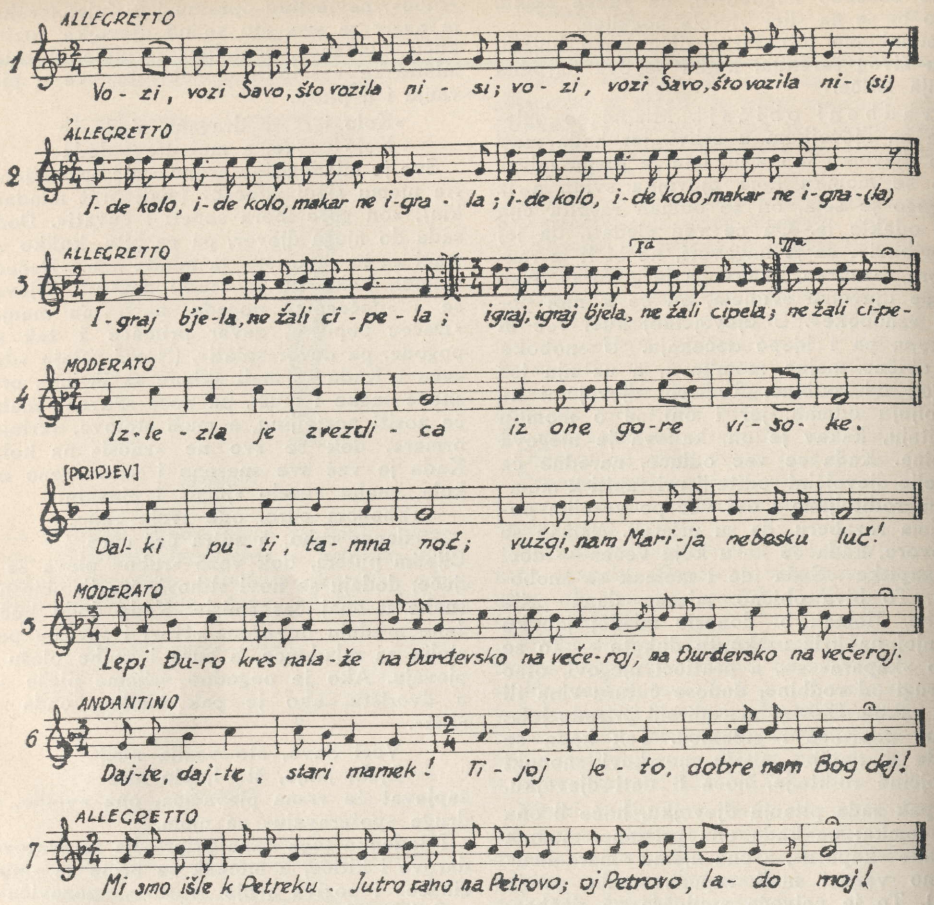

Mladenac pođe od stola preda nju, i dovede je pod glavnu gredu, pod sleme. Držeći se za ruke, oni se okrenu tri put. Svaki put zaigraju im tamburaši drmeš. »Oni si veru davaju«, kažu ljudi. Sada svatovska povorka obilazi tri put oko stola, kod toga mladenac vodi mladenku.

Mladenkina »posmikala« donese na tanjuru »kitice« (od ružmarina povezanog »narodnim pantlekom«) i »narodne pantlike« za tamburaše. Svi se svatovi time zakite. Ali će se posmikala i pogađati s deverom i prodati kitice, a novci su dar njojzi.

Nakićeni svatovi polaze uza svirku tamburaša i pjevanje prema crkvi. Povorka se reda istim redom kao prije, samo što je sada u njoj i mlada s deverom. U crkvi »se pozakone«. Iz crkve izlaze mladoženja i mladenka držeći se samo malim prstima zajedno.

Opet se povorka krene prema kući mladenkinoj, gdje je spremljen svatovski objed. Objed se nuđa u dvije sobe: u jednoj su »gospoda svatovi« (mladenac sjedi uz mladenku), t. j. svi funkcijonari, a ostali su svatovi u drugoj sobi. Dok objed traje, tamburaši ne sviraju.

Objed se donosi ovim redom: makaruni, juva govedska s rezanci, paprikaš, meso (govedina) s kiselim zeljem, gibanica (tu će ponuditi samo bogatiji gazda).

Iza objeda tamburaši sviraju, snahe i cure tancaju, a kada se tamburaši umore i prestanu, djevojke i mlade žene — željne još i dalje plesa — zapjevat će uz svoj ples

Ide kolo,
ide kolo, makar ne igrala
Sam' da budem,
sam' da budem, od druga pevala.

ili:

Što u kolu kolovođa?
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.

Pogled na Martinsku Ves sa tornja župne crkve. U sredini slike ulica, koja vodi prema obali Save. U pozadini obalni nasip onkraj Save, a za njim Martinska Ves lijeva.

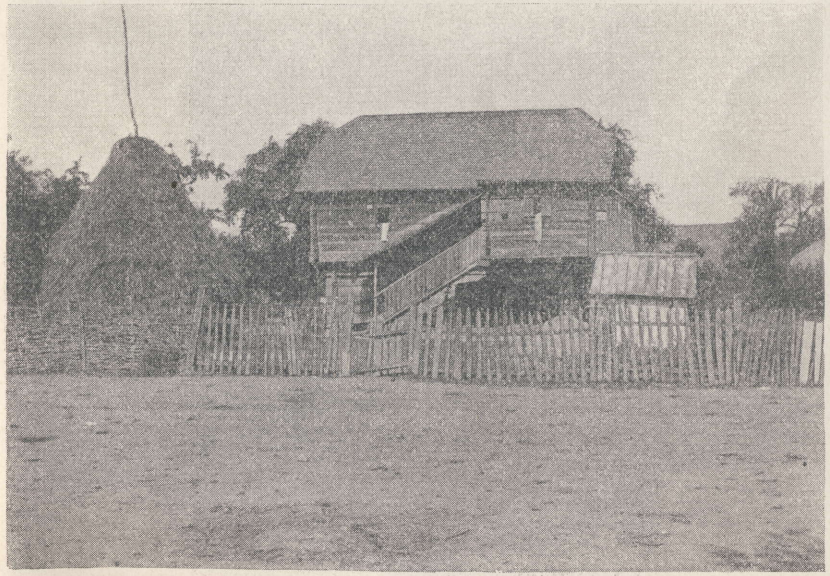

Kuća Posilović u Martinskoj Vesi desnoj — pogled na pročelje s ulične strane. Pred kućom s lijeva stog sijena, s desna krušna peć.

Ukras na glavnoj gredi (slemenu) u kući braće Brlić, Martinska ves desna kb. 18.

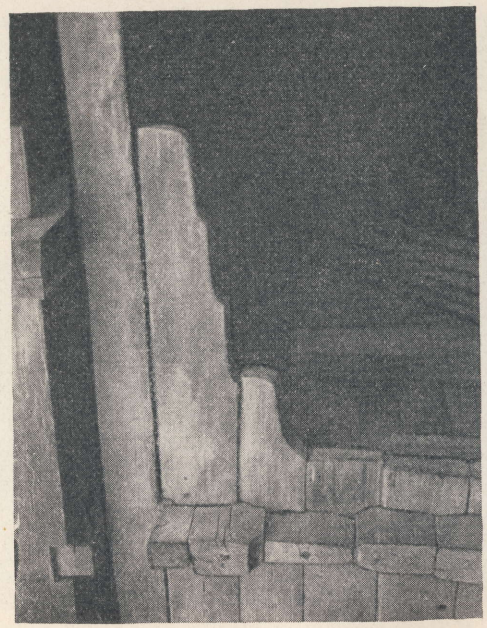

Kuća Posilović u Martinskoj Vesi desnoj — detalj konstrukcije za podupiranje gornjeg poda.

Kuća Šterc u Martinskoj Vesi desnoj — pred kućom djeca u običnoj dnevnoj nošnji — na krovu nad »shodićem« grmečak »zaušnice«, koja ima da čuva kuću od groma

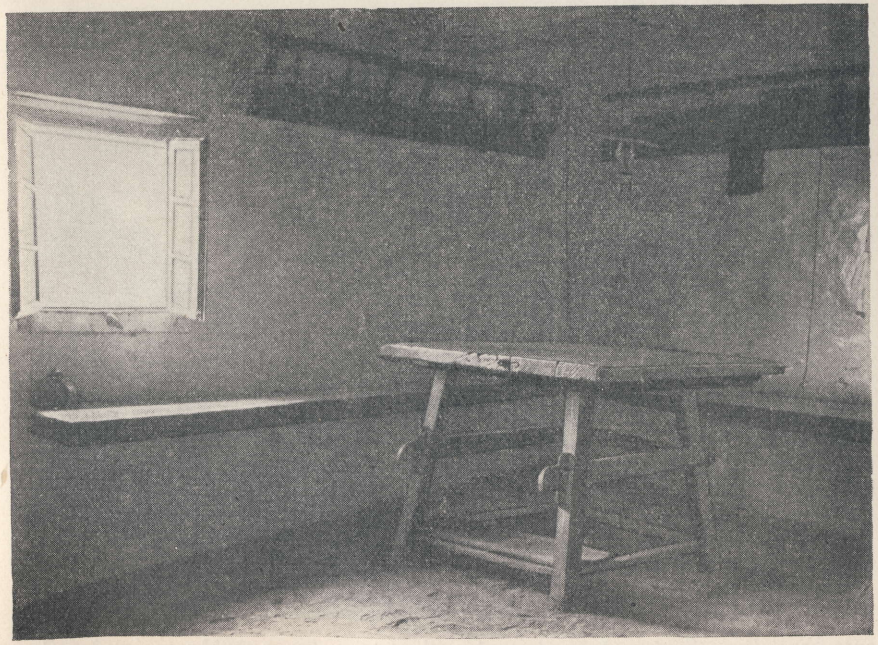

Ponutrica »iže« u kući Posilović u Martinskoj Vesi desnoj.

Mara Dinčerova namata s vitla klupko.

Močenje konoplja u Savi — žena stupanjem tlači konoplju, a muškarac (svučen da može ući u rijeku) veže konopom konoplju. U pozadini skela za prevoz u Martinsku Ves lijevu.

Zavežljaji konoplje umočeni u rijeku Sprijeda na obali su štapovi, o koje su ti zavežljaji vezani. Na Savi su tri mlina »vodenice«. U pozadini na obali Martinske Vesi lijeve rašljasti stup o koji je vezan konop za skelu.

Tri starije žene odjevene u »prostinu« s djevojčicom.

Žene s oplećkom »švabica« (novija moda koja je već potpuno prestala). Obično prekrivaju glavu preko poculice još i kupljenim rupcem; prije prekrivahu »pečom«.

Djevojke s oplećkom »švabica«.

Grupa župnikovih rođaka u narodnoj nošnji. Momci nose starinsku nošnju, koju su seljački momci danas posve već napustili, a djevojke starinski oplećak sa širokim rukavima i »lajbec«. Seljački momci i djevojke nisu se htjeli fotografirati u starinskoj nošnji!

Jagica Hajenić u »mentenu«.

Biraj, biraj, ne študiraj!
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.
Izabrala sebi para;
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.
Da joj nije š njime srama,
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.
Ajde jedna van iz kola!
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.
A ti druga, kud ti vola!
Izvan kola stoji lane,
ali milo gleda na me.

ili

Igraj, bjela, ne žali cipela!
igraj, igraj, bjela, ne žali cipela!

(tako se i od ostalih stihova grade strofe)

Dvoje, troje na ormaru stoje.
Rožmarine, i ja bi te brala,
nemam dragog, komu bi te dala.
Svi pisari, karlovačke sluge,
ne bi moje opisali tuge.
I danas sam videla sunašce,
draga nisam, boli me srdašce.
Kad ja prođem kraj dikinog dvora,
staklen pendžer otvarat se mora.

Još prije objeda — kod nekih svatova — dosjeti se djever, pa metne na stol prazan tanjur, što ga je donio u torbi. Na taj tanjur sva rodbina mladenkina, i »pozovići« njezini i mladenčevi, pa i susjedi meće svoj dar mladenki.

Na rastanku iza objeda izljubi se mladenka sa svojim roditeljima i cijelom rodbinom, a onda uz veselo juškanje, pjevanje i svirku odlaze u momkovu kuću. Kada onamo stignu, mladenka odlazi najprije u štalu i tamo u jednom kutu u kakovu šupljinu sakrije »sretni dinar«, da bude više sreće kod blaga. Onda se posjedaju u kući uza pripravljen stol. Muzikaši zasviraju do tri put hrvatski drmeš, a onda zabava počinje i potraje čitavu noć.

Prvi odlaze spavati mladenci. »Drugog dana u jutro rano srušiju mladenci kite i prepletu tako zvani »kunč«. Po tom se i pozna, da je to žena a ne djevojka.

Naredne nedjelje iza svadbe opet se okupe svatovi, pa pođu s mladencima u kuću mladenkinih roditelja. Tu se malo pozabave; tu zabavu zovu »prvići«. Toga dana odlaze mladenci u crkvu na »opelavanje« Svećenik ih iza mise »opela« (blagoslovi).

T r i k r a l j i idu u božićno vrijeme. To su većinom tri veća momka (stari su do 20 godina), obično su iz susjednih sela. Jedan od njih nosi vreću, u koju sabire darove. Ova »tri kralja« nose sa sobom »zvezdu«. Najvećma pjevaju poznatu popijevku

»O sveta tri Krala, o blažen vaš dan
kad Kral svetu mladi bil z neba poslan'

(nastavak vidi u crkvenim pjesmaricama).

S v i j e ć n i c a. Stari ljudi kažu, da na Svijećnicu rano u zoru izlazi medvjed iz pećine, da vidi, je li oblačno ili vedro. Ako je vedro, on i ostane vani; ako je pak oblačno, bit će još veća zima, pa se medvjed opet sakrije u svoju pećinu.

Nekada su — u staro vrijeme — u jutro na Svijećnicu išle tri do četiri djevojke od kuće do kuće čestitati »kao na slavu Majke Božje«. Pjevale su posebnu popijevku i sabirale darove. Najviše su ih darivali lanom i konopljom.

Izlezla je zvezdica
iz one gore visoke.
Dalki puti, tamna noć
Užgi nam Marija nebesku loč.
To ne bila zvezdica,
već Marija Svećnica.
Dalki puti....
Marija je djevica
prava Bogorodica.
Dalki puti....
Ona će se sjetiti
i kod mene svetiti.
Dalki puti....
O Marija, majčice,
sveta Bogorodice.
Dalki puti....
Sveta si od malena
blažena med ženama.
Dalki puti....

U s k r s. Još prije tridesetak godina bio je običaj da su djeca u velikom tjednu brala grmlje i granje, vezivala ga u snopove, pa su to snašali — dječaci na leđima, djevojčice na glavi — na jednu hrpu van sela. Na veliku subotu pred večer zakopali su četiri »vrbova visaka« u razmaku do 2 m. svežnjeve grmlja i granja u visok stup. Na sam Uskrs u ranu zoru jedan je momak obilazio selom i tulio u »rog sviti od vrbovog drveta«. On je budio drugove, pa kada su se svi sabrali kod pripravljene lomače, upalili su je. »Uzemicu« sabralo se i staro i mlado. Jedni su pjevali, drugi plesali kolo, treći su skakali i šalili se mnogo. Na vatri uzemice pekli bi na masti u kakovoj »šerpinici« jaja. Pjevali su ovu popijevku:

Budila majka Jakova, Jakova;
budila majka Jakova.

(ovako se i iz ostalih stihova sastavljala strofa

Ustaj mi, sinko Jakove!
Ne mogu, majko, ustati,
Vile su srce zvadile.
Poznaš je, sinko, koje su?
Poznam je, majko, sve u tri.
Prva si bila, majko, ti.
Druga je bila sestrica.
Treća je bila ljubca ma.
Ti si mi srce vadila,
sestrica tanjur držala,
ljubica svećom svetila.
Što ćeš nam, sinko, činiti?

Tebi ću, majko, oprostiti,
sestricu oću prodati,
ljubicu pako sažgati.

J u r j e v o. I jurjevskih običaja nestaje, već se rijetko vrše. Negda — po tri večeri pred Jurjevo — sastala se družina od deset do dvanaest djevojaka (udavača), a uz njih i nekoliko momaka. Momci su nosili lampaše, a djevojke kukuruzinja. Prolazili su selom pjevajući. Na bregu (obali) složili su kukuruzinje i upalili »kres«. Oko krijesa sastavili su kolo držeći se za ruke, pa su plesali pjevajući

Lepi Đuro kres nalaže,
Na Đurđevsko, na večeroj,
na Đurđevsko na večeroj.

(Tako se i iz ostalih stihova slaže strofa)

Z jednum rukum kres nalaže,
z drugum rukum šaltvu vija (igra)
Šaltvu vije (igra), svate zbija.

I v a n j e. Dan prije Ivanja pođu ukućani na livadu i svaki za sebe ubere cvijet (žuti). Kada se vrate kući utakne svaki svoj cvijet u podstrešje. Narednog dana ujutro — na Ivanje — polaze gledati to cvijeće. Za onoga, čiji je cvijet preko noći uvenuo, kažu, da će prije umrijeti.

I na Ivanje se palio krijes. Sada su sami seljaci već 8 dana prije dovezli iz šume drva i debelih klada. Nakupilo se toga po deset do petnaest vozova. Sve se zgodno složilo na hrpu. U ranu zoru na Ivanje trubač je trubom pozivao seljake na sastanak kod krijesa. Mladići i djevojke, muževi i žene, ali i starci i starice sabirali su se oko upaljenog krijesa. Zabavljali su se kako koji: pjesmom, plesom i svirkom. Netko je ponesao rakije, drugi vina, posjedali su i zametnuli vesele razgovore, a zabava im je potrajala i do podne.

Nekada su selom obilazile djevojke i pjevale — sabirući darove — ivanjsku popijevku

Dajte, dajte, stari mamek;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
Kaj nas ide ivanjskoga;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
Sir, pogaču, baril vina;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
Baril vina, dva cekina;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,

Ako su dobile dar, zahvalile su se:

Fala, fala, stara majka;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
Mi vam falim, bog vam plati;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,

Ako u kojoj kući nijesu ništa dobile, zapjevale su:

Pred ižu vam žuta ruška;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
ubila vam gazdu puška;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,

ili

Fiži vam je kriva greda;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,
Potrla vam ocu rebra;
tijoj leto, dobre nam Bog daj,

P e t r o v o. Na Petrovo se »lada«. Mladež ide u crkvu pjevajući, a pjeva i pred crkvom

Mi smo išle Petreku;
jutro rano na Petrovo;
oj Petrovo, lado moj.
Mi ga bumo prosile;
jutro rano na Petrovo;
oj Petrovo, lado moj.
s čim se bumo gostile;
jutro rano na Petrovo;
oj Petrovo, lado moj.
Peter nam je kluče dal;
jutro rano na Petrovo;
oj Petrovo, lado moj.
s čim otpremo nove dvore;
jutro rano na Petrovo;
oj Petrovo, lado moj.

P j e v a n j e. Narod voli mnogo pjesmu i ples. Danas su muzikaši najvećma tamburaši. Znadu oni stare plesove, hrvatski drmeš, ali i novije plesove.

Pjeva se vazda dvoglasno. I žene pjevaju dvoglasno, a i muškarci, pa kada pjevaju zajedno, izlazi paralelno dvoglasje, ali zvuči dobro i zvuk je toga pjevanja osobito pun.

Dvoglasni se pjev odvija u usporednim tercama s vrlo rijetkim iznimkama. U novije vrijeme ulazi mnogo novih napjeva među mladež. Osjeća se i utjecaj blize Slavonije ne samo u deseteračkoj metarskoj shemi, nego i u harmonskom osjećanju, pa se crkveni dorski tonus već pretvorio u dur-donalitet u dominantu s kadencom, toliko značajnom za novije dvoglasje u Slavoniji. Ipak se među starijim popijevkama, a tako i u pjevanju starijih žena osjeća još starije pojimanje tonusa. Završetak pjevanja biva u tom slučaju u jednoglasju, (a ne u kvintnom sazvuku kao u prije spomenutoj dominantnoj kadenci); a završni ton u otegnutom jednoglasju dobiva značaj finalne note s funkcijom tonike. Najvećma se u tim starijim popijevkama nalazi dorski završetak. Upravo se u ovim obrednim popijevkama sačuvalo najviše starinskih napjeva, pa mnoge od njih mladež danas više i ne zna. Već se iz čišćeg kajkavskog teksta ovih pjesama razabira časna njihova starina, koju očituje još i značajna kratka metarska shema (osmeračka), a i drugačija melodijska linija i spomenuti dorski završetak.

Dr. Božidar Širola.

Umir.

Porječka se Jovan Božović, sa Stijene Piperske, i Nikola Banašević, iz Zavale. I jedan i drugi dobri ljudi i junaci. Jovan, ljut i prijek čovjek bez mnogo razmišljanja, povadi pušku iza pojasa i ubi Nikolu, koji se takvome kolaču nije nadao.

Ubica je mislio, da će mu to olako proći, jer su Banaševići, i ako junaci i bastaduri, malobrojni, dok su Božovići, jedno od najjačih brastva među Piperima. Svakako dalekovidniji Božovići pribojavali su se osvete, pa nijesu bez jake pratnje smjeli ići na pazare, skupove i zborove. Dodijalo im i dogovore se da pošlju u Zavalu kumu sa kumčetom i ponude umir krvi Banaševićima.

U oči samoga Đurđeva-dana 1835. godine, došli su birani Božovići kod crkve zavalske, doveli ubicu, donijeli pušku krvnicu, i 233 cekina i jedan dinar više da plate Nikolinu glavu. Izlazi ubica Jovan Božović, objesio o vratu pušku krvnicu i ide na ruke i na noge praznim prostorom između Božovića, pa ponizno i pokajnički govori:

— Kumim Bogom i Sv. Jovanom Banaševiće i Zavaljane, da prime pušku krvnicu, da pristanu na umir, a ja ću dati za glavu Jovanovu, koliko se daje za svaku mrtvu glavu crnogorsku.

Dok je on tako milio po zemlji, prilazi mu najstariji Banašević Dako, skida mu pušku s vrata, hvata ga za rame, podiže i govori:

— U ime Banaševića, primam Boga i Sv. Jovana i pristajem na umir s tobom i tvojim bratstvom Božovićima. Poljubi se sa ubicom, pokaza ga svojim bratstvenicima Zavaljanima, i završi:

— Evo ubice našega brata Nikole, dosad krvnika, a odsad kuma i prijatelja. Neka je ovaj umir sa velikom dobrom srećom.

Jovan prilazi i ljubi se redom sa Banaševićima i Zavaljanima. Ponovu klonu na ruke i noge, primače se majci ubijenoga i reče:

— Majko, kumim te Bogom i Sv. Jovanom, primi kumstvo i blagoslovi mir između Banaševića i Božovića.

Stoja, majka Nikolina, podiže Jovana i reče:

— Primam kumstvo i tebe mjesto sina Nikole, kojega si nerazumno ubio i mene do groba u crno zavio.

Jovan ljubi Stoji ruku i veli:

— Hvala ti majko, kajem se i žalim, što sam ti sina ubio i dom ugasio. Ali ćeš od danas u meni imati sina, koji će te poštovati bolje nego svoju rođenu majku.

Vojvoda Ilija Piletić, pozva sve prisutne Božoviće, da se izljube sa Banaševićima. Koračali su tiho, mirno, pokajnički i izljubili se sa svim Banaševićima i Zavaljanima.

Čim je nastupio mrak sastali su se Božovići i Banaševići na Stijeni u kući Mitra Božovića, gdje je bila pripremljena »krvna večera«. Svi su bili bez oružja. Isto su, prije nego su sjeli za dugačkom trpezom, predali na čuvanje jednome Božoviću i jednome Banaševiću. Za sofrom su bili izmješani.

Prije nego su i počeli večerati, »sud dobrih ljudi«, sa vojvodom Ilijom Piletićem na čelu, odluči, da se sva krvnina ne plaća Nikolinoj majci, već samo jedna polovina, a sa drugom da se isplati »krvna večera«.

Ova odluka bila je protivna utvrđenom narodnom običajnom pravu. Uzbuniše se. Među prvima najmlađi sin vojvode Ilije, Jole Piletić, docnije čuveni serdar-Jole. Organizova stotinu naoružanih mladića — svojih godišnjaka i uleće među umirnike, govoreći:

— Dobro veče, krvavi umirnici, koji sudite i smudite, gazite stare običaje i pravo u koje niko dosad nije smio udarati! Zar da se plati glava Nikole Banaševića sa pola krvi, a drugu polovinu da vi večeras pojedete i popijete? Na rane vam izlazilo, kao što i hoće, ako meni i mome društvu ne date puni krvni umir, bilo u novcu, bilo u sigurnim zalogama da odnesemo Nikolinoj majci.

Umirnici se uznemiriše. Vojvoda Ilija oštro prekori svoga sina Jola i naredi mu da ostavi ljude na miru, da završe »krvnu večeru«.

— Uvijek sam te slušao i kao oca i kao pametna čovjeka. Večeras ti odričem svaku poslušnost. Tražim, da se plati krvnina za poginulog Nikolu, ili će ova večera zaista biti krvava večera, da se priča dokle ljudi pamte. Obrati se »sudu dobrih ljudi« i glasno povikne:

— Gospodo umiritelji, birajte — hoćete li platiti za Nikolinu glavu 233 cekina i dinar više, ili ćete dati svoje glave. »Sud dobrih ljudi« — ustane i od čuvara oružja uzme od Božovića: srebrne ledenice, handžare i vrbije, pa predaju Jolu, kao zalogu, dok se donesu 233 cekina u zlatu i jedan dinar više. Jole primi srebrno oružje i preda ga na čuvanje Nikolinoj majci.

Sami umirnici platili su »krvnu večeru«.

Nikolina majka poslije nekoliko dana dobila je krvni umir i vratila zaloge. Dinar su presjekli nožem na dvije ravne polovine. Svaka od ovih polovine obješena je o svilenom gajtanu, da visi na jednu i drugu setenciju, koje su se čuvale kao svetinja u kućama ubice i ubijenog. Svaka od ovih sentencija imala je ovaj završetak:

— To rekoše, — dinar prekidoše!

Za vrijeme knjaza Danila osvete ove prirode iščezle su. Nažalost i sentencije sa kojima su ugovarane.

Kako je Jole postao perjanik

Marko Piletić, perjanik Vladike Rada, važio je kao jedan od najboljih crnogorskih junaka. Zbog svoje iskrenosti i povjerljivosti i izgubio je glavu.

Pošto je izlužio »mjesečni red« na Cetinju, negdje 1838. godine vrati se na odmor u Piperima, u selu Zavalu kod svoga oca vojvode Ilije. Sa njim je bio i njegov pobratim Milovan Tapušković, iz Rovaca, također perjanik. Trajao je kao gost punih 10 dana. Pri polasku u Rovca pozove Marka, da i on njemu bude gost. Vojvoda Ilija, kao da je prozreo Tapuškovićevu namjeru, savjetovao je sina da ne ide, jer između Pipera i Rovčana ima dosta neizmirene krvi, a Tapušković je čovjek nevjeran. Sin ga nije poslušao.

Prve noći kad je sio za večeru, u kući svoga pobratima, ubio ga je puškom, mučki ostrag. Marko je klonuo mrtav glavom na trpezu.

Odmah poslije njegove smrti, Vladika Rade primi za perjanika njegova najmlađega brata Jola Piletića. Prvih dana Joleva službovanja Vladika je uočio kod njega naročite sposobnosti. Jednog dana prizva ga i reče:

— Jole, poslali su mi Tapuškovići srebrne zaloge za umir. Pođi kod vojvode Ilije i reci mu, da ja želim, da dođe između vas i Tapuškovića do izmirenja.

Jole plane: Gospodaru, prolita krv moga brata Marka traži brzu i pravednu osvetu. I kad bi moj otac pristao na izmirenje, ja neću dok mi kuca pod kotalac duša.

Vladika nasloni glavu na ruku i poslije podužeg razmišljanja okrenu se Jolu sa riječima:

— Tapušković je doista na sramotan način ubio tvoga rođenoga brata, a moga najboljega perjanika. Idi i sveti brata. Dajem ti kao pratioca Sava Ivanova Martinovića, perjanika, neka i on sveti svoga druga, moga perjanika Marka.

Neposredno s Cetinja otputovali su u Rovce. Saznadoše u putu, da je ubica u Morači, u tazbini, kod Bojića. Jole se uputi ka Morači, a Savo ostade na straži, u bukovom omaru. Čim je Jole došao u kuću Bojića, gdje je zatekao svoga krvnika Milana Tapuškovića, kliknuo je:

— Veži se, sramotni krviče. Milovan se zbunio. Jole mu je prišao, svezao ga i odveo. Pri sprovodu Milovan skoči niz jedan greben u gomilu papradi. Jole hitro priskoči, uzme ga ponovo pred sebe i okrene uz brdo. U taj čas jedan iz bratstva Bojića povikne:

— Bojići, crn vam obraz, gdje pustite zeta Milovana, da ga pred vama veže i vodi krvnik Jole Piletić.

Bojići potrče za Jolem, da oslobode Milovana.

— Natrag, Bojići, poviče Jole i okrene na njih pušku. Nalazio se na takovoj strmenitoj uzbrdici, da mu se nije mogla primaći gomila ljudi. Za tili čas pojavi se i Savo Ivanov Martinović i reče:

— Natrag, Bojići, zar ne vidite, da ćete svi do jednoga izginuti, a Milovana nećete povratiti. I navije dževerdar. Bojići se vrate.

Jole je odveo svezana Milovana na Lukavicu i predao Piperima na suđenje. Sam ga nije htio ubiti, jer mu je na neviteški način ubio brata. Presuda je donešena istog časa. Tapušković je na skupu svih Pipera bio strijeljan iz pušaka.

Nabijen na kolac

Iznad samoga Bara, u podnožju Rumije, nalazi se selo Mikulići. Naseljeno u to vrijeme Srbima. No u XVII. stoljeću kao turski podanici, bili su prisiljeni da se turče. Samo tri kuće: Markičići, Androvići i Peročevići, zadržali su vjeru pradjedovsku. Naposljetku i Peročevići se počnu turčiti. Posljednji se poturčio Marko sa cijelom porodicom. On zavede i svoga sestrića Pera Markičića, te se i on poturči. Markičići su bili veliki hajduci i junaci. Među njima najglasovitiji je bio Ilija, koji je opjevan i u narodnim pjesmama. Marko Markičić, rođeni brat poturčenoga Pera, kivan na ujaka, što poturči i sebe i brata mu, pođe i ubije ga na njegov kućni prag. Pobježe u Rumiju. Turci vrše sahranu ubijenoga, a Marko se prikrade i ubi hodžu. Turci ostave otvoren grob. Nešto docnije Marko ubi i svoga poturčenoga brata Smaila. Tako redom ubijao je gdje je stizao. Turci preko djevojke iz Sestana prevare Marka i uhvate, zajedno sa svojim drugom Jovom Zagorom. Zagoru ubiju, a Marku slome nogu. Pošto su ga ranjena svezali, ponude mu da se poturči i da će mu život oprostiti. On odbije. Prisile njegovu majku, da ga zakumi mlijekom, da prevrne vjerom, ali bez uspjeha. Odvedu ga na Biskupiju i nataknu na kolac. Grčeći se u mukama opazi Turčina gdje nosi krčag vode i stane ga preklinjati, da mu prinese krčag da se napije. Turčin mu pruži krčag, a on onako smrtan prihvati ga i razmahne Turčina po glavi. Stropoštao se mrtav. Marko izdišući reče:

— P.... vjero, to vam je devetnaesti, što je od moje ruke poginuo.

Damjan u Mletke

Za vrijeme vladike Danila, Damjan Andrin bio je serdar u Ceklinu.

Jednom prilikom pođe kod dužda mletačkog, koji naredi da mu se skroji dolama od najskupocjenije svile. Prilikom mjerenja Andrija se poče ispinjati na prste od nogu, kako bi mu dolamu što dužu skrojili.

Dužd vide i reče:

— Serdare, i ako si se na prste popeo, nijesi svu čohu mletačku odnio.

Durkova presuda

Izbio spor oko ispaše u Kosovom Lugu Bjelopavlića, između Bjelopavlića i Zagarčana. Da bi riješili taj zajednički spor, dogovore se oba plemena, da pozovu Guvernadura Radonjića, kao najveću svjetovnu vlast toga doba. Stave u dužnost Zagarčanima, da ga oni, koji su bliže Cetinju, pozovu i dovedu na lice mjesta. Ne uzdajući se da će dobiti spor Zagarčani pribjegnu prevari. Dogovori se Ramo Lazarev i Milutin Begov, starješine plemena zagaračkoga, da mjesto Guvernadura proture svoga seljaka Durka Šćepanovića, koji se bavio čuvanjem stoke i u Bjelopavliće rijetko dolazio. Durko je bio veoma prost čovjek, ali prava grdosija. Da bi u toj namjeri uspjeli, pozajme toke, dolamu, činterac, čizme, čibuk, i nabave dobra konja. Obuku Durku to skupocjeno odijelo i posade ga na konja. U putu su ga naučili, da ne smije ništa da govori, osim kad mu konjovođa dade znak štapom, gdje treba pobiti mrgin kao granice između Zagarčana i Bjelopavlića, da samo reče: »Tu!«

Došli su sa Durkom na lice mjesta, i počeli mu Zagarčani praviti stimu, tako, da su mu i Bjelopavlići prilazili sa strahopoštovanjem.

Konjovođa Durkov, bio je jedan od zagarčkih prvaka. Vodili su ga na konju, kuda su Zagarčani htjeli da im bude granica. Gdje god je trebalo postaviti mrgin, konjovođa je spustio svoj štap na zemlju, a Durko je dostojanstveno zapovijedao s konja: »Tu!«

Obadvije stranke potpišu da pristaju na sud »Guvernadurov« — Durkov.

Pošto je spor svršen, Zagarčani su odmah Durka raščinili: skinuli ga s konja, svukli mu gospodsko odijelo i rekli: »Ajde bruko doma«.

Kad su Bjelopavlići docnije doznali, da su prevareni, požale se Vladici, i on im odgovori:

»Kad ste dali pristanak na mednike koje je Durko postavio, ja vi ne mogu ništa«.

Tako je i ostalo.

Da mu se omakne

Vladika Rade 1837. godine, pozove Alipašu Stočevića na sastanak u Dubrovnik:

— I ako si mi krvnik po vjeri, brat si mi po krvi; dođi u Dubrovnik na sastanak, da se pobratimo, poručuje mu Vladika.

Ali-paša poruči da će doći i odredi dan. Vladika Rade povede sobom deset perjanika, među kojima je bio i Jagoš Tomašev Milić, iz Bjelica, kojemu naredi, da na dan sastanka, pošto bude završio razgovor sa Ali-pašom, istog ubije, kao da mu se nehotično puška omakla.

Svrši se razgovor i pobratimstvo, ali se Miliću puška ne »omakne«.

Kad su se vratili na Cetinje, Vladika prigovori Miliću:

— Što bi s tvojom kumburom, Bjelica?

— Tako mi Boga, ža mi bješe poginuti.

— Od koga, poviče Vladika ljuto.

— Pa od Ali-paše, onoga viteza, od koga ne bi ostao živ ni ti ni ja; zar nijesi vidio kakav mu pogled bješe?

Jagoš je za ovu svoju neposlušnost glavom platio, ubio ga je noćno iz zasjede, po naredbi Vladičinoj, Vaso Kasomov Bjelica; jer je Jagoš, na jednom sijelu među plemenicima, na Resnu, cijelu stvar bio otkrio.

Da ubiju Osman-pašu

Vladika Rade, mrzio je dva glasita junaka iz Crne Gore: Marka Borikina Marušića, iz Bjelopavlića, jer se protivio davanju dacije, koju je Vladika ustanovio, i Gigoja Belanova Pejovića s Ceklina, što se je odupirao među Ceklinjanima, da mu se dadne dio u Ceklinskom ribolovu, na Ploči.

Da bi se osvetio jednome i drugome, prizove Gigoja sama i reče mu:

— Osman-pala iz Skadra miti mi i muti Crnogorce, pa sam te pozvao, da kao čovjek i junak izbaviš Crnu Goru od njega. Ti često trguješ u Skadar; poznaješ se s Osman-pašom, i mogao bi lako privesti k njemu Marka Borikina Marušića, koji će ga ubiti.

Sličnu propovijed Vladika je održao i Marušiću, i neobično ga oduševio za ubijstvo. Obojica su se primili toga teškog posla, ne znajući pravu Vladičinu namjeru.

Vladika jednovremeno naredi Serdaru Filipu Gjuraškoviću, da tobože, kao špijun, izvijesti pismeno Osman-pašu, da su pošli u Skadar Gigoje Pejović i Marko Marušić, da ga mučki ubiju, kako bi na taj način Osman-paša mogao njih ubiti. Sedar Filip je odmah poslušao Vladiku.

Kad je Osman-paša dobio pismo, pozove Gigoja i Marka, koji su već došli bili i preškali da ga ubiju, i pokaže im pismo. Oni se skamene od čuda i otkriju Paši sav Vladičin plan. Ovaj im oprosti život i bogato ih obdari.

Mićun M. Pavićević.

Emil Laszowski, Povjesni spomenici slob. i kr. grada Zagreba. Monumenta Historica Liberae Regiae Civitatis Zagrabiae, Vol. XII. (Isprave god. 1526—1564) Zagreb 1929.

Vladari srednjevjekovnih evropskih država ubrzo su shvatili važnost gradova koji radi svoga geografskog položaja postadoše ne samo strategijska, već i privredna i kulturna središta svoga kraja. Podjeljivanjem gradskog prava i gradske slobode dali su im izuzetan položaj u državi i time ih učinili snažnim uporištima svoje vlasti. Gradski privilegiji bijahu pravna osnova na kojoj su gradovi dalje izgrađivali svoju samoupravu, a s njome razvijali i jačali svoju privrednu snagu i političku važnost. Prirodno je da se u tijesno vezanoj zajednici građana već zarana razvio smisao za interes cjeline. Građanin je svom dušom zavolio svoj grad u kom je uživao slobodu kakove nije bilo nigdje u državi srednjega vijeka i to ga je ispunjalo ponosom i davalo mu snage da i život zalaže za obranu grada i njegovih prava. U težnji da što sigurnije očuvaju svoju slobodu, građani su brižno spremali sva pismena svjedočanstva što su se odnosila na gradska prava i na sav pravni život grada i njegovih građana. Sva ta pisma čuvala su se stoljećima i novim pokoljenjima ostadoše opsežni gradski arhivi koji su danas prave riznice za izučavanje historije i kulture prošlih stoljeća, a historiografsko nastojanje novog doba išlo je i ide zatim da to blago iznese na svjetlo, da tekstove besprekornim naučnim metodama publicira i tako ih učini pristupnima za naučnu obradu.

Osnovni privilegij grada Zagreba, čuvena zlatna bulla Bele IV. od 1242. godine, datira iz vremena, kad je taj kralj nanovo sređivao tatarskom provalom pokolebani poredak u državi. Iz same listine jasno se razabire da je općina na brdu Gracu daleko starija, i da se bullom koja joj daje pravo kraljevskog slobodnoga grada samo potvrđuje pravo na zemljišni posjed i nutarnju samoupravu koja je već otprije postojala. Od toga doba stoljećima ovaj grad igra najvažniju ulogu u posavskoj Hrvatskoj. Brojni spisi sačuvani u njegovom arkivu ostadoše sjećiti svjedoci o tome kakove je i kolike borbe vodio Zagreb za svoja prava i za svoj opstanak i kako se kroz stoljeća razvijao život iza tvrdih gradskih bedema. Kako je arhiv grada Zagreba bogat vrelima za političku prošlost Hrvatske, svi su naši historici iz njega crpli pouke i podatke za svoj naučni rad. Tako na primjer Krčelić u svojim Notizijama (pag. 124) hvali zagrebački magistrat, što mu je čak i zlatnu bullu pokazao i dopustio mu da je prepiše; Kukuljević je obilno iscrpio zagrebački gradski arhiv za svoje brojne rasprave, a August Šenoa na osnovi opsežnih studija u gradskom arhivu iznosi sjajne svoje pjesničke, a opet vjerne slike iz prošlosti Zagreba. Ljudi od nauke već su odavno znali kakovo se blago krije u arhivu grada Zagreba i jamačno njihovom utjecaju imamo zahvaliti da se gradsko zastupstvo odlučilo na to da tiskom izda na svijet spomenike prošlosti svoga grada (zaključak gradskog zastupstva od 6. IV. 1883.). Posao je povjeren historiku Ivši Tkalčiću. Sreća je bila — rekoše savremenici — da se našao taj vrsni stručnjak koji je imao i potrebno znanje i oduševljenje a i dovoljno slobodna vremena za taj golemi posao. Tkalčić je tome radu žrtvovao posljednja dva decenija svoga života i za to vrijeme izdao jedanaest svezaka »Povjesnih spomenika«, ostavivši tako najljepši spomenik sebi i svome rodnom gradu. Prema Tkalčićevoj razdiobi građe obuhvataju prva tri sveska isprave (1093. —1526.), četvrti do osmoga sadržava knjige sudbenih poziva i presuda (1355.—1526.), od devetoga sveska do jedanaestoga izdane su zemljišne knjige grada (1384.—1526.) a na kraju posljednjeg sveska još su priopćeni popisi imovine i računi (1368.—1521.). Svakom svesku dodao je Tkalčić uvod u kome je na osnovu priopćene građe dao kratku povijest Zagreba kao i opis grada i života u njemu za odnosni perijod. Ti uvodi još i danas dobro služe, jer još uvijek nemamo historije grada izrađene na osnovi građe što ju je Tkalčić izdao. Ko je ma i površno prošao svih jedanaest svezaka, znaće bar donekle ocijeniti, koliki je trud uložen u to djelo, pogotovo, ako uzme na um, što Tkalčić veli u jednom predgovoru da je »sam i tekst prepisivao i sve korekture ovršivao«.

Tkalčićevi »Povjesni spomenici grada Zagreba« unijeli su novo svjetlo u povijest grada i u povijest hrvatsku uopće, s njima upravo počima i temeljitije poznavanje prošlosti Zagreba. To je djelo dalo poticaja i materijala za brojne literarne i publicističke obrade te historije, a naročito je pružilo golemu pravno-historijsku građu koju je dosad najpotpunije iscrpio pravni historik Vladimir Mažuranić u svom Rječniku. Koliko-god je Tkalčićevo djelo poradi svojih »uvoda« poznato i širim krugovima, ipak nije u njemu sadržani materijal ni izdaleka iskorišten i naučno obrađen, kako bi to trebalo, naročito obilje kulturno-historijske građe još uvijek čeka autora koji će je na svjetlo iznijeti i sistematski prikazati.

Tkalčić je umro nekoliko mjeseci iza kako je izašao jedanaesti svezak njegova djela s kojim je dovršeno izdavanje spomenika srednjeg vijeka do mohačke bitke 1526. godine. Imajući u vidu veliku važnost i pri-

jeku potrebu da se ovo djelo nastavi, odabralo je gradsko zastupstvo Emilija Laszowskoga nasljednikom Tkalčićevim u tom poslu i povjerilo mu zaključkom od 30. V. 1905. izdavanje novovjekih spomenika grada Zagreba. Taj naš ugledni naučni radnik istaknuo se uz ostali svoj zvanični rad u zemaljskom arhivu i nuz obilni ostali rad naročito izdavanjem historijskih vrela kao što su Povjesni spomenici Turopolja, Habsburški spomenici u izdanju Jugoslavenske Akademije itd., pa je već time bio predestiniran da naslijedi Tkalčića s kojim je još za njegova života sarađivao. Tek je bila opravdana bojazan, hoće li uza sav svoj ostali opsežni naučni rad dospjeti da produži Tkalčićevo životno djelo. Tim je veća radost što mu je uza sve zapreke nakon dužeg niza godina uspjelo da god. 1929. objelodani dvanaesti svezak »Povjesnih spomenika« i njime odlično nastavi Tkalčićev rad.

Iz zanimljivog predgovora autorova tome svesku saznajemo da mu se kod tog posla bilo boriti s daleko većim poteškoćama nego li pokojnom Tkalčiću. Novovjeki gradski arhiv ne samo da nije bio uređen, već je nasuprot bio razbacan kojekuda po gradskoj vijećnici od podruma do tavana pa i po uredovnicama činovničkim, gdje su stari spisi zaostali nakon upotrebe, a u podrumu su čitavi svežnjevi spisa istrunuli od vlage i tako je propalo mnogo akata XVII. i XVIII. stoljeća. Opet jedan dokaz više kako je u nas moderno doba barbarski postupalo s vrijednim i dragocjenim starinama i za čas uništilo što su vijekovi sačuvali! Autor je sve te razbacane i vlagom oštećene spise morao pokupiti i srediti — ukratko — najprije je valjalo arhiv urediti, a onda ga se tek moglo publicirati. »Sve to sam pomno sabrao — veli autor u predgovoru — i one povelje i spise preselio u Kamenita Vrata god. 1907., gdje sam ih pune dvije godine sušio na suncu, a onda ih tek sredio i stavio u posebnu prostoriju, suhu i svođenu u Kamenitim Vratima... God. 1913. prenesen je gradski arhiv (1242.—1850.) u kr. zemaljski arhiv u Zagrebu, gdje se čuva kao gradski depozit pod mojom upravom«.

Određujući sebi program rada autor je odlučio da najprije sabere svu građu za doba vladanja Ferdinanda I. (1527.—1564.) u tri sveska: u prvom isprave, u drugom sudbene knjige i restauracije magistrata, a u trećem gradske račune. Zato autor ne donosi u ovom svesku uvoda poput Tkalčića, »jer bi sve to morao opetovati u slijedećim svescima, a da opet iscrpim za ovaj uvod i materijal slijedećih dvaju svezaka, onda bi prestala svrha izdanja ovih«. Kolikogod bili opravdani ovi razlozi autorovi, ipak je šteta što u tom svesku nema uvoda, a ne će ga biti ni u slijedeća dva sveska. I ako ovakav uvod ne može dati potpunu i zaokruženu sliku jednog perijoda gradske historije, bio bi on od velike koristi, jer bi i najširoj publici bar u glavnom omogućio saznanje povijesti grada Zagreba toga doba, a to je važno baš u nas, gdje rezultati nauke još uvijek rijetko prodiru u šire krugove.

Zakladna tiskara Narodnih Novina odlično je opremila ovaj svezak »Spomenika«. U svem se nastojalo pridržati oblik prijašnjih Tkalčićevih svezaka. Dodan je i poznati drezdenski nacrt Zagreba iz XVI. stoljeća (prerisan, da bude jasniji). Autor je dodao regeste izvora sprijeda, a straga indeks, kako je to činio i Tkalčić.

Ova uzorna publikacija donosi množinu zanimljivih detalja za povijest Zagreba u sudbonosno doba iza mohačke bitke, kad mu se turska sila primakla u opasnu blizinu, tako da su građani »svaki dan gledali Turke pred vratima«, kako piše gradsko vijeće u pismu Ivanu Kacijaneru. S druge strane prijete gradu na brdu Gracu koji pristade uz Ferdinanda čete Zapoljinih pristalica što ih je vodio biskup zagrebački Šimun Erdedi. Kakogod je grad teško stradao u tim neprekidnim ratovima, morali su građani otsada (1539.) plaćati i tridesetinu od koje su oduvijek bili oprošteni. No, jer grad nije imao čime opravljati zidine, dopustio je Ferdinand I. da se od prihoda tridesetnice ostavi gradu najprije 200 forinti godišnje, a kasnije i sav prihod za uzdržavanje utvrda. Grad je u ono doba bio pun turskih sužanja koji su bili na radu kod građana, pa gradsko vijeće određuje, da građanin komu zarobljeni Turčin uteče ima platiti 25 forinti globe. Starinske gradske utvrde podignute pred 300 godina nisu više bile kadre da izdrže opsadu veće vojske. Zato ban Nikola Zrinski, Luka Sekel, Jura, Herberstein, Jakov Lamberg, Ivan Lenković i drugi neki obiđoše 1552. na konjima sve utvrde biskupskoga grada i varoši na brdu Gracu, pa izvješćuju Ferdinanda I. što bi trebalo uraditi, da se grad valjano utvrdi i spremi za obranu. Po njihovom mišljenju trebalo je porušiti mnoge kuće i zidove između Graca i Kaptola a i neke u samoj varoši, pa čak i crkvu sv. Marka, jer je sve to smetalo obrani grada. Isto tako predlažu da se skine veliki drveni krov katedrale kojeg bi neprijatelj lako upalio, pa da se zamijeni manjim krovom. Kako se iz kasnijih isprava razabire, nije od sveg toga bilo ništa, pa je ostalo sve po starom.

Tako se dalje redaju podaci nanizani u ovom svesku »Spomenika« koji uveliko popunjuju naše znanje o životu grada Zagreba na osvitku novog vijeka. Velika hvala ide stoga E. Laszowskoga što je novovjeki arhiv Zagreba upravo spasio od propasti, uredio ga i sigurno spremio, a sada jedan njegov dio učinio pristupačnim nauci, pa želimo samo to da doskora produži novim ovakovim svescima.

Mirko Stanisavljević.

»Slovanský Přehled«, n. XXIII (Praha, glavni urednik dr. Ant. Frinta, Praha, XII, Na Šafránce 11), doneo je u ovogodišnjem 1. broju početak studije Dr. Fr. Roubika: »Ke stykům česko-jihoslovanským v XIX. století« (Ka češko-jugoslavenskim dodirima u XIX stoleću). Rasprava je pisana po arhivima bivšeg c. kr. namestništva i policijske direkcije u Pragu. U predmarčno doba austrijski državni uredi nisu sistematički pazili na političke i kulturne veze Čeha sa južnim Slovenima, ali su pazili na svaku posetu u Češkoj, u Pragu, na pr. na Miloša Obrenovića, kad je (2. aprila) 1846 došao u Prag (uopće su onda pazili i na sve škole u Pragu). Cenzura je pazila, da ne bi u Češku došla kakva »velikosrpska« propagandna tiskanica, ali su usprkos tome takve tiskanice tamo dolazile. Proklamaciju, koja je 1850 izašla u Srbiji pod naslovom »Pozdrav Srbiji od roda« i koja je pozivala sve Slavene na boj protiv tlačitelja (»Bolje je poginuti na bojištu nego ostati robovi), dao je ministar prevesti na nemački jezik i prevod poslao namestništvu u Prag sa nalogom, da se konfisciraju svi primerci, koji bi se našli u Češkoj. U decembru 1851 bile su u austrijskim zemljama zabranjene brošure, koje su izašle u Zagrebu i na Rijeci: 1. Kratka uspomena godine 1848 i 1849. Niemština i Slavjanstvo. — 2. Prigovor između dviuh vilah Slavjanke i Niemkinje. — 3. Slavjanke od X-a sa historičkimi primetbami (U Zagrebu 1848. Tiskom Franje Zupana). — 4. Slavenska vila. Spevao Ljubomir Nenadović godine 1847 na Nekaru u Nemačkoj. U Zagrebu 1849. — U aprilu 1853 zabranjena je u Austriji knjiga: Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Civilisation. (Leipzig, Verlag v. Gust. Mayer 1853).*

Krajem jula 1853 naredilo je ministarstvo policije konfiskaciju zemljovida, koji je nedavno izašao u Beogradu i koji je imao da služi velikosrpskoj propagandi: na mapi su bile kao jedan kompleks nacrtane Srbija, Bosna-Hercegovina, Crna Gora, Dalmacija, Hrvatska-Slavonija, Srem, Vojna Granica, srpska Vojvodina i Banat. Autor zemljovida je navodno bio prof. K. Desjardins. — God. 1858 bio je za austrijske zemlje uzet debit beogradskim Serbskim Novinama. Decembra 1859 zabranjena je u austrijskim zemljama ruska panslavistička brošura, izdana onda u srpskom prevodu u Beogradu, koje je naslov nemački glasio: Einige Worte über die slavischen Volkerschaften in Oesterreich und der Türkei (23 str., s. l., autor A. F.).* — Posle god. 1848 počeli su dolaziti u Prag na studije drugi Slaveni u sve to većem broju, Poljaci i južni Sloveni. To je austrijskim vlastima bilo neugodno. Neki izlet, što su ga trojica Poljaka i Jugosloveni tehnici Ivan Kovačević i Stj. Drakulić, pravnici Aleksandar Popović i Adolf Lukšić (svi iz Banata) i kandidat profesure Aleks. Fabković iz Zagreba u početku jula 1851 načinili u prašku okolicu, dao je policiji povod, da je te studente izagnala iz Praga (NB. U svoje doba pokazivao mi je g. Ante Brozović, današnji tajnik Sokola Kr. Jugoslavije, neke arhivarske akte iz onih vremena, koji su pokazivali, kako je Jelačićeva vlada u Zagrebu sarađivala kod sprečavanja polaska naše mladeži na univerzitete u Prag i Krakov). Među one, koji su se činili opasni zbog takvih slovenskih težnji, bio je i urednik »Südslavischer Zeitung« Josip Praus. Pokrenuo se je čitav policijski aparat, kad je 1858 češki slikar Jaroslav Čermák odlazio na put u Slovačku i na slovenski jug; dalmatinsko namestništvo si je dalo onda osobito referirati o Hrvatu Tociću, koji je putovao po slavenskim zemljama, korespondirao sa Miklošićem, sa Kukuljevićem i Gajem itd. Opisuje se dalje dolazak Strossmajerov u Prag 1863 i 1867; potonje je godine praška policija isticala, da je potrebno, da Strossmayer odmah ostavi Prag. Na slavenskoj strani važnu su ulogu u Pragu onda igrali Skrejšovský, urednik časopisa »Politik« i Tkalac, urednik »Ost und West«. — U istom broju gore citiranog praškog časopisa »Slovansky Přehled« počinje rasprava Boh. Vydre: »Branislav Grabawski o Slovanė«; Poljak Grabowski bio je oko 1880—1900 u vezi sa mnogim Hrvatima te će Vydrina studija već zato i nas interesirati.

F. I.

*

L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans. Premier recueil dédié à la mémoire de Theodore Uspenskij. Paris, 1930. 2 t.

Ovaj impozantni zbornik u redakciji g. Milleta: Orient et Byzance IV. pripreman je za 80-godišnjicu ruskoga bizantologa

* Pisac ove knjige bio je dr. Imbro Ignjatijević Tkalac. — Opaska uredništva »Narodne Starine«.

* Između prije na prvom mestu navedenih 4 brošura poznate su knjižice sub. 3 i 4. Knjižicu »Das serbische Volk itd., Eine Denkschrift« imao je Lj. Gaj u svojoj biblijoteci. Srbija se u njoj pretstavlja kao centrum i Piemont Jugoslavenstva (Srbi, stvoriviši državu, »legitimirten sich als den kraftvollsten und zukunftreichsten Zweig des Südslawenthums und wurden in Wahrheit die Hegemonen desselben«, p. 7). Srpska vlada imade moralnu dužnost, »sich an die Spitze der geistigen Bewegung des Südslawenthums zu stellen (p. 56).

Uspenskog (1925.), ali je ugledao svet tek posle njegove smrti (10. IX. 1928). Odličnu reč o delu Uspenskog napisao je Charles Diehl, ali duhu velikog naučenjaka učinjena je veća radost isticanjem one vrednosti slovenske umetnosti koja se manifestuje u sastavu ovog spomenika.

Radovi su skoncentrisani oko retko aktuelnog naučnog pitanja srednjevekovne umetnosti balkanskih Slovena. Sva veličina te umetnosti — u kojoj Srbi zauzimaju zavidno mesto, — afirmirana je dostojno u ovom raskošnom izdanju.

Pored problema Bizantije i s njom u vezi traži se odgovor i na pitanje uticaja Istoka i Zapada, u toj slovenskoj umetnosti.

Uspeh ove publikacije ojačan je metodičnom grupacijom radova. U njoj obrađena i specialna pitanja u ovakvom sklopu u mnogome pomažu da se dobije jedan jasan pogled na celinu stvari.

Uvod sadrži članke o odnosu Slovena prema Bizantiji. Tu Vasiljev govori o »primitivnoj Rusiji«, a prof. Dragutinu Anastasijeviću uspeva da obori hipotezu Drinova o postojanju i jedne »zapadne Bugarske«, koju je primio i Jireček. A dokazuje da je to makedonsko carstvo postalo tek za revolucije Slovena posle smrti bizantskog osvajača Tzimiscesa (koji je istrebio raniju bugarsku dinastiju). Ohridski vazal umeo ju je da iskoristi za stvaranje novog carstva Samuilova. E. Haumant misli u odnosima Grka i Srba da su ovi poslednji relativno bolje uspeli da zadrže svoju eklektičku originalnost na suprot bizantiniziranim Bugarima i na istoriju civilizacije, da međusobni uticaji i sinteze stvaraju recipročnu zavisnost i neku vrstu solidarnosti u njihovom kulturnom krugu, koja bazira na zajedničkim, veoma starim osnovama.

Prof. Josip Strzigowski obuhvata jednim pogledom celu Euraziju kao celinu, dajući u velikim potezima pregled posredničke uloge Istočne Europe prema umetnosti Severa i Zapada. Ističući i ovde svoju teoriju o uticaju Iranaca na Slovene severne, koji donose na Balkan istočnu arhitekturu (prvobitno opekom, pa na severu brvnima, najzad na jugu kamenom trompom zasvedenog kvadrata), koju je opširno obradio u svojoj poznatoj i kritikovanoj Starohrvatskoj Umjetnosti, on ide u svom traganju dalje, pridajući Slovenima još jednu značajnu ulogu u posredovanju istočne umetnosti dalekom zapadu. U tome je odlučujuća uloga ornamentike. Nesumnjiva je duga aversija Severa prema pretstavi ljudske figure, sve do pojave gotike (hrišćanstvom infiltrirani smisao Antike, Bizantije i semitskog Istoka). Jedno zajedničko obeležje je to onog Istoka, koje preko struje Islama doprlo do Španije, a u Bizantiji izbilo u borbi ikonoklosta. Zahvaljujući posredničkoj ulozi Slovena Istočne Europe ta umetnost iz centralne Azije i sa Irana struji preko Perma i baltičkog mosta sve do Skandinavije, pa čak putem Rajne u merovinšku Franačku i do Anglosaksonaca. Pisac odbija vezu karakteristične životinjske ornamentike pletenica — traka i inicijala sa ribom i pticama — sa kasnorimskom provincialnom umetnošću. Sredozemnomorskom bazenu pripada samo ilustrativna miniatura, dok ovi i najzapadniji ornamenti imaju izvesnih svojih analogija na pergamentima jermenskim. Čini nam se verovatnijom pretpostavka da manastirske škole koje su uspele da raznose tu inicialu do Kopta, uspeli su svakako da je presade i u Franačku, možda u ovom jednom slučaju i bez učešća Severoistoka.

Bazilika V.—VI. stoleća iskopana u Mesemvriji na Crnom moru, koju publicira I. Velkov, po svoj prilici neće biti jedina koja je mogla uticati na našu baziliku sv. Ahilija na Prespi. Donekle bi se mogle dovesti u vezu i građevine bazilikalnog tipa skoro iskopanih u Stobima (IV—V. stoleća). Ta umetnost prelaznog doba V.—VIII. stoleća mnogo je značajnija mogla biti i za docniju umetničku orientaciju balkanskih Slovena nego što je dosad to uzimano u obzir.

B. Filov razrađuje svoju tezu iznesenu u »Staroblgarskoto isskustvo« (1924) o sasanitskom uticaju na starobugarske palate. Taj uticaj poznat je već u skulpturi magjarskog konjanika (Kacarov), Te istočne elemente ističe u titulama kanova g. Fehér, a u kostimu starih Bugara J. Ivanov. I posle grandiozne knjige A. Grabara o bugarskom religioznom slikarstvu stilska studija Protića o XIII.—XIV. stoleću (Pirnovo) ističe jasno još jednom onaj renesans koji karakteriše još većma srpske freske istog doba.

Sa jednom našom crkvom Sv. Leontija kod Vodoče (Strumice) zabavlja se studija K. Mijateva o četrdesetorici martira. Isti ikonografski motiv najčešće je zastupljen u srpskim manastirima: Studenci (XII. stoleće), Žiči, Sopoćanima, Gradcu, Dečanima, Lesnovu i u Ohridu. Pisac se ograničio na uporednu analizu ovog motiva sa publikovanom Studenicom i Žičom (Vl. Petković). Prof. Miloje Vasić produbljuje pitanje uticaja Istoka na našu srednjevekovnu umetnost (koju je postavio Strzigowski još pre Milleta bazirajući ga na sirskom i koptiskom VI.—VII. stoleću) studijom uticaja hesihasma na crkvu i umetnost našu (preko Atosa). Rezultati tog istraživanja opširnije su izneti i razrađeni u njegovoj poznatoj »Žiči i Lazarici«.

U srpskom četvoroevangjelju beogradske Narodne Biblioteke nalazi stil i ikonografiju koptisku Grabar. — G. Bošković pak u ostatcima (od Milutina obnovljene) stare crkve u St. Nagoričinu vidi uticaj Jermenske, a Gračanicu brani od prebacivanja zanemarivanja unutrašnje strukture. A. Derocco daje arhitektonsku raspravu Đurđevih Stupova i Sopoćana. G. Millet daje jedno značajno novo postavljenje problema zapadne Raške škole. Izdvaja elemente Istoka i Zapada. Od Bizantije primljen je elemenat kubeta i osnove. Mnoga zajednička obeležja Raške škole i Dalmacije ne potiču sa Zapada. Sa Primorja primljeno je u glavnom jedinstvo fasade i plastična dekoracija, — dok četvrtasti tambur kubeta i niski transept pripisuje staroj tradiciji Balkana, koja potiče sa Istoka, — a koja se manifestuje u pomenutim crkvama V.—VI. stoleća, pa čak u Sv. Sofiji u Sofiji.

† Tatić opisao je karejsku ćeliju Sv. Save u Hilandaru. G. P. Popović dao malu studiju zapadne fasade Ravanice, na koju je narteks docnije dozidan. Prof. Vlad. R. Petković daje datum slikanja Sopoćana na osnovi zanimljive freske koja pretstavlja Smrt kraljice Ane. G. Okunev u svojoj studiji stila Lesnova odvaja uspelo od Milutinove dvorske slikarske škole (Nagoričino, Gračanica) — lokalnu, realističku, monašku školu Dušanovog doba. G. Millet lepo naglašava u predgovoru ovog memoiré-a koliko naše slikarstvo XII.—XV. stoleća bolje prikazuje i od Mistre i Kahire Džami rađanje i razvoj nove umetnosti.

Veoma zanimljiv deo publikacije govori o uticaju srpske umetnosti moravske škole na rumunsku školu u planu (Balš) i principu (Henry). I divni epitaf rumunskog manastira Vatra Moldavitei nalazi svoje objašnjenje u srpskom posredništvu (Hilandar), — dok Jerphenion insistira na kapadokiskim uzorima blaga iz Putne koje je publicirao Tafrali.

Problem daljih uticaja istočnih obrađuje također jedna grupa ruskih naučnika (Rostovcev, Kalitinski, Poll, Ostrogorskij).

Ovim spomenikom g. Millet dovodi u međunarodni kontakt slovenski i rumunski svet, ali najveća i naročita zasluga je redakcija i savesno sastavljena Bibliografija bizantiska kod Bugara, Srba (u stvari i Hrvata i Slovenaca) i Rumuna i prikaz organizacije naučnog rada i rezultata, muzeja, zbirki riznica i biblioteka. S tim je veći deo nepoznatih radova, tuđih jezicima zapadnih naučnih radnika postao pristupačan.

Gjorgje Manno-Zissi

Koledar za 1931. (Izdala in založila Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru, R. Z. Z. O. Z. Za uredniški odbor: N. I. Vrabe, Maribor).

Za Maribor, gde se marljivo gaji istorijska nauka, jest značajno da se istorijski članci nalaze i u ovom kolendaru, gde ih zbilja ne bismo očekivali. Sekretar mariborskog »Zgodovinskog društva«, g. Janko Glaser napisao je članak »Prvi mariborski časopisi«; iz njega doznajemo, da se je prva štamparija u Mariboru osnovala 1795, a da su prve novine u Mariboru počele da izlaze istom 67 godina kasnije, naime god. 1862, i to nemački »Correspondent für Untersteiermark«, a prvi slovenački časopis koji je u Mariboru izlazio, bio je »Slovenski Gospodar« (1867). S tim je člankom u vezi drugi članak istog autora, naime: »Maribor pred dvema generacijama«, složen po prva tri godišnjaka spomenutog nemačkog časopisa, slika društvenog i socialnog života u Mariboru pre 70 godina. — Prof. Franjo Baš prikazuje tako zvani »mariborski« slovenački politički program iz god. 1865, u kojem su Slovenci u federativno uređenoj Austriji tražili »Unutarnju Austriju« kao političku jedinicu u koju bi ušli oni. — Iza tog članka dolazi komad autobiografije (»Spominov«) dr. Pavla Turnera, koji je pre par godina umro te svoj znatni imetak ostavio za stipendije slovenačke visokoškolske mladeži; Turner nam tu priča iz svojih študijskih godina, od god. 1857, kad je stupio u prvi razred mariborske gimnazije, do svršetka mature (1865), kad je otišao u Englesku. Neprilike što ih je na mariborskoj gimnaziji imao osobito zbog svojih liberalnih religioznih pogleda, bile su povod da je u 7 razred otišao na Rijeku. Među profesorima riječke gimnazije spominje Janeza Trdinu i druge. »V obče so mi bili vsi ti možje z ravnateljem Mažuranićem vred prav prijateljsko nasklonjeni. Jaz sem tudi vse spoštoval, tako mi ljube učitelje kakor može poštenjake, zato pa me je presenetilo, da je Trdina v svoji avtobiografiji tako neugodno poročal s njih. Mislim, da je nekoliko pretiraval. Da pa je ravnatelj v oni Bachovi dobi imel precej težav z ultraradikalnim Trdinom, tega sem tudi prepričan . .« Turner se je držao osobito sretnim, što je na Rijeci upoznao kanonika Račkoga, koji je u ono doba bio školski nadzornik, i što je na njega bio upozoren biskup Strossmayer, koji ga je kao primusa poseba obdario. — General R. Maister, koji je stekao osobitih zasluga za oslobođenje Maribora 1918, prikazuje detaljno u opširnom članku »Vojaške transporte in naše Podravje ob prevratu l. 1918.« — Spomenuti treba još članak g. Dr. Vlad. Travnera: »Pokrajinski muzej u Mariboru« i intere-

santnu študiju prof. Franja Baša: »Tekma med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na Dravskem polju« iza srednjeg veka do XVIII. stoleća, kojom u knjizi zapravo počinje vrsta istorijskih članaka.

Fr. I.

*

Mélanges Charles Diehl, Études sur l'histoire et sur l'art de Byzance. Paris, 1930.

Jedna od impozantnih manifestacija radnika na bizantologiji, u čast velikog francuskog naučnika Ch. Diehla. Duga lista odličnih saradnika na ovim dvema debelim sveskama jedva može da se oduži onoj grandioznoj delatnosti o kojoj svedoči ogromna bibliografija radova pariškog profesora na čelu knjige, i to na polju bizantiske historije i umetnosti, klasične arheologije i historije umetnosti, i putopisa, predavanje, kritika etc.

Među člancima 1. sv. o historiji Bizantije za nas imaju interesa oni koji se odnose na našu zemlju ili su iz pera naših naučnih radnika. Tu susrećemo članak prof. Drag. Anastasijevića o hronološkim indikacijama arapskog hroničara Jahije o ratu bizantskog cara Tzimiscesa protiv Rusa, koji se odigrao na balkanskoj teritoriji i sudbonosno onemogućio za navek prodiranje njihovo na ovo poluostrvo. Prof. Andreades iz Atine pozabavio se pitanjem fiškalnim Jevreja u bizantskom varstvu. Naše poznavanje jevrejskih prilika toga doba još je veoma šturo. Sinagoga, koju je otkrila maja 1931. ekspedicija beogradskog Narodnog Muzeja pri iskopavanju u Stobima (prema grčkom natpisu stuba nađenog u njoj) baca donekle svetlost na ranobizantsko doba naših krajeva, svedočeći o snazi toga elementa. Prof. Banescu iz Cluja pokušava da identifikuje Camblaka po dokumentima dubrovačkim. Prof. Dvornik iz Praga daje opširnu studiju o borbi tako sudbonosnoj za Slovene u doba primanja hrišćanstva i delovanja Ćirila i Metodija, o borbi koju su vodili Bizantija i Rim oko Illyricum-a. Rezultat te borbe bilo je kidanje te provincije i u crkvenom pogledu na zapadnu i istočnu, a to je prouzrokovalo duhovni rascep među južnim Slovenima. Prof. dr. Granić iz Skoplja daje pravnu studiju osnivanja manastira u grčkim provincijama bizantskim V.—VI. stoleća. Prof. dr. Laskaris iz Soluna iznosi svoje mišljenje nasuprot Jirečeku, Stanojeviću i Grujiću, da posle raskida i izrečene anateme na Dušanovu srpsku patriaršiju — vaseljenska patriaršija carigradska, i ako je skinula tu anatemu i zvanično se izmirila za kneza Lazara 1375, — s time nije priznala srpsku patriaršiju u odnosu prema sebi i drugim crkvama, već samo u granicama njene dieceze: navodeći analogiju solunskog mitropolita i bazirajući mišljenje na osnovu »Ekthesisa« (kancelarijskog priručnika) iz 1386. u kome je titula srpskog poglavara samo arhiepiskop ili episkop triju episkopija. G. J. Zeiller iz Parisa pozabavio se pitanjem položaja Justinianae Primae (osnovane od cara Justiniana). On lokalizuje taj grad kod sela Taora kod Skoplja na granici Dardanije i Dakije. O tome pitanju podeljena su mišljenja naša dva istaknuta naučnika. Prof. Vlad. R. Petković misli da će iskopavanje Caričinog grada kod Lebana (Prokuplje) dati ključ za ovo pitanje, dok prof. Nikola Vulić nedavno je izneo mišljenje na osnovu skopskog rimskog vodovoda, da je Justiana Prima bila upravo na mestu današnjeg Skoplja.

2. sveska posvećena je bizantijskoj umetnosti. Jedan niz sjajnih rasprava pretresa najzanimljivije probleme koji su najčešće u vezi sa našom srednjevekovnom umetnošću. L. Bréhier pozabavio se pitanjem umetničke obnove za Paleologâ, u kojoj igraju dominantnu ulogu baš naša crkva, naši vladari i majstori. Borba klasičnog humanizma i mističnog monaškog hesihasma utiče povoljno na razvoj slikarstva ovog doba koje žrtvuje raskoš materiala bogatstvu stila. Dok je ikonografija delo monaške mistike, dotle je tehnička i stilska obrada plod intelektualne renesanse. Dve škole se razvijaju iz tih korena: carigradska, dvorska, humanistička, makedonska — naših Milutinovih i Dušanovih crkava, ne bez traga na Atosu i Južnoj Italiji čak, — realistička, dramska, narativna, u zonama tekuća, koja (danas je već jasno) prethodi sienskom Trecentu, imajući za osnovu monaške iluminirane rukopise, Kapadokiju i aleksandrisku tradiciju; — a druga, idealistička, mistična škola, »kritska«, sa polaznom točkom iz Mistre i sa Atosa, koja je pod uticajem ikona, ekspresivno spiritualnih. Zahvaljujući nadmoći hesihasma u drugoj polovini XIV. stoleća ova mistična škola triumfuje, ali u tehničkoj perfekciji dostiže još »renesansniju« finoću crteža, bogatstvo kolorita, delikatnost stila. Umetnost pojavljuje se dakle kao sinteza duhovnih struja XIV.—XV. stoleća, tako sudsudbonosnih po civilizaciju čovečanstva.

U vezi sa navedenim neobično je zanimljivo mišljenje g. Nikole Jorge o odnosima istočnih i italijanskih u umetnosti srednjeg stoleća. Od Sienne do Moldavije postoji jedna mešavina elemenata bizantinskih, istočnih i zapadnih. Na ostrvu Kipru, ali još većma u srpskoj umetnosti slikarskoj nameće se najvećma taj problem. Latinska, zapadna, primorska škola, bizantska unutrašnja srpska i dunavsko-moravska (u koju ubraja i Bosnu) — ne čine homogenu celinu, ali nisu bez elementa istoka i zapada. Pored Srba radili su sigurno i umetnici sa ostrva i primorja, koji su govorili pored srpskog jezika i talijanskim i onim izgubljenim romanskim jezikom starosedelaca. Vrlo se lako moglo dogoditi da je zapadnjak radio na način istočnjački i Grk po načinu Italijana, prema želji mecene. Onaj osećajni elemenat koji je istakao g. Okunev u Nerezima, pre Italije, — nalazi se u Curtez d'Arges i Papanti u Moldaviji pod uticajem genoveskim ili bolje reći onih trgovaca i majstora koji su posredovali između Zapada i Istoka. Oni su širili možda i motive jermenske arhitekture. Nije ni Bizantija uticala na Italiju, ni obratno, već ekonomske veze, latinske kolonije na Krimu, Peri, na Arhipelogu i kolonije Grka u Južnoj Italiji i Veneciji su stvorili sintezu bizantsko-zapadnjačku, na suprot dvorskoj carigradskoj školi, stvarajući plebejsku, osećajnu slobodu izraza. — U vezi sa pitanjem slikara stoji zanimljiva rasprava g. prof. Vlad. R. Petkovića. Prilažući raspis slikara Jovana u Patriaršiji pećskoj, dokazuje da grčki jezik, kojim je isti pisan, označava samo koliko je isti bio na ceni. I svi drugi srpski zapisi ove crkve svedoče o tome da imamo posla sa »učenim« srpskim slikarom. U članku se pominje među ostalima i ime slikara Dečana, Primorca Srda grešnog; isti je publikovan u »Starinaru« 1928.—30. G. Stefanescu povodom slika manastira Dobrovat ističe uticaj koji je, pored direktnog carigradskog, srpsko slikarstvo preko Vlaške na moldavsku umetnost. — Onda se dalje istražuju uticaji koji dolaze do izraza u prvoj romanskoj umetnosti, u arhitekturi Mudejara u Španiji i u Moldaviji do izražaja, — dovodeći u neobičnu vezu krajnji Istok i Zapad Sredozemnog mora. G. Protić ističe sassanidsko i bizantsko poreklo bugarske umetnosti. Uticaj sassanidski nalazi B. Filov na kapitalima crkve u Preslavu i Pirnovu. Pored nekoliko primeraka u primitivnoj hrišćanskoj umetnosti, — i onih u Kairokanu i u Veneciji, motiv vinovog lista nalazi svoje cvetanje tek u gotičkoj umetnosti. Napominjemo da se lišće vinove loze u vezi sa akantom može naći kod nas na kapitelu u Dečanima.

Dok g. Strzigowski dokazuje duhovitom komparativnom analizom u starohrišćanskim ostatcima građevina, kapitela etc. oko jermenske crkve u Diarbekiru — vezu sa iranskom i severnom dekoracijom (Oseberg!), dotle g. Vasić u crkvi Mladog Nagoričina odbija svaki dosad pretpostavljeni uticaj Jermenske i dovodi je historiskom i umetničkom analizom sa Starim Nagoričinom i spomenicima doba Stevana Lazarevića u vezu.

Uporedna analiza stila fragmenata slikarstva zidnog u Sv. Sofiji ohridskoj (sa Vodočom etc.) uspela je g. Okunevu, i ako do očišćenja fresaka ove crkve ne može se smatrati definitivnom. Poneke slike previđene i naknadno otkrivene — publikovao sam u »Starinaru« 1931. — Nesumnjivo među najzanimljivije članke spada Milletov o ikonografiji vizije Petra Aleksandriskog. U srpskoj umetnosti razlikuju se dve različite stilske grupe. Gračanica i Manasija služe se antičkim uzorima, a Matejić daje realističku pretstavu. — Studija g. I. Grabara o poreklu i razvoju ikonografskog tipa Umiljenja Bogorodice posle Kondakova, Libračeva, Alpatova i Lazareva, Anisimova i Mijateva — dokazuje bizantsko poreklo ovog motiva u IX.—X. stoleća; prve variante i parafraze pojavljuju se pri kraju XI. stoleća, a kopije velike vrednosti preko Kieva dospevaju u Vladimir i Moskvu u XII. stuleću. Ista kompozicija sa nežnom idejom materinskog bola i ljubavi ima svoj razvoj, a susrećemo je često u našem srednjevekovnom slikarstvu XIV.—XVI. stoleća. G. Grabar pominje u Studenici taj motiv u temi Ane i Marije.

G. Sotiriou daje osobitu zanimljivu studiju drvorezbarstva u bizantinskoj umetnosti, ali ne uzima u obzir velik deo te skulpture u našoj oblasti.

Gjorgje Manno-Zissi

BILJEŠKE

* Pažnje vrijednim nastojanjem g. dr. Miloslava Stojadinovića, prvog potpredsjednika opštine grada Beograda, i uz neobično agilnu suradnju gospođe dr. Marije Ilić-Agapov, upravnice Opštinske Biblioteke, u Beogradu je došlo još 1929. do formiranja Muzeja grada Beograda, koji je zasad još u neposrednoj vezi s rečenom tamošnjom gradskom knjižnicom. Ta nova kulturna ustanova tim je važnija, jer je u vrijeme rata propao stari gradski arhiv tako, što su ga Austrijanci uništili. Državni arhiv u Beogradu tek djelomice može u koncepciji beogradske historije nadopuniti prazninu, koja je nastala pomenutim uništenjem; tamošnje najstarije isprave datiraju istom iz prve polovine XIX. stoljeća. Zato valja da pripomogne materijal stvari, koje

su izvan arhiva i koje se još mogu pokupiti. Uprava Muzeja Grada Beograda uspjela je doista da sakupi izvjestan broj povelja, različnih arhivalija, pa grafičkih jedinica (slika starog Beograda). Osim toga se u muzeju nalazi i zbirka slika savremenih umjetnika u vezi s arhitekturom Beograda. Sam pretsjednik opštine g. ing. Milan Nešić također je muzejskom pitanju poklonio svoju pažnju a darovao i glasovitu kolekciju ruskog vojnog fotografa Gromanija iz g. 1877./1878. štono se tiče Beograda i Srbije. Čim se Muzej Grada Beograda smjesti u dolične prostorije, »Narodna Starina« donijeće o njem iscrpljiv prikaz.

* Novi sarajevski muslimanski tjednik »Slobodna Riječ« donio je u svom 1. broju i bilješku pod naslovom »Biblioteka Vakufske direkcije«: »Ovdašnja vakufska direkcija namjerava da u dvorištu Begove džamije, u prostorijama u kojima su smještene kancelarije za funkcionere, imame, i ostalo osoblje, osnuje biblioteku, u kojoj bi se skupile sve knjige (ćitabi), koje se sada nalaze u posjedu kod mnogih starih muslimanskih porodica i koje se gube i kvare, jer im sadašnji vlasnici ne poznaju pravu vrijednost i zbog toga ne pripisuju naročitu važnost. Takvih knjiga od velike vrijednosti ima po čitavoj bivšoj Bosni i Hercegovini vrlo mnogo i one su do sada bile u bescjenje prodavane raznim strancima. Ovom svojom namjerom Vakufska direkcija želi da sačuva te knjige od propasti i da ih skoncentriše na jednom mjestu. Mi smo mišljenja da bi tu novu biblioteku trebalo ujediniti sa Begovom Kjutubhanom i onda ih učiniti jednom korisnom javnom bibliotekom, kojom bi se naš svijet mogao koristiti. Upravu te biblioteke treba povjeriti ljudima od rada, i valjanim za koje će biblioteka biti mjesto živog i intenzivnog rada, a ne «tenefushana«, gdje se ispijaju čajevi i prepričavaju Nasrudinhodžine šale«.

I ovo je dakle problem, koji bi valjalo riješavati u skupnoj akciji čuvanja naših narodnih starina zbog evidencije i katastra cijeloga materijala. Ali zato je preduvjet: stručno spremljeni novi zakon za naučne biblioteke (»ureda radi« sastavljene bibliografije, koje bi država trebala štampati, kad je po našim bibliotekama sva sila ne preopterećenog osoblja) i nov zakon o arhivima na osnovi mišljenja svih mjerodavnih stručnjaka.

* Otkopavanje starohrvatske crkve sv. Vida u Sutvidu kod Janjine. Početkom ove godine je g. dr. Zvonimir Bjelovučić, predsjednik Hrvatskog Starinarskog društva u Dubrovniku, otkopao ruševinu starodrevne crkvice sv. Vida kod Janjine. Crkvica je duga tri metra, a široka dva metra. Zidovi su sačuvani u visini od jednog metra. Kod crkvice je gomila kamenja; navodno se rušilo sa bivših zidova. Od crkvice vodi t. zv. »ulica«. Nazad 200 godina u Sutvidu je živjelo 18 duša po popisu pučanstva republike dubrovačke. Narod priča, da su stari našli zvono ove crkvice, oko koje je sada obrasla gora. Ornamentalnih uložaka nema, što je znak da su i prije ovdje kopali i odnijeli, ako je što još vrijedilo. Ovakvih starohrvatskih crkava imade nekoliko na poluotoku Pelješcu. (Isp. u ovomu svesku članak g. dr. N. Zv. Bjelovučića »Ruševine crkvice sv. Jurja u Janjini«.)

* Društvo za promet stranaca u Sušaku pokušalo je jednim pozivom općinstvu da pokrene pitanje o osnivanju mjesnoga muzeja.

* Mjeseca januara o. g. bila je u Umjetničkom Paviljonu u Beogradu izložba ikona i kopija starih srpskih crkvenih fresaka. Prilozi su bili skupljeni iz muzeja u Beogradu i u Skoplju, isticale se nadalje privatne zbirke: Nj. Vel. Kralja, zatim gdje Ivanke Krakov, g. ing. Sekulića i dr. Pozitivna je strana ne samo u tomu, što su zainteresovani mnogi privatni domovi za svoje umjetničko-historijsko blago već je dobit i u tomu, što se sada može nakon ovog prvog pokušaja pomišljati i na sastavljanje jednoga katastra te materije. Istina, tom je prilikom u štampi palo mnogo prekora na adresu pravoslavnih crkvenih vlasti, koje da nijesu susretljive pothvatima ove vrste, i ako je samu izložbu otvorila Nj. Svetost patrijarh g. Varnava. Tako primjećuje g. Veljko Petrović u »Politici« (11. I. 1931.): »Naše crkvene poglavice ne smeju samo obećavati osnivanje nekog crkvenog muzeja već odmah sada moraju pristupiti pretresanju onih memljivih ćoškova i polica, i, pomoću jedne komisije stručnjaka, izvršiti odbir, pa sve što vredi staviti na ugled, popravku i čuvanje našim javnim zbirkama. Privremeno, dok se taj crkveni muzej ne sagradi, ali odmah, jer mi znamo kako tamo brzo propadaju te svete stvari, lepi i važni dokumenti, ikone i utvari. Stoga, neka nam Bog oprosti, mi praštamo i onoj novoj profesiji pacova i špekulanata koji podmićujući zvonare i klisare izvlače stare ikone i prodaju. Jer, iako je takav novac odvratnoga zadaha, ništa nije sličniji izmirni ni smrad plesni, mišjih trica, uskisle stočne repe i kljuka u čemu, tako često dotrajavaju gnjijući naše lepe živopisane daske, po manastirima i parohijskim hramovima. Ne samo što je pobožnije očistiti ih i sa strahopoštovanjem obesiti ih u

svetlim muzejskim ili privatnim odajama, na oči prosvećenom ljubopistvu, nego će samo tako one još uvek vršiti izvesan blagotvoran i živ uticaj na današnje i buduće naraštaje. Točeći se od truleži i crvi u slepome i vlažnome mraku, i nevidene a kamoli blagosiljane i celivane, one su nemoćne da saopšte nama čar onog iskonskog našeg, tajanstvenog, slatkog pravoslavlja«.

U istom listu osvrće se (13. I.) na izložbu i g. Sreten Stojanović m. o. ovako: »Nije to samo slučaj sa našim običnim građanima da su rado primali nove ikone koje, nažalost, najvećim delom nemaju nikakve ne samo umetničke vrednosti nego su bez ukusa, bez mašte, bez stila, ni dobro ocrtane, ni dobro slikane. Nego su i mnoge crkve uspele da sebi pribave molere koji će im ukrasiti oltare i zidove, a stare ikone su bacane u podrume. Freske nisu samo upropašćivali kaluđeri, čuvari manastira. Oni nisu znali šta čuvaju, a niko se nije našao da im to objasni a još manje da im naredi. Tako je eto sve išlo do skorih dana. Uz stare manastire udarane su kule bez veze, freske premazivane katranom, stare bronze i mramori prani su kiselinom i skidana im je patina koja prestavlja veliki deo vrednosti. Ova izložba ima na prvom mestu taj značaj što će svi doći do saznanja od kolike su vrednosti ikone, freske i stari drvorezi i tada se više neće dogoditi da budu bronzirani«.

* Zagrebačke »Novosti« (5. II. 1931.) javljaju, da je sisački veleindustrijalac g. Petar Teslić poklonio Državnom Arhivu u Dubrovniku 25.000 Din. Svota će se upotrebiti za uređenje fotografijskog laboratorija.

* Vrlo je kuriozno, što javlja beogradska »Politika« u svom broju od 27. III. 1931. povodom otkrića nekoliko rimskih grobnica u selu Kostolcu na Dunavu, staromu Viminacijumu, 18 km od Požarevca. »Ta velika rimska varoš leži danas pod debelim slojem veoma plodne zemlje. I Kostolac i drugo bogato selo, Drmno, sazidana su isključivo od materijala starog Viminacijuma. Tamošnji seljaci u dokolici tragaju za starinama; u tu svrhu imaju naročitu spravu, kojom buše zemlju, i kad udare u nešto tvrdo, tu kopaju. Tako je seljak Mihajlo Stević ovih dana bušio takvom spravom na svome imanju tražeći starine i otkrio pet rimskih grobnica. U jednoj od tih grobnica bio je glavni sanduk težak stotinu kilograma, a u njemu ostaci neke devojčice sa malim zlatnim minđušama od crnih staklenih đinđuva, nekoliko ukosnica i nekoliko alatki za kozmetiku. Pored drugih objekata koji su ovde nađeni naročito je važna jedna Venera od kosti. Pošto milonska Venera nema ruke, ko zna neće li ova mala Venera doprineti rešenju problema kako su bile postavljene ruke na milonskoj Veneri. Svi su ovi predmeti nabavljeni za Narodni muzej. Sa druge grobnice izvučen je nadgrobni spomenik težak oko 2.000 kilograma, bogato ukrašen figurama, sa urezanim natpisom koji veli da u toj grobnici počiva Kornelije Rufus, opštinski časnik autonomnog grada Viminacijuma, da je živeo 70 godina i da mu je spomenik podigla žena Ulpija Rufina i naslednici. Na spomeniku je prikazan i lik toga časnika, samo mu je glava odbijena. Na tom kompleksu ovih dana su seljaci kopali na više mesta. Nađen je jedan vanredno lepo izrađen kapitel, ogromnih dimenzija. Muzejski stručnjak koji je otišao u Kostolac, i sve to video, zaprepašćen i nemoćan je stajao pred ovom preduzimljivošću seljaka, koji kopaju varvarski, bez sistema i bez nadzora, upropašćujući često objekte od neocenjive vrednosti. Jedan seljak je ovih dana na tome mestu učinio jednu strašnu stvar: upropastio je jednu grobnicu sa živim freskama, od vrednosti koju je teško proceniti, samo zato da bi došao do nekoliko stotina cigala. Ovo rušenje, na štetu ne samo nauke nego i samih tih seljaka, traje na tome mestu već desetinama godina. Predmete kupuju spekulanti koji ih posle prodaju muzeju za skupe pare. Ima, istina, među stanovnicima Kostolca i prijatelja muzeja, koji kupuju nađene predmete, poklanjaju ih muzeju, i izlaze na susret muzejskom osoblju. Tu je na prvome mestu gđa Leposava Todić, udova ktitora kostolačke crkve. G. Joca Vertovšek, kafedžija i posednik, ukazuje muzejskom osoblju besplatno gostoprimstvo, stavlja na raspoloženje i kola i radnu snagu, i poklanja muzeju nađene predmete. Utešna je još pojava u ovoj nevolji što se mladi sveštenik Živojin Marković, prijatelj starina, zauzeo, da spasava što se može spasti. A i od zakona o muzejima, koji je spreman, očekuje se da će učiniti kraj ovom zlu, koje je na štetu i sela i nauke«.

* Predlog za osnivanje Gradskog Etnografskog Muzeja u Subotici. Srpska pravoslavna crkvena opština u Subotici podnijela je u gradskom senatu jednu predstavku u tomu smislu, nudeći u najam zadužbinu Dušana Radića: »... Stojeći tako na najljepšem mestu a svojina vlasnika koji se nikada neće menjati uz povoljne uslove grad bi mogao da jevtino dođe do jedne zavidno lepe palate u kojoj bi mogao odmah smestiti potrebni gradski muzej, biblioteku, čitaonicu itd. Poznata je stvar da je Subotica na železničkoj raskrsnici za inostranstvo. Skoro svake nedelje proputuju kroz Suboticu strane

ugledne i videne osobe i korporacije. Oni obično po nekoliko sati provedu ovde čekajući dalju vezu. U međuvremenu tome svako od njih poželi da upozna na brzu ruku Suboticu, da vidi nešto interesantno i karakteristično za jugoslovenstvo, ili specifično bunjevačko obeležje ovoga grada. Načelnici raznih vlasti u takovim prilikama su često u nezgodi jer na žalost ne mogu da zadovolje ničim kulturne želje i ljubopitstvo kadgod možda vrlo sudbonosno za nas u koliko je taj stranac publicista, javni radnik, političar ili možda čak vidjeni faktor u Ligi naroda itd. Mi smo Subotičani na brzu ruku u stanju da se pohvalimo samo sa grandioznom našom gradskom kućom. No i ona je samo spoljašnji znak, pa i to ne naše kulture, jer je građena za vreme Magjara i u njihovom duhu. Mi bi trebali strancu da prikažemo nešto zanimljivo sa našeg istorijskog i etnografskog gledišta. Mi bi trebali da mu na brz i lak način dademo grafikonima i slikama jasnu sliku da je Subotica zaista jugoslovenska a kao duševnu poslasticu trebalo bi dati mu da u ovako impozantnoj kući vidi mali ali potpun etnografski znak bunjevačkoga domaćeg života, koji bi se prikazao u 2—3 sobe sa lutkama i stvarima. Naročito bi se mogli okarakterisati zanimljivi običaji kod njih kao što su svadba, materice, kraljice itd. Kao dopuna ovoga muzeja mogla bi da posluži najstarija gradska arhiva, arhive crkava, povelje i dokumenti od istorijskoga značaja. Moglo bi se prikazati isto tako i poljoprivredni život našega grada kao i istorijat robovanja i oslobođenja Subotice. Možda bi se moglo nešto karakterističnoga adaptirati za ovaj muzej iz muzeja-arhiva gospodina Joce Vujića iz Sente (ono što se odnosi na bunjevštinu) i dra. Joce Milekića iz Subotice uz njihov pristanak i oznaku da je to njihova svojina. Naravno da bi se moglo uzeti i nešto egzotično iz Vojnićeva muzeja za koji je poznato da potpuno propada zbog nestašice prostora, i ako mu je vrednost velika. Ovako sastavljen muzej sa priključkom možda gradske biblioteke zaista bi bio biser grada i postao bi našim javnim ponosom kao što su ponos takovi muzeji i u drugim još manjim od Subotice gradovima. Ovakav muzej nam je potreban kao kora hleba. Njega valja ostvariti čim pre i bez obzira na teška vremena, jer on treba da posluži nama za našu nacionalnu jugoslovensku afirmaciju pred strancima koji često nisu na čisto sa Suboticom jer ih je vrlo mnogo drugih koji drukčije informacije daju o Subotici nežaleći uz to ni truda ni velikih materijalnih žrtava za štampu i neprijateljsku propagandu. Ovako ostvarenje muzeja nesumnjivo bi dragovoljno pomogla i država i banovina. Na Vama je samo da učinite prvi sudbonosni korak, da izrečete potrebu muzeja i da mu odmah osigurate ovako veleljepne prostorije, koje neće moći uvek naći«. »Dnevnik«, Subotica III. br. 197.

* Među komentarima, koji su se javljali nuz pripravne radove za budući zakon o narodnim muzejima uklopio se i problem čuvanja starina (spomenika) na terrainu t. j. onih objekata, koji ostaju na svom tlu i ne mogu u muzej. Tako se javilo protumišljenje onoj osnovi, koja bi rado svekoliko čuvanje starina koncentrirati u muzejima, dok se protustranka javlja tzv. konservatorskim uredima (komisijama ili povjerenstvima za čuvanje spomenika) štono u nas već postoje u par mjesta n. pr. u Ljubljani, Splitu i Zagrebu. U »Srpskom Književnom Glasniku« (N. S. XXXIII. s. 212.) g. A. D e r o k o, docent univerziteta, piše za beogradsko područje tim povodom m. o. i ovo: »... Ne postoji jedan jedini centralni muzej za celu zemlju, koji bi okupio sve stručnjake u zemlji, tako da u njemu može biti koncentrisan i sav rad na brizi oko starina i ove vrste. Danas beogradski umetničko-istorijski muzej ima za upravnika jednoga od najvećih stručnjaka u pitanjima baš o tim arhitektonskim starinama, i on bi svakako bolje organizovao taj posao na celome području nego ijedna druga organizacija. Ali zakoni se ne prave za jednu generaciju niti za pojedine pokrajine. Praktični slučajevi, pak, u radu oko arhitektonskih starina, baš ovih poslednjih nekoliko godina, pokazali su da je neophodna saradnja svih stručnih snaga cele zemlje da se jedan spomenik, na pr. jedna stara zadužbina kraljevska iz Srednjega veka, ne bi proizvoljno restaurirao, da ne kažemo unakazio. I posle sasvim proizvoljnih radova Violet Le Dik-a, koji je u Francuskoj na svoju ruku restaurirao stare spomenike, došla je Komisija za istorijske spomenike (Commission des monuments historiques). Slične komisije naučnika i stručnjaka postoje danas u svima kulturnim zemljama, kao vrhovno telo koje se o starinama brine (čak i svuda oko nas kao na pr. u Austriji, Rumuniji, Grčkoj i Italiji). Pa i mi sami imamo već jednu sličnu komisiju, i to pri Sv. Sinodu (jer su nam arhitektonske starine većinom religioznoga karaktera), koja je zamenila raniju takvu komisiju bivšega Ministarstva vera. Tu organizaciju ne bi trebalo ukidati. Naprotiv, trebalo bi je proširiti i upotpuniti. Takvo telo, formirano od stručnjaka iz cele zemlje, može jedino pravilno organizovati rad u celoj zemlji. Njegov nedostatak je u tome što je ono dosada bilo čisto teorijsko, dok spomenici i starine na terenu zahtevaju praktične radove. Te praktične radove mogu izvoditi samo ljudi praktičari, na samome terenu. To bi bila tehnička lica (oni se mogu zvati bilo »konservatori starina«,

bilo kako drukčije), koja bi imala sedišta u pojedinim centrima krajeva bogatijih starinama. Ona bi odatle radila, praktično na terenu, i to pomoću tehničkih odeljaka Ministarstva građevina i pojedinih banovina (kao izvršnih organa), a pod naučnom vrhovnom kontrolom centralne komisije, koju bi sačinjavala elita arheologa, istoričara umetnosti, arhitekta-specialista i svih ostalih stručnjaka. Rad beogradske Komisije sastojao se do sada, u glavnome, u davanju uputstva organima Ministarstva građevina kako da se koji praktičan rad na dotičnome spomeniku izvede. Međutim, radove bi trebalo da izvode ne sami organi toga ministarstva — jer svaki arihtekta nikako nije samim tim i stručnjak-specialista za ovakav posao — već bi ih ti organi imali izvoditi samo kao izvršna organizacija, koja već postoji na terenu i može na sebe da primi izvođenje sveg praktičnog rada (kao i vođenje birokratskoga dela posla sa prvim u vezi), ali samo pod stalnim vođstvom stručnjaka konservatora starina, koji bi stajao pod kontrolom vrhovne centralne komisije. Ti konservatori brinuli bi se, razume se, sa svojim područnim organima, i o čuvanju i održavanju starih, kao i o iznalaženju novih spomenika«.

* Iz prospekta i narudžbenice, što nam ga je poslala nakladna knjižara »Jadran« u Dubrovnik (pošt. pret. 62.) saznajemo, da je doista izašao »Zbornik iz dubrovačke prošlosti« što su ga posvetili g. »Milanu R e š e t a r u o 70oj godišnjici života prijatelji i učenici«, a razabrasmo, da je to ujedno i »drugi godišnjak« revije »Dubrovnik«, koju smo jedno vrijeme primali u zamjenu. Ni izdavači, ni urednici, ni rečena revija ne poslaše nam recenzioni primjerak (more domestico, kao i u slučaju Šišićeva zbornika), nego sudeći iz pisanja dnevnih novina čini se, da je pothvat prekrasno uspio, pa možemo samo požaliti ovaj propust prema »Narodnoj Starini« tim više, što je g. dr. Rešetar i odličan suradnik ovoga časopisa.

* Priređivački odbor za m e đ u n a r o d n i s t u d i j p o p u l a c i j e što je sazvan u Rim za 7. do 10. IX. 1931. pozvao je na učestvovanje i naše uredništvo.

* G l a v n a V. s k u p š t i n a H r v a t s k o g S t a r i n a r s k o g D r u š t v a u D u b r o v n i k u, 22. III. 1931. P r e d s j e d n i k g. dr. Z v o n i m i r B j e l o v u č i ć izvjestio je o pregledavanju starina u Cavtatu, o otkopanoj starohrvatskoj crkvi sv. Vida kod Janjine, te o različnim zamolnicama koje su upućene Hrvatskom Starinarskom Društvu. Predlaže, da se istraže još starine Cavtata, Stona i Lopuda, kao i misteriozni oktogon u kući bivšeg pl. Sorgo, sada g. Kristovića na Rijeci. Ističe radnju o Lopudu, tiskanu nedavno u Dubrovniku, koju je napisao, osobito obzirom na starine, crkve i ornamentiku od IX.—XI. stoljeća iz doba starohrvatske umjetnosti Don Visko Lisičar. Iza izvješća predsjednikova razvila se diskusija, u kojoj sudjeluju: dr. Posedel prof. Josip, dr. Talija prof. fra Urban, Don Niko kan. Gjivanović, dr. Kisić Niko, dr. Velnić fra Bogoljub. Stvoreni su različni zaključci na predlog Don Nika Gjivanovića, da se osnuje historijska biblioteka Dubrovnika i okolice, da se sakuplja bibliografija o Dubrovniku i njegovom teritoriju od Konavala do Pelješca, kao i historijske fotografije. Izabrana je konačno nova uprava: Predsjednik: Dr. Bjelovučić Zvonimir, advokat; potpredsjednik: Don Gjuro Krečak, župnik; tajnik: dr. Velnić fra Bogoljub; blagajnik: dr. Kisić Niko; custos: prof. Zec Pero; odbornici: dr. Posedel prof. Josip, dr. Talija prof. fra Urban don Niko kan. Gjivanović, don Ante kan. Liepopili, Savj. Vodopić Miše, Scattolini Ivo, slikar, Kunčević Ivo, Fortunić Vlaho, pisac, Glunčić Pavo.

* Beogradski dnevnik »Politika« interesuje se u br. 21. I. 1931. u članku »G r a d s k a a r h i v a u Z e m u n u« pitanjem, što će biti s rečenom pismohranom: da li će ostati i dalje u p o d r u m i m a gradske kuće, delimično i na — njenom t a v a n u (očekujući istoričara, koji će joj pokloniti zaslužujuću pažnju) ili će biti predana s ostalim opštinskim inventarom centralnoj upravi u Beogradu? »Ili će, što bi bilo najpravičnije, merodavni odrediti naročitu stručnu komisiju, koja bi imala da izvrši odabiranje i da dokumenta vredna proučavanja predadu nekoj od naših državnih arhiva, ili kojoj drugoj sličnoj ustanovi«. Površnim pregledom, sudeći po spoljnim obeležjima, arhiva sadrži dokumenta od 1753 godine pa sve do naših dana. Dokumenta su pisana na srpskom jeziku, na latinskom i najviše na nemačkom. Ima nešto i na magjarskom. Do posle rata u arhivi se nalazio i veliki broj knjiga i dnevnih listova. Sada toga ima manje, pošto je jedan deo prenesen u Beograd u cilju proučavanja«.

* U vezi s mnogim još uvijek neriješenim arhivalnim pitanjima u Jugoslaviji nameće se jedno vrlo aktuelno: š t o j e s a r h i v o m b i v š e c. i k r. k o r p s k o m a n d e u Z a g r e b u? Poznato je, da je ta komanda bila dugi niz godina i centar vojne krajine, pa je prema tomu bila i politički aktivna. U tom njenom zakulisnom djelovanju (do najnovijih dana) leži bez dvojbe zakopano mnogo historijsko blago naše novije prošlosti te je velik interes budućeg

naučnog rada, da se ta materija sačuva. Poznato je pak, da u Zagrebu postoji Kr. Državni Arhiv i da bi u njegovu kompetenciju spadao interes i za ovo pitanje. Druga se partija aktualnih arhivskih problema Jugoslavije tiče jedne sistematske komisionalne racije širom države po svim političkim i sudskim uredima (vulgo po njihovim tavanima i podrumima, a naročito po njihovim bivšim reservatnim registraturama) da se spase, što se još dade spasiti dokumenata za političku historiju južnih Slovjena od polovine XIX. stoljeća do 1918. Možda će se sva ova pitanja krenuti iz stagnacije, čim se donese novi zakon o arhivima, dotično kad se razbudi nov život u ovim ustanovama na osnovi novoga zakona.

* Istorijsko Društvo u Novom Sadu održalo je 2. VII. 1931. sjednicu pod predsjedanjem g. dr. St. Stanojevića, prof. univ. iz Beograda. Izvjestitelji su bili sekretar društva g. dr. Dimitrije Kirilović, upravnik Državne Arhive u Novom Sadu, i urednik društvenog »Glasnika« (o kome će »Narodna Starina« u svoje vrijeme referirati) g. dr. Dušan J. Popović, prof. univ. iz Beograda. Nedavno je, kako čitamo, isto društvo izdalo monografiju g. dr. L. Mirkovića, profesora beogradskog univerziteta »Starine fruškogorskih manastira«. Društvo namjerava izdati i cjelokupna djela Ilariona Ruvarca, nadalje hoće da arheološki prekapa grad Bač i da publikuje jedno djelo o istorijskim starinama u bivšoj Vojvodini. Poznati sabirač starina g. Joca Vujić iz Sente izabran je za počasnog člana društva, a za redovne članove: g. dr. Grgur Jakšić, profesor universiteta u Beogradu, i g. dr. Mihailo Dinić, srednješkolski profesor u Dubrovniku.

PRIVATNI PROMICATELJI ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU

Drago Paulić, Zagreb. Različne knjige i fotografije.

Petar Vujnović, muzejski povjerenik Vel. Solna, srez. Glina. Dvije poculice i osam dijelova poculica, torba iz sela Jukinac, srez Glina.

Maksi Mogan, Zagreb. Više komada starog veziva za crkvene svrhe.

Marija Prprek, Stružec, srez Kutina. »Čanak«-kepčija, »kunč«, naprava za namještanje kose i poculice.

Radmila Stojanović. Vranja. Dva peškira sa utkanim ukrasom.

Anton Ulrich, Zagreb. Škrinja »kobilaš« iz okoline Slav. Broda.

Katica Hrvoj, Potok, srez Kutina. Jaram za svinje.

Blaž Dujić, Okoli, srez Kutina. »Jognjilo«, posredstvom Dr. L. Brozovića.

Grga Barić, Okoli, srez Kutina. »Jognjilo« (ognjilo) posredstvom Dr. L. Brozovića.

Antun Popijač, Voloder, srez Kutina. Nož za pravljenje drvenih žlica. Posredstvom Dr. L. Brozovića.

Stjepan Beljeta Klaić, Potok, srez Kutina. »Palčenica« — starinska naprava za sputavanje palaca, kod hapšenja. Posredstvom Dr. L. Brozovića.

Stjepan Junković, Krvaj, srez Kutina. Ognjilo. Posredstvom Dr. L. Brozovića.

Štef Kramarić, Potok, srez Kutina. Dvije »papuče« (»klini«) za sputavanje goveda. Posredstvom Dr. L. Brozovića.

Dr. Leander Brozović, sreski veterinar, muzejski povjerenik, Kutina. Vaga za dizanje kola, »bodlec« za odbijanje teleta od krave, »bukagije«, negve za konja, ognjilo.

Vladimir Tkalčić, upravnik Etnografskog muzeja, Zagreb. Dvije svirale, cigaretluk, lula, pehar iz Zagorja, svijećnjak, posuda zemljana za vodu iz Bosne, posuda zemljana za vodu iz Grčke, lončić.

Obitelj Miće Maroslavca, Donji Miholjac. »Kita« od dožetve.

Dr. Emilija Lazić, Ogulin. Pekva (pokljuka) za pečenje kruha.

Obitelj Miće Maroslavca, Bockovac, Donji Miholjac. Par mingjuša od srebra.

Edo Marković, zamjenik generalnog direktora Jugoslavenske banke, Zagreb. — Šest pisanica iz Brsečine (Južna Dalmacija).

Dr. Lujo Milić, odvjetnik, Zagreb. Žensko odijelo, Slano kod Dubrovnika.

Vladimir Tkalčić, upravnik Etnografskog muzeja, Zagreb. Tkanina iz Bosne.

Tereza Paulić, asistentkinja Etnografskog muzeja, Zagreb. Marama (šamija) iz Semeljaca.

Mihaela Hoffiller, Zagreb. Terličje (sir) iz Kamnika.

Dr. Branko Gušić, asistent univerziteta, Zagreb. Gaće suknene. Drobnjačka jezera.

Dr. Leander Brozović, sreski veterinar, muzejski povjerenik, Kutina. Kravski zvon, kresar, jaram za svinju, klip za svinju, »drevo« za kravi oko vrata, osti, bukagije (2 para), foja, tri vrške, omot strakač, račja mreza, lajbek.

Mara Prprek, Stružec, srez Kutina. Pevec od lima.

Vladimir Redenšek, činovnik Jugoslovenskih Državnih Željeznica, Zagreb. Priglavci iz Crnegore.

Gjuro Szabo, ravnatelj muzeja grada Zagreba. Dvojnice i broš. Obrovac.

Dr. Leander Brozović, sreski veterinar, muzejski povjerenik, Kutina. Tri preslice, košarica za tele, štanga za pastuhe, sprava za jalovljenje bika.

Sava, Veljko Durković, Žabljak. Vijenac od lješnjaka.

Dr. M. Kus-Nikolajev, kustos Etnografskog Muzeja, Zagreb. Tri privjeska Sv. Ivan Krstitelj iz Janjeva u Južnoj Srbiji, te »kama«-bodež, Zegra.

Antun Matasović, upravitelj Trgovačke škole, Čakovac. Okvir pleten iz slame, Slavonija.

Dr. Leander Brozović, Kutina. Dva pribora za štrojenje pastuha.

Anđela Pongračić, učenica, Sunja. Parta, peča, dio peče, dio poculice.

Boško Strika, upravnik pošte Zagreb. Mješina za vino, Knin.

Dr. Emilija Lazić. Ogulin. Ćilim od perja.

Maksi Mogan, Zagreb. Rukav sa muške košulje. Topolje, srez Darda.

Dr. Milovan Gavazzi, profesor univerze, Zagreb. Kotor, lončarsko kolo, šiljak kostora, razganjač (sve lončarska pomagala), »gnjila« (zemlja), »vrsta«-vapnenac u komadu, »vrsta« stučena, gnjila izmiješana sa vrstom. Teča — zdjela, lopiža — posuda, pitar — petnjak za cvijeće, škaldin — obla posuda, »čripnja« — pekva. Iž veli, srez Prekobiogradski.

Dr. Milovan Gavazzi, profesor univerziteta, Zagreb. Kudilja-preslica, Marina kod Trogira, kudiljača sa vunom i vretenom. Potravlje kod Sinja, klobuk iz Silbe.

Ivan Pulišić, župnik, Olib, srez Prekobiogradski. Kalendar drven na četiri brida.

Dr. Leander Brozović, srez. veterinar, Kutina. Alat za zuberine sekat, bukagije, kunč, dva alata za barberenje, sekač.

Mara Prprek, Stružec, srez Kutina. Lula. dvojna (Bosna).

Dr. Leander Brozović, Kutina. Bukagije za pevca, bodlec, naprava za puštanje krvi, brnjica za bika, klip za govedo.

Dr. Vladimir Simić, odvjetnik u Zagrebu. Tamburica, solenka, dvije spreme za fišeke.

Dr. Branko Gušić, Zagreb. Preslica i vreteno, dva nakita od klasja, vijenac od oraha iz Žabljaka.

Dr. Emilija Lazić, Ogulin. Ćilim sa vunom od perja.

P. Tomo Marković, D. I. u Zagrebu. Vezivo za jastučnicu.

Janko Burgstaller Remetski, sudb. vijećnik u. m. Zagreb. Šešir malajski, pregača od lika, dvije »tape«, više lepeza i tri strjelice.

Franjo Hühn, bank. činovnik I. Hrv. štedionice, Zagreb. Zejtinjača (Bosna).

Obitelj Barić, Komiža-Vis, posredstvom Franka Petrića, stud. Zagreb, Kudija od rozga, kudija grančice masline, vreteno.

Mara Prprek, Stružec, srez Kutina. »Kereš«-svijećnjak.

Vidić Matija, brijač, Zagreb. Kepčija iz okolice Požege.

Antun Matasović, Vel. Kopanica. Uzorci pletiva od slame i odljevi kalupa (licitarskih).

Anka Varlaj, učiteljica, činovnica Etnografskog muzeja, Zagreb. Kepčija iz Sjeničaka.

Srećko Sabljak, Berovo (Južna Srbija). Blato za bojenje vune.

Ivan Vučić, Torbin, Sela srez Sisak. Vješalica za ručnik.

Dr. Leandar Brozović, Kutina. Tri ćilima.

Zlata Kovačević-Lopačić, Zagreb. Rukavi iz Bosne.

Dr. Leander Brozović, Kutina. Klešća za zube vadit (3 kom.) dva noža, »Šnajcer« i solenka.

Lida Demetrović, supruga ministra Zagreb. Pregača, Lika.

Dr. Božidar Širola, profesor, Zagreb. Stranjčica-frula.

Dr. Vladimir Simić, odvjetnik, Zagreb. Zdjela iz Krapinske i sprema za fišeke.

Družba Isusovaca u Zagrebu (Pater Marković). Tamburica, gajde, četka za češljanje, gusle (ekatara), lula, posuda, hasura, svitak, vijenci, osti.

Marijan Markovac, nastavnik građanske škole, muzejski povjerenik, Zagreb. Polica, tikvice, preslice, dvojnica, škljoca, izgaruša, koloturnice, vretena, čunak, cijev, kolač, gusle i dijelovi veziva sa rubina.

Paulina Perišin, Topolje, srez Darda. Konđa i dijelovi veziva sa rubina.

Ante Šimčik, asist. bibl. Jugoslav. akad. Zagreb. Batići za čipkanje.

Matija Vidić. Zagreb. Prsa muške košulje iz Požege.

Kata Kaluđerović, Potočec srez Križevci, Deščica za tkanje, kofrtalo.

Prof. Ljubo Babić, slikar. Slika »kožuh«.

Dr. Emilija Lazić, Ogulin. Lonac iz Oštarija.

Dr. Leander Brozović, srez. vet. Kutina »Špula«.

Marijan Markovac, muzejski povjerenik. Zagreb. Preslica, dio iz Andrijevaca.

Jakov Mikac, učitelj, muzejski povj. Zagreb. »Batikin«, vreteno, svadbeni kolač, drveni kalendar i pastirski štap (dio).

Hermina Frölich, Karlovac. 13 kom. veziva sa muškog odijela iz Rečice.

D. Malešević, Kistanje. Mosur.

Murat H. Ahmetović, Zagreb. Košulja ženska iz Skopske Crne Gore.

Vladimir Tkalčić, upravnik Etnograf. muzeja u Zagrebu. Poculice i pojasi. Sv. Petar Orehovec, srez Križevci.

Gospođa M. Breyera, Zagreb. Kolovrat.

Josip Filipović, Ključ, Bosna, Čunak, rezbaren.

Dr. Božidar Širola, Zagreb. Bodulske sopele i razne sviralice iz Sv. Jelene.

Gjorgje G. Draganić, potporučnik Gusle iz Sinja.

Horak Ljudevit, stud. phil. Zagreb. Dvije pisanice iz Bjelovara.

Zvonimir Pintarić, stud. phil. Zagreb. Dvije pisanice iz Požege.

Radmila Stojanović, stud. phil. Zagreb. Opanci, kapa od uroka iz Vranje.

Milka Obajgora, Cepidlak. Košarica od koštica.

Janko Burgstaller-Remetski, sudbeni vijećnik u. m., Zagreb. Mlin ručni.

Roman Hlače, uč. sred. tehn. škole, Zagreb. Canarele i Švikići-svirale.

Dr. Leander Brozović, Kutina. Tamburica, klešča, zvono, željezni šiljak.

Blaž Sokolović, Tugonice. Dangubica i njen postanak, dvije dangubice (igračke).

Hermina Frölich, Karlovac. Pas sa karneolima.

Rudolf Frais slikar, Zagreb. Tri akvarela.

Pongračić Anđela, uč. građ. škole. Sunja. Preslica.

Dr. Leander Brozović, srez. vet. Kutina. Brunda (brnjica za bika).

Franca Milača, Kupinečki Kraljevec. Kapica.

Dr. Leander Brozović, srez. vet. Kutina. Jaram za svinje, vaga (bat), košara za govedo, bodlec, metlica za vapnenje.

Gradski kulturno-historijski muzej, Požega, četiri hvatala za šumsku zvjerad, dvije čuture, brdo, kosijer, nož, željezne pritege, dvije poculice, vezivo, kapa (građanska), tkanica, vezivo, ogrlica i poculica.

Jakov Mikac, učitelj, muzejski povjerenik, Zagreb. Četiri p'ska za mišnice iz Bresta u Istri.

Hugo Lederer-Kostajnica. Uzenđije (žvale za konja).

Prof. Maksimilijan Vanka, slikar, Zagreb. Žensko odijelo iz Zaprešića.

G. Veršić iz Vinjevca. Pas.

Dr. Leander Brozović, srez. vet. Kutina. Šiljak za trijebljenje gusjenica.

Paulina Perišin, Topolje srez Darda. Klepetalo i dva kom. veziva za kapa.

Marijan Markovac, muzejski povjerenik Zagreb. Različni predmeti iz Andrijevaca, i to četiri stolice, klupica, hodaljka, zidna polica, dva čabra, drvena posuda, dvije kepčije, dva fenjera, uljanica, slika na staklu, križ, naprava za sušenje sira, tronožak, »prijeklad«, dvije lopatice, makaze, oklagija, dvije obramke, pritege, četiri tikvice, ćup, lonac, 28 petnjaka, ponjavka, šilo, kašika, potporanj za tavu, košara od kore.

Delenardo Josip, trgovac Sv. Matej. Kastav. Jarmić.

Dr. Leander Brozović, srez. vet. Kutina. Špricaljka, opleće, kas, lajbek, vezivo sa košulja i poculice.

Antona i Ante Jurjević, Vrbnik. Tanjur, škatulja za britve.

Miko Butković, ribar, Vrbnik. »Hinec« vabec za sipu.

Pijer Volarić, ribar, Vrbnik. Hinec i vabec.

Obitelj Gršković, Vrbnik. Velika drvena žlica.

Prof. Julije Benešić, Zagreb. Pisanice iz Poljske i iz Marije Bistrice.

Retkovac Matija, Topolje srez Darda Praćak, dva mosura, dva čunka, vreteno, kolešca.

Marijan Alković, Bukovje, kod Sl. Broda. Pisanice.

---

* I ovom prilikom najozbiljnije upozoravamo sve prijatelje »Narodne Starine«, da je časopis još uvijek u velikom deficitu zbog malobrojnosti pretplatnika i nedovoljnog naplaćivanja zaostale dugovine. Uprava umoljava primaoce lista, da ovo uvaže i da se odazovu bar jednom od njenih mnogobrojnih poziva, jer prijeti potpuna obustava časopisa. Ovaj je broj mogao izaći jedino uz pripomoć Etnografskog Muzeja u Zagrebu.

„NARODNA STARINA" sv. 25., X. knj., 1 br.

U ZAGREBU, 15. IX. 1931.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

»Mjesečnik, glasilo Pravničkoga Društva (LI. 7.): »... Ovaj nepovremeni časopis, što ga već niz godina izdaje i uređuje dr. Josip Matasović, profesor univerziteta u Skoplju, mnogo je manje poznat, nego bi to po svojoj vrijednosti zaslužio. Svaki broj sadržaje vrlo dragocjenih podataka za povijest kulture i etnografije južnih Slovjena. Toplo preporučamo ovo vrijedno djelo«.

»Židov« (Zagreb, XIII. 46.): »Sadržaj je obilat, mnogostran i dobar. Članci su pisani stručno i zanimljivo i ilustrirani lijepim slikama. »Narodnu Starinu« svatko će moći pročitati s užitkom, ali i spoznajom, da je upoznao mnogo vrijedna materijala iz južnoslavenske prošlosti i etnografije«.

»Geografski Vestnik« (Ljubljana) V.—VI. 1. 4.: »...Po daljšem presledku je izišlo zopet nekaj zvezkov revije, ki jo moramo prištevati med najodličnejše naše znanstvene publikacije sploh. Žal se mora tudi »Narodna Starina« boriti z neprestanimi finančnimi težkočami, ki ovirajo redno izhajanje lista«.

»Revue des Études Slaves« (V. 1-2; Paris): »...Le fascicule 6 de l'excellente revue croate »Narodna Starina« contient... Les illustrations sont abondantes. Chaque article est accompagné d'un résumé en français«.

»Južni Pregled« (Skoplje, VI. br. 2.): »Narodna Starina« je važno i zanimljivo svedočanstvo naše kulture i kulturnih nastojanja kod nas. Uzimajući u obzir naročito onaj lep oblik i opremu, u kojima ona izlazi, »Narodna Starina« je relativno veoma jeftino izdanje za pretplatnike. Želeti je da se ti pretplatnici javljaju u što većem broju...«

»Srpsko Kosovo« (Skoplje XI. br. 19): »Narodnu Starinu« vredno je imati, jer je puna lepim i odabranim materijalom od vrlo velike i značajne vrednosti. Sa tih razloga prikazasmo ovu lepu knjigu...«

»Kršćanska Škola« (XXXIII.-XXXV): »...Ta prekrasna, izvanredno zanimljiva revija... stekla je opći interes i simpatije, a zaslužuje i naročitu pomoć... Revija donosi svu silu stvari, koje mogu zanimati naročito nas svećenike.« »...Nema gotovo kutića u našoj državi, kamo ta odlična smotra ne zaviri i odakle nam ne bi donijela slika i članaka, što ih s nasladom čita svatko, a napose onaj, koji potječe iz dotičnoga kraja ili ga posebno proučava. I sada najtoplije preporučujemo«.

»Riječ« (XXVI. 32.): »...»Narodna Starina«... jedini list ove struke kod nas, odlično uređivan, zaslužuje punu pažnju svakog Jugoslovena, koji cijeni svoju prošlost i život ovog naroda«.

»Virovitički Hrvatski Glasnik« (VI. br. 31.) »... Ne bi smjelo biti iole inteligentnog čovjeka a da nije pretplatnik ove vanredne smotre...«

»Napredak« (pedagoška i školska smotra, Zagreb, LXXII. 1.—2.): »... Mnoga iznesena pitanja zanimaće i naše učiteljstvo; naći će u njima informacija i za svoj nastavnički rad. Zato reviju preporučujemo«.

»Slovenski Narod« (Ljubljana 11. V. 1931.): »... Ker prof. dr. Matasović pripravlja z našimi zgodovinarji tudi štev'lko o Sloveniji, naj bi list naročali tudi pri nas, zlasti bi pa brez njega ne smele biti javne in društvene, učiteljske in srednješkolske knjižnice, saj je ministarstvo prosvete revijo priporučilo vsem šolam in prosvetnim ustanovama«.

»Koprivnički Hrvat« (V. br. 29.): »... Već po samom naslovu to je jedna od naših najlepših i najzanimljivijih revija. Ne bi smjelo biti ni jednog inteligentnog Hrvata, koji ne bi bio pretplatnikom »Narodne Starine«. Sramota je za nas Hrvate i sve Jugoslavene, da dozvoljavaju, da se ta ugledna revija bori neprestano s financijalnim poteškoćama. Za raznovrsne fundromane (a la Sherlock Holmes) ima naša inteligencija više smisla, nego za ovakove časopise...«

»Požeške Novine« (X. br. 29.) »... »Narodna Starina«... s prekrasnim sadržajem, s mnogim ilustracijama te je milota pogledati. »N. S.« zaslužuje svaku preporuku... ispunja veliku zadaću. Nijedna rodoljubna kuća ne bi smjela ostati bez »Narodne Starine«.

»Vojvodina« (Vršac XIII. br. 29.) »... Ovakav odlični časopis nije lako uređivati... te se zato uredništvu može samo čestitati...«

»Gradski Vjesnik« (Zagreb, II. 16-17): »... »Narodna Starina«, taj naš najbolji kulturno-historijski časopis, uvijek obilat i zanimljiv sadržajem, a vrlo ukusan opremom, zaslužuje potpuno da ga najtoplije preporučimo svima, koji se zanimaju za kulturnu historiju našega naroda, jer nam otkriva nove vidike i neslućene poglede...«

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB